F. BUITENRUST HETTEMA.

BIJDRAGEN

TOT HET

OUDFRIESCH WOORDENBOEK.



BIJDRAGEN

TOT HET

OUDFRIESCH WOORDENBOEK.

BIJDRAGEN

TOT HET

OUDFRIESCH WOORDENBOEK.

PROEFSCHRIFT,

TER VERKRIJGING VAN DEN GRAAD VAN

DOCTOR IN DE NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE

AAN DE RIJKS-UNIVERSITEIT TE UTRECHT,

NA BEKOMEN MACHTIGING VAN DEN RECTOR MAGNIFICUS

DR. G. H. LAMERS,

HOOGLEERAAR IN DE FACULTEIT DER GODGELEERDHEID,

EN MET TOESTEMMING VAN DEN ACADEMISCHEN SENAAT,

TEGEN DE BEDENKINGEN DER FACULTEIT VAN LETTEREN EN WIJSBEGEERTE
TE VERDEDIGEN

OP ZATERDAG DEN 7en JULI 1888,

DES VOORMIDDAGS TE 10 UREN

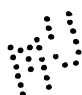
DOOR

FOEKE BUITENRUST HETTEMA

GEBOREN TE HARLINGEN.



LEIDEN,
E. J. BRILL.
1888.





AAN MIJNE OUDERS.



Mijn eerst opgevat plan is niet volvoerd. Als Proefschrift had ik eene klankleer van het Westerlauwersch Friesch willen schrijven, waarin alle vormen waren opgenomen, en alle bewijsplaatsen aangewezen. Voor dit doel bleken echter de tekstuitgaven niet nauwkeurig genoeg. De oude stukken zelven moesten derhalve geraadpleegd.

Eene collatie van den Ouden Druk der Westerlauwersche Rechten met den uitgegeven tekst volstond in dezen slechts ten halven. Het belangrijke handschrift, het Ius municipale Frisonum, was de eigenaar evenwel niet geneigd voor eene vergelijking beschikbaar te stellen. En daar deze zonder twijfel talrijke onjuistheden en onnauwkeurigheden aan den dag zou brengen, was het niet geraden op de tekstuitgave van de Haan Hettema dezen grammaticalen arbeid te beginnen.

De Westerlauwersche charters, hoe kostbaar materieel overigens, geven niet wat dit handschrift inhoudt en kunnen het niet vervangen.

Ik besloot toen een gedeelte der aanteekeningen, onder de hand opgezameld, uit te werken in deze Bijdragen tot het Oudfriesch Woordenboek.

U, zeer geëerde Promotor, Prof. GALLÉE, *dank ik daarbij veel. Ondervond ik reeds gedurende mijn ganschen academischen studietijd eene welwillendheid, aanmoediging en steun, die ik niet kan vergeten; niet het minst kwam mij deze te stade bij het samenstellen, bewerken en afdrukken van dit Proefschrift.*

HoogGeleerde Heeren, Professoren in de Faculteit van Letteren en Wijsbegeerte, het is mij een aangename plicht U hier mijnen oprechten dank te betuigen voor het onderricht, dat ik van U heb mogen genieten, voor de welwillendheid, die ik van U heb ondervonden, en nog ondervind.

Een woord van dank ook komt toe aan de Heeren J. VAN LOON Jz. *te Leeuwarden*, MR. I. TELTING *in den Haag*, *en* MR. A. TELTING, *te Zwolle*, *voor de groote hulpvaardigheid, mij meermalen betoond.*

Aan de verschillende Bibliotheken van Universiteiten en Genootschappen te Leeuwarden, Utrecht en Groningen, ben ik veel verschuldigd. Gaarne betuig ik mijne erkentelijkheid aan de Heeren MR. BOELES, MR. BERNS, EYLERS, DR. TIELE, DR. ENSCHEDE *en* MR. FEITH, *voor hunne hulp en bemiddeling, nooit te vergeefs ingeroepen, voor menige belangrijke inlichting, mij welwillend verstrekt.*

INLEIDING.

Alvorens eenige woorden, die in de Oudfriesche woordenboeken tot nog toe of niet voldoende verklaard zijn, of niet de hun toekomende plaats hebben gevonden, wat uitvoeriger worden behandeld, mogen met een enkel woord de Friesche woordenboeken en woordenlijsten zelve, benevens de teksten, waarop zij bewerkt zijn, besproken worden.

Voor een deel zijn zij door de bewerkers in het licht gegeven. Andere bevinden zich nog in handschrift ter provinciale bibliotheek te Leeuwarden. Van J. H. Halbertsma, E. Epkema en R. Posthumus berusten daar een aantal woordenverzamelingen, die veel belangrijks en merkwaardigs uit vroeger en later tijd op verschillend gebied bevatten; de meeste dezer dagteekenen uit deze eeuw.

Eene andere collectie bewaart men nog in de Bodleyan Library te Oxford, in de XVIIde eeuw door Franciscus Junius uit Oud- en Middelfriesch bijeengebracht, en voor zijn Dictionarium bestemd. De verklaringen en opmerkingen, door dezen geleerde aan genoemde woordenreeks toegevoegd, maken eene afzonderlijke uitgave niet ongewenscht.

Naast deze niet in druk verschenen stukken moet, al is zij van veel minder gewicht, genoemd worden: De Schetse van de Landfriesche dialect, welke Lambert ten Kate in zijne Aenleiding tot de kennisse van het verhevene deel der Nederduitsche sprake, 1723, afdrukte. Zij bepaalt zich tot een lijstje van woorden (dl. I, pag. 703—706), alsmede tot eene opgave van de verba (afd. p. 706—711), en van een aantal voorbeelden van het verschil en de overeenkomst tusschen Hollandsche en

Friesche klanken (afd. p. 699—703). Het zijn „Schetswijzige Opmerkingen, die wij in 't Lezen van Gysbert Japicx Friesche Rymlerye & Wirkken .... voor ons zelf hebben aengeteekent", zegt de schrijver aan het begin dezer Schetse, en dit geeft den inhoud vrij juist aan.

Van meer waarde voor de Lexicographie is het Idioticon Frisicum van E. Wassenbergh, in het eerste stuk zijner Taalkundige Bijdragen tot den Frieschen tongval (1802) geplaatst. Op 112 bladzijden vindt men ongeveer een zeshonderd der merkwaardigste Friesche woorden opgeteekend, vergezeld van de Hollandsche verklaring, en vaak nader toegelicht met aanhalingen uit Gysbert Japicx' Gedichten (1668) en uit Waatze Gribberts Brulloft (1701). Tegen de etymologie, die aan sommige woorden wordt toegekend, is wel het een of ander te zeggen; in dit opzicht is het werkje verouderd.

Het plan van Dr. J. H. Halbertsma met zijn Lexicon Frisicum was niet slechts een woordenboek van het Nieuwfriesch te geven, maar een werk, dat den geheelen woordenschat van al de Friesche volksstammen, uit den overouden tijd tot den huidigen dag, zou bevatten. Jaren lang verzamelde hij bouwstoffen voor deze grootsche onderneming. De dood echter belette den bewerker zijn arbeid verder dan den aanvang der F uit te werken. Zijn zoon, Tj. J. Halbertsma, gaf het voltooide gedeelte, van A tot Feer, in 1872 uit.

Bij testamentaire beschikking had de ontwerper zijn verzameld materieel, zijne opmerkingen en aanteekeningen, enz. aan de Provinciale Bibliotheek van Friesland vermaakt. Tevens had hij aan Gedeputeerde Staten van dit gewest „verzocht om .... dien arbeid (van hem) te vervolgen, al ware 't dan ook bij wijze van Glossarium, waarin het Friesch woord kortelijk, is 't mogelijk in het latijn, vertaald wordt." Op hun voorstel besloten de Staten, na zijn dood, de verdere uitgaaf van het bedoelde Lexicon Frisicum op kosten der provincie te bevorderen. Aan den Archivaris-Bibliothecaris G. Colmjon werd

de uitvoering opgedragen. Deze had het Glossarium tot de letter H afgewerkt, toen ook hij in December 1884 stierf. Toen werd de bekende Friesche dichter Waling Dykstra met de voltooiing van dit werk belast; en het vervolg, tot de R bewerkt, is reeds in handschrift op de Provinciale Bibliotheek te Leeuwarden te vinden.

Het in druk verschenen gedeelte van A tot Feer vormt vooral voor het Nieuwfriesch een rijke schatkamer van woorden en uitdrukkingen. Van het Oud- en Middelfriesch is de woordvoorraad minder volledig ingedeeld. Door enkele goed gekozen citaten wordt de beteekenis der woorden verduidelijkt. Deze is zelden onjuist gesteld. Voor de etymologie geldt vaak het tegenovergestelde. „In 't algemeen was wijlen Halbertsma niet doordrongen van 't gewicht der door Grimm op een vaste rots gestichte historische taalvergelijking", (Kern, Taal- en Letterbode, V. 82). Op andere „vitia" wijst Tj. J. Halbertsma in de voorrede: „In singulis autem vocabulis radicibus suis attribuendis adeo vacillat, ut dicas eum in hac re nulla certa et constanti ratione esse usum. Aliud vocabulum derivatum vel compositum litterarum ordine invenias, aliud simplici unde derivatur vel quocum compositum est subiunctum: non pauca etiam tum litterarum ordine, tum post simplicia leguntur, nec unquam fere iisdem verbis explicata vel iisdem exemplis adumbrata. Non minorem inconstantiam animadvertas in etymologia; nam non semper ad antiquissimam formam alicuius vocabuli derivata et composita referuntur, sed saepe formas derivatas et novitias primitivis praepositas videbis." Bovendien is een feil, „quod occasione data subinde a proposito divagatur, et rebus vocabulisque explicandis inhaeret, quae aliena sunt a re de qua agitur .... Alterum, idque gravius vitium est, quod ut nusquam alias, sic ne hic quidem sibi in orthographia constitit... Verum quidem est pleraque vocabula in aliis Frisiae Neerlandicae partibus aliter pronunciari, sed lexicographum oportet in hac re certam normam sequi, a qua nunquam discedat."

Wat het woordenboek goeds bevat weegt echter ruimschoots hiertegen op. Die uitweidingen hebben daarenboven het werk verrijkt met een aantal mededeelingen over zeden en gewoonten, over land en volk, die men elders vergeefs zal zoeken, maar welke ook alleen een man, die zulk eene groote bekendheid met Friesland en zijne bewoners bezat, geven kon.

Een waardige tegenhanger van dit Lexicon is het Wörterbuch der Ostfriesischen sprache, van J. ten Doornkaat Koolman (1879). Een ongeloofelijke voorraad mededeelingen, en aanteekeningen, betreffende Oost-Friesland; evenzeer als honderde spreekwoorden, enz. zijn in dit werk opgenomen om den zin der woorden te verklaren of op te helderen. Dit alles is onder het volk zelf gezocht en nagegaan. Daarnaast staat echter veel dat in een woordenboek van een germaanschen tongval gemist kan worden; wijdloopig toch wordt de afkomst van elk woord en zijne verwantschap nagegaan, waarbij zelfs voor het bekendste woord, en dat in elke verwante taal te vinden is, alle Indo-Germaansche, en zoo den schrijver goeddunkt, ook de niet-Indo-Germaansche woorden in de grootste uitgebreidheid worden aangehaald en vergeleken: in de meeste gevallen vrij overtollige bladvulling, te meer daar deze etymologieën aan betrouwbaarheid vaak te wenschen overlaten. Te recht werd dan ook in eene beoordeeling, Preuss. Jahrbücher 1879, Heft 6, geschreven: „Der Verfasser würde sich ein neues Verdienst um die deutsche Sprach- und Dialektforschung erwerben, wenn er alle für den nächsten Zweck seines Wörterbuchs überflüssigen Zugaben entfernte und nach Vollendung des Werkes in der jetzigen Form uns auch noch mit einem kürzern, bequemern Glossar beschenken wollte". Deze wensch is echter niet vervuld geworden.

Een gansch ander werk is het Woordenboek op de gedichten van Gysbert Japicx (1824), samengesteld door Dr. E. Epkema, een zoo goed als volledig lexicon van dezen 17^{en} eeuwschen dichter. Gelukkige woordverklaringen naast scherpzinnig gevonden

uitleg van onduidelijke plaatsen vindt men het geheele woordenboek door. Aan Waetze Gribberts Brulloft, aan It libben fen Aagtje Ysbrants (1779) en een paar andere werkjes, benevens aan Hollandsche schrijvers worden gedeelten en zegswijzen ontleend, waar dit om de beteekenis der woorden te verduidelijken, gewenscht is. Van de etymologieën geldt hetzelfde als van die in het Idioticon van Wassenbergh, welk werkje meermalen door Epkema aangehaald wordt; meestens zijn deze dus niet te vertrouwen. Het woordenboek is bewerkt op den genormaliseerden tekst van den Frieschen zanger, door Epkema in 1821 uitgegeven. Was dit niet het geval, dan had het werk als geschikte legger kunnen dienen, die met breede aanvulling uit de talrijke nog voorhanden literatuur van die eeuwen tot een volledig Middelfriesch Woordenboek had kunnen aangroeien.

Een drietal woordenboeken, welke ik nader wensch ter sprake te brengen, verzamelen meer in 't bijzonder de Oudfriesche woorden.

Het eerste verscheen in 1786, te Aurich in Oostfriesland. De bewerker van dit Altfriesisches Wörterbuch was Tilemann Dothias Wiarda, die zich door zijne verhandelingen over Oudfriesch Recht en Geschiedenis als ijverig navorscher en scherpzinnig geleerde heeft doen kennen. Ook daarvan geeft zijn Wörterbuch menig blijk. Al is het in menig opzicht verouderd, en door een beter ingericht woordenboek vervangen, toch heeft zijn werk nog heden ten dage veel van zijn waarde behouden. Over het geheel is het een verdienstelijk werk, terwijl de gebreken, grootendeels aan den tijd van vervaardiging en de hulpmiddelen, waarover de bewerker te beschikken had, toe te schrijven of daaruit te verklaren zijn.

Vrij groot was het aantal gedrukte en ongedrukte stukken, door Wiarda nagelezen en bij het vervaardigen van zijn woordenboek gebruikt. In paragraaf 35 van zijne Voorrede, p. XLIII, vindt men deze opgegeven.

Wat het woordenboek goeds bevat weegt echter ruimschoots hiertegen op. Die uitweidingen hebben daarenboven het werk verrijkt met een aantal mededeelingen over zeden en gewoonten, over land en volk, die men elders vergeefs zal zoeken, maar welke ook alleen een man, die zulk eene groote bekendheid met Friesland en zijne bewoners bezat, geven kon.

Een waardige tegenhanger van dit Lexicon is het Wörterbuch der Ostfriesischen sprache, van J. ten Doornkaat Koolman (1879). Een ongeloofelijke voorraad mededeelingen, en aanteekeningen, betreffende Oost-Friesland; evenzeer als honderde spreekwoorden, enz. zijn in dit werk opgenomen om den zin der woorden te verklaren of op te helderen. Dit alles is onder het volk zelf gezocht en nagegaan. Daarnaast staat echter veel dat in een woordenboek van een germaanschen tongval gemist kan worden; wijdloopig toch wordt de afkomst van elk woord en zijne verwantschap nagegaan, waarbij zelfs voor het bekendste woord, en dat in elke verwante taal te vinden is, alle Indo-Germaansche, en zoo den schrijver goeddunkt, ook de niet-Indo-Germaansche woorden in de grootste uitgebreidheid worden aangehaald en vergeleken: in de meeste gevallen vrij overtollige bladvulling, te meer daar deze etymologieën aan betrouwbaarheid vaak te wenschen overlaten. Te recht werd dan ook in eene beoordeeling, Preuss. Jahrbücher 1879, Heft 6, geschreven: „Der Verfasser würde sich ein neues Verdienst um die deutsche Sprach- und Dialektforschung erwerben, wenn er alle für den nächsten Zweck seines Wörterbuchs überflüssigen Zugaben entfernte und nach Vollendung des Werkes in der jetzigen Form uns auch noch mit einem kürzern, bequemern Glossar beschenken wollte". Deze wensch is echter niet vervuld geworden.

Een gansch ander werk is het Woordenboek op de gedichten van Gysbert Japicx (1824), samengesteld door Dr. E. Epkema, een zoo goed als volledig lexicon van dezen 17en eeuwschen dichter. Gelukkige woordverklaringen naast scherpzinnig gevonden

Dit Altfriesiches Wörterbuch is eigenlijk het eenige, dat dien naam mag dragen.

Von Richthofen stelde zich veel strenger eischen dan zijn voorganger. Het systeem van samenstelling is meer met de eischen der lexicologie in overeenstemming De rangschikking der woorden is alphabetisch, niet naar het stamwoord; en voor het naslaan gemakkelijker.

De dialectvormen in de Friesche taal worden gescheiden. Voor het meerendeel is de beteekenis en de afkomst der woorden juist aangegeven. Veel wat nog onbekend was, helderde hij op; wat onzeker was, stelde hij vast. In volledigheid overtreft het verreweg het werk van Wiarda.

Hij zelf zegt omtrent de inrichting van zijn woordenboek: „Die bedeutung der einzelnen worte suchte ich durch eine reiche auswahl von belegen zu erörtern, schwierige stellen durch zusammenstellung mit andern sie ergänzenden zu beleuchten,... den grammatisch geordneten wortformen gesellte ich die der verwandten dialecte zu,... sowie die mir zugänglichen neufriesischen worte, und nahm, wo es mir dienlich schien, auch manche nicht in den friesischen rechtsquellen gebrauchte worte und formen aus den spätern friesischen urkunden bei Schwartzenberg, und aus der sogenannten jurisprudentia frisica auf.

Besonderer aufmerksamkeit werth erachte ich die einzelnen aus den verschiedenen friesischen handschriften hervortauchenden friesischen dialecte, . . . wichtig.. musste es.. für das wörterbuch sein, bei den einzelnen worten die verschiedenen vorkommenden dialectformen desselben erkennen zu lassen....

Bei der anordnung der worte ist die in R(iustringer dialecte) sich findende form zu grunde gelegt; und beim ansetzen sind, wo es mit sicherheit möglich schien, auch die nicht in R. vorkommenden worte auf die form von R. zurückgeführt."

Al bevordert dit laatste de gelijkvormigheid van het geheel,

zoo staat daar tegenover, dat men door die rangschikking den indruk geeft, alsof de Riustringer tongval den oudsten Frieschen woordvorm teruggeeft, wat dikwerf niet het geval is.

Ook kan in vele gevallen een dergelijke veronderstelde Riustringer vorm moeielijk worden vooropgesteld, wanneer deze gouwspraak naar alle waarschijnlijkheid in denzelfden zin een geheel ander woord gebruikte.

Bij elk woord worden zoo mogelijk woorden uit enkele andere Germaansche talen vergeleken, „insbesondere die entsprechenden altsächsischen, angelsächsischen und isländischen". Vaak „onnutte vergelijkingen .... die niets ter verklaring van het Friesch.. bijdragen. Wie noodig heeft licht te putten uit verwante talen, doet beter er geene van te verwaarloozen; zelfs de vergelijking van 't Nederlandsch is voor de studie van 't Friesch in 't geheel niet onvruchtbaar," (Kern, Taalk. Bijdr. II 187).

Hoewel veel vollediger dan het Oudfriesche woordenboek van 1786, zijn toch nog te veel teksten en stukken nagenoeg in hun geheel, ongebruikt gelaten. Zelfs zijne eigene Rechtsquellen zijn niet „ausgebeutet", men mist daaruit woorden, die men gaarne verklaard had gezien. Hij geeft dan ook slechts „eine reiche Auswahl von Belegen." Evenzoo wordt ook de Iurisprudentia Frisica, 1834/35, een werk van ongeveer 400 bladzijden, slechts hier en daar, „wo es (ihm) dienlich schien," door von Richthofen genoemd en toch is dit een uitmuntende bron voor de kennis van het Westerlauwersch Friesch der XVe eeuw. Evenzeer leveren de talrijke charters in het Charterboek van Schwartzenbergh gewenschte bouwstoffen voor een woordenboek, en toch zijn ook deze in het Altfriesisches Wörterbuch zeer zelden geraadpleegd.

Vandaar dat het overigens bij von Richthofen's werk ver achterstaande Idioticon Frisicum van Jhr. Mr. Montanus de Haan Hettema niet kan gemist worden.

Deze had sedert jaren, ongetwijfeld ten eigen behoeve, een tal van woorden uit allerlei Friesche stukken opgeteekend;

deze verzameling gaf hij in 1874 in het licht onder den titel van Idioticon Frisicum, Friesch Latijnsch-Nederlandsch Woordenboek.

Reeds in 1832 was van dezen zelfden geleerde eene Proeve van een Friesch en Nederlandsch Woordenboek uitgekomen. Dit schijnt als de voorlooper van het bovengenoemd Idioticon geacht te moeten worden. Zij onderscheidt zich van dit latere door haar geringeren omvang. Bovendien is achter het Oudfriesche woord in die Proeve de thans gehoorde uitspraak gevoegd; de samensteller toch gaat van de veronderstelling uit dat de Friesche taal alle eeuwen door slechts in spelling en niet in uitspraak verschilde. Overigens houdt dit werkje weinig belangrijks in behalve dat hier en daar de beteekenis, aan een woord toegekend, verschilt van die, welke hij het in zijn Idioticon geeft, of van die, in de vertalingen, welke de Haan Hettema meest in zijne uitgaven naast de Friesche teksten plaatste.

Wat nu het Idioticon Frisicum aanbelangt, zoo springt bij het openslaan het eerst in 't oog het volslagen gebrek aan systeem bij de rangschikking der woorden; meest neemt hij deze in zijn woordenboek op zooals hij ze in de teksten gespeld vindt; hij doet dit, zooals hij zelf in zijn Voorberigt zegt: „omdat ik vreesde (tengevolge van het dialectverschil en het onzekere omtrent de juiste spelling) alsdan misschien nieuwe woorden te scheppen en anderen op het dwaalspoor te brengen." „Men zal nu", zoo eindigt hij, „bij het zoeken van een woord en de beteekenis daarvan niet licht mistasten". Naast elk der opgenomen woordvormen is de Latijnsche en Hollandsche vertaling geplaatst; „uit de mededeeling van den tekst, waarin het woord voorkomt, zal men zich, naar ik mij vlei, kunnen overtuigen, dat mijne vertaling juist is, of althans de waarschijnlijkheid voor zich heeft" — aldus schrijft hij in genoemd Voorberigt. De verschillende plaatsen, waaruit hij de woorden verzamelde, vergeleek hij blijkbaar onderling niet, zoodat hij aan

eenzelfde woord, soms alleen in vorm verscheiden, beteekenissen hecht, die niet bijeen kunnen hooren. Nadere verklaring hoe de door hem gestelde beteekenis met de afkomst van het woord in verband kan worden gebracht, ontbreekt ten eenenmale. Bij elk woord wordt naar een of meer teksten verwezen; waar het Ius Municipale Frisonum en het Charterboek zijn aangehaald, daar betreft dit vaak slechts een en hetzelfde citaat. Soms zijn de aangehaalde plaatsen uitgeschreven. Meer dan eens is hiermede verwonderlijk gehandeld; zoo vindt men een artikel als „opsidza, accusare, beschuldigen. F. R. 63, 1: Hweerso dij ena menscha da orem sweer secken opslacht. Wanneer de een den ander van misdaden beschuldigt."

Van volledigheid is in de verste verte geen sprake. Toch bevat het sommige zaken, die in von Richthofen's woordenboek ontbreken, en vormt het daardoor eenigermate een aanvulling op dit standaardwerk; de verzamelaar nam toch woorden op, welke hem om de een of andere reden merkwaardig schenen, uit teksten, na 1840 uitgegeven, die derhalve door den Duitschen geleerde niet konden geraadpleegd zijn.

Uit het bovenstaande blijkt dat nog geen Oudfriesch woordenboek ook maar op eene betrekkelijke volledigheid kan aanspraak maken. Vele zijn de stukken, wier woordvoorraad bijna of in het geheel niet daarin is verwerkt. Ik noemde reeds het Charterboek van Schwartzenberg en de Jurisprudentia Frisica. In 1841 verscheen het Fivelinger en Oldamptster Landregt van de Haan Hettema; en dezelfde gaf in 1851 in het licht het MS. Jus Municipale Frisonum, niet het minst voor de Westerlouwersche taal belangrijk. Uit beide teksten deelt het Idioticon Frisicum (1874) betrekkelijk weinig mede. Nog wijs ik op de Oorkonden der Geschiedenis van het St. Anthony-Gasthuis te Leeuwarden, door W. Eckhoff uitgegeven in 1876, welk werk een schat van Friesche charters inhoudt. Dan wacht nog menig belangrijk en uitgebreid handschrift,

in archieven en bibliotheken binnen- en buitenslands op bewerking.

Vele nieuwe tot heden niet opgemerkte woorden komen uit die stukken aan den dag. Andere, die in de bestaande Lexica slechts uit eene of uit enkele plaatsen zijn opgenomen, worden met nieuwe bewijsplaatsen gesteund. Wat tot heden slechts in Middel- en Nieuwfriesche woordenboeken stond op te nemen, vraagt nu ook een plaats in het Oudfriesche. In gewijzigde beteekenis, soms zeer afwijkende van de gewone, vindt men de woorden gebruikt.

In het kort, de taalschat der Oude Friezen wordt uit de bestaande woordenboeken slechts voor een klein gedeelte gekend.

Voor een lexicograaf is en blijft het een onbereikbaar ideaal, zelfs met de beste hulpmiddelen, alle onjuistheden en fouten te vermijden.

Ook in het woordenboek van von Richthofen, om dat van de Haan Hettema slechts in het voorbijgaan te noemen, ontbreken deze niet. Niet altijd is de juiste beteekenis aan de Oudfriesche woorden toegekend. Meermalen zijn ook ten onrechte woorden aan elkaar gelijk gesteld, die zorgvuldig moesten gescheiden, of wel zijn er gescheiden, die behoorden bijeen gesteld. Vaker nog is de etymologie van het woord onjuist aangegeven. Enkele malen zijn zelfs woorden opgenomen, die in het Oudfriesch niet voorkomen, en hun bestaan slechts danken aan eene slechte lezing der handschriften.

Bij het aanteekenen dezer fouten houde men echter in het oog, dat meermalen het vaststellen der beteekenis van woorden afhangt van de opvatting van het recht in den betrokken context. Ook moet rekening gehouden met het feit dat en von Richthofen en de Haan Hettema, beiden rechtsgeleerden, geen taalkundigen waren. Terwijl ten slotte niet mag worden vergeten, dat de taalkunde, en ook de rechtsgeleerdheid, thans beschikt over uitgebreider en beter hulpmiddelen dan vroeger; thans zijn

verbeteringen aan te brengen, waar men voorheen geen raad wist. In verschillende opstellen zijn sommige dezer feilen, vergissingen en onjuistheden reeds behandeld en verbeterd. Kern bracht in de Taalkundige Bijdragen II, p. 171—206, verscheidene ter sprake. Door anderen zijn hier en daar enkele besproken. Al de mij bekende deel ik hier in 't kort, alphabetisch gerangschikt, mede.

Aiund, Afr. Wrtb. i. v. avend; verkeerd afgekort uit festa-iund; lees *-iund*, *Tijdschr. v. Ned. Letterk.* VIII. 70, noot.

Arenth, E. 230. 17 hoort bij *renda*, niet bij *renna*, *Taalk. Bijdr.* II. 176.

Benfrotha, beenwonde, vgl. Ohd. *fratôn*, verwonden; fretô, livor vulneris, KERN, Gloss. Lex Salica, p. 86.

Bierwerpene, subst. zooals het Afr. Wrtb. wil? of dat. ger.? 't Laatste waarschijnlijk, *Taalk. Bijdr.* II. 200.

Bilowed, vgl. Halbertsma Lex. Fris.: „asseverare de re aliqua, tutari, securum reddere"; synoniem met Os. „sicoron, verzekeren tegen, voor"; de begrippen verzekeren en beloven gaan zeer licht in elkaar over, *Taalk. Bijdr.* II. 198.

Bokia, „legatare", vgl. Charterb. v. Friesl. I. 651; Friedländer, Ostfries. Urk.-Buch N⁰ 469, 793; Warfsconstitutien en oordeelen, p. 52; Oldamptster Landr. I, § 6. II, § 36, 37, 38; Driessen Monum. Gron. II. p. 691. Evenzoo *Bokland,* terra legatata, en *Bokinge;* vgl. nog Iur. Fris., Tit. XLVI. § 4, 20, 31, 57. — Mr. J. WESSELS BOER, *Eigendomsoverdracht van onroerend goed* (Diss.) 1887. p. 67.

Bortmaged, Lex Fris. tit, XIII. „boartfaem", met Nfr. *boartfamke, boartjonge* te vergelijken: „speelmaagd, speelnoot". Mr. PH. VAN BLOM, *Friesche Volksalm.* 1885. p. 35, noot.

[Breida], *brida*, trekken, Os. *brĕgdan*, On. *brĕgda*, Ohd. *brĕttan,* Ags. *brĕ(g)dan*, *Tijdschr. v. Ned. Letterk.* VIII. 74.

Emka, O. F. W. II. 58, § 70, *inka,* Fr. Rq. 399. 9, „waffe = Ags. incgelâf, glanzschwert, SINGER, Paul u. Braune, Beitr. XII. 213.

Ethla, *edela, edil, edel,* synoniem van „herrle", en eigenlijk een adj.; *ethel, edil,* edel, in sterken, *ethla* in zwakken vorm. *Taalk. Bijdr.* II. 199.

Facht, opbrengst, van denzelfden stam als Ond. fehôn = oorbaar maken, gebruiken, KERN, *Taal- en Letterbode,* I. 200.

Ferd, „gerichtssprengel", Afr. Wrtb. Mr. A. TELTING maakt mij opmerkzaam dat ook van dit woord is afgeleid „wtferdich", O. F. W. II. 141 en „wtfirdich" Fr. Rq. 421. 19.

Fonra lerhe, lees „fontha lethe". *Taalk. Bijdr.* II. 174.

„*Fontha* grewe *ingenth*": Brokm. § 109 (Fr. Rq. 166*b*) „eene oude zede", met Rgweda 10, 18; 10, 16, 8e strophe te vergelijken, *Taalk. Bijdr.* II. 201.

Geia, boeten, misschien Got. **gaigjan*, factit. bij *geigan*, (ver)krijgen. SIEBS, Paul u. Braune, Beitr. XI. 228, Anm.

Glănd, glänzend, met Mhd. *glander*, *glinden*, te vergelijken, SIEBS, Paul u. Braune, Beitr. XI. 221, Anm.

Grandera, *Grandwera,* „dekanat, das.... aus den südwestlichen am Meere belegenen Kirche des Wonzeradeels gebildet wurde", VON RICHTHOFEN, Unters. z. Fries. Rechtsgesch. II. 596.

Grewa, *griowa*, het Holl. grieven = snijden, kwetsen, *Taalk. Bijdr.* II, 182.

Greua, lees „gerne" = nauwkeurig, vgl. Ags. georne; evenzeer in Fr. Rq. 342, 3; 402, 1. *Taalk. Bijdr.* II. 182.

Halda to „het naast verwant lijken mij zulke On. zegswijzen als: Hallr heldr nú til fangs" (*wenth fishing*, zooals Oxf. Wrdb. 235 vertaalt); of „halda kyrru fyri" (*to hold still, remain quiet;* t. a. p.) *Taalk. Bijdr.* II. 204.

Havnia, onderhouden, „besorgen", te vergelijken is de Jager, Frequent. II. 782, Mhd. hebenen, *Taalk. Bijdr.* II. 187. 189; Fr. Rq. 330, § 26: „havenie" = bevestigen, *Ald.* p. 188.

Hexna, *hoxna,* ontzenuwen, staat in verband met Ohd. hahseno (Graff. Spr. IV. 800), Mhd. hähsene (Ben.-M. I. 612);

vgl. Ned. onthaasenen, de Jager, Frequent. II. 778; en Ags. onhohsnian, Beowulf 1944, *Taalk. Bijdr.* II. 173.

Hiribenda, *herebende,* drukkende smadelijke banden, vgl. Ohd. *harowan,* beleedigen, confundere, naast Os. *heru-grim,* infensus; KERN, *Gloss. Lex Salica*, p. 113.

Hlest, Ohd. *hlast,* Ndl. *last;* Fr. Rq. 491. 35: „to hleste", te vergelijken met On. *hljóð,* stilzwijgen, stilte, Got. hliuþ, 1 Timoth. II. 11, ἡσυχία; in Fr. Rq. 436. 11 is „mit hleste", „met luider stemme", in overeenstemming met On. *hljóð* in den zin van „klank". *Taalk. Bijdr.* II. 203, 204.

Hleph, Fr. Rq. 32. 16, lees „hlêpth". *Taalk. Bijdr.* II. 192.

Hleth, Fr. Rq. 46 lees „hlêpth, irruendo se extendere supra", *Taalk. Bijdr.* II. 191.

Hlote, Fr. Rq. 410, 13: „mit hlote ende mit liode wilkerre" = met het *lot,* en 's volks vrije keuze, is met elkaar in tweestrijd. Daarom liever als „hlote", geluid, te nemen [1]), Mr. PH. VAN BLOM, *Vrije Fries* XIV. 423.

Hlôthe, Fr. Rq. 161, § 68, „haard", vgl. On. *hlóð. Taalk. Bijdr.* II. 191.

Hûlêde, hoedanig, een *i* of *ja*-stam naast het in vorm nagenoeg overeenkomende Got. hwelauds, πότος (Cor. II. 7, 11), en *laudi,* gedaante (Gal. IV. 19 glosse), *Taalk. Bijdr.* II, 172.

Jemma, pron. pers. et poss., bestaat uit pron. pers. *î* (ju, jo) en ma = man, vgl. ulieden, jelui, evenzoo pron. pers. et poss., en den Frieschen dat. pl. comm. gen. *hemman, hemmen, himmen,* en Ags. *eówmannum,* en Os. iuwar.... gumono (Hel. 51. 11, ed. Schmeller) „de vaneenscheiding.... eene eigenaardigheid der dichtertaal". Er naast staat:

Jemna, eigenlijk gen. pl., als dat. pl. voorkomend, ontstaan uit jemmanna (*juw*manna, ongrammatisch voor *juwer-*), vgl.

---

[1]) En om de *t* en den stamklinker *o* schijnt het mij onmogelijk aan dezen vorm deze beteekenis toe te kennen.

Holl. *haarlui*, ook als dat.; en Friesch hiarem = hiare-*m*, „den allerzwaksten vorm van ma" dat als dat. naast *hemman*, *himmen* staat, *Taalk. Bijdr.* II. 195.

Kestigia, „onschuld zweren"; Mndl. *ene costinge* of *custinge doen* — „vergoeden, bekostigen, voldoen", vgl. Mndl. *custen*, betalen. Dr. J. VERDAM, *Tijdschr. v. Ned. Letterk.* VII. 314.

Clesie, hek tot afsluiting, vgl. Mr. W. W. BUMA, *Verslag Fr. Gen.* 1852, p. 11, en Mr. PH. v. BLOM, *Vrije Fries* XIV. 358 en noot; daar aangehaald de „Ordonnantie.... betreffende de zeedijken van Bourum ende.... Visvliet, 28 Febr. 1611, in 't boek van Geregistreerde stukken beroerende de Dyckagien van 1603—1614.

Clinna, met Ags. *clynnan*, Elene 54, Grein Gl. 164, klinken te vergelijken. „Engl. to cling (Afr Wrtb.) = vastklemmen, kleven; verdorren"! *Taalk. Bijdr.* II. 171.

Climna, *clunna*, H. 42. 10, behoeft niet noodwendig in „clinna" veranderd, vgl de afwisseling van orkunda, orkende, orken, orkin in eenzelfde dialect [1]). *Taalk. Bijdr.* II. 171.

Kok, „den richtern untergeordneten beambte", misschien **kwek*, Ohd. *quëc*, lebhaft, schnell, „und etwa als „bote, läufer" (zu) definieren". SIEBS, Paul u. Braune, *Beitr.* XI. 235, i. f.

Lerhe, lees „lethe", Fr. Rq. 246, 15, identisch met Ags. *lâd*, odiosus, invisus, inimicus, Ohd. *leid*, Ok. *let*, *lêth*, Mndl. *leed*; hierbij hoort ook

Letha, H. 6, 8. Afr. Wrtb. heeft een artikel *let*, im positiv lass, böse! *Taalk. Bijdr.* II. 174.

Liana, lees „liaua", echtgenoot, vrouw, *Taalk. Bijdr.* II. 184.

---

[1]) De klemtoon rustte hier op de eerste sylbe, niet op de volgende *-unde*, *-ende*, *-en*, *-in*; dit is wel met *clinna* het geval Waarschijnlijk staat in het MS : clına! vgl. saennada voor saemnada, hierbeneden p. 45, noot. — v. R. had bij zijne bewerking der Fr. Rq (tot 1840) de HSS niet ter hand, slechts zijne (eigene?) afschriften, welke hij in 1834 vervaardigd had; zie omtrent zijn afdruk hierna, p 20.

Liudwerdene, kwetsing van een persoon; *liud* „ein aus den Leuten", KERN, *Gloss. Lex Salica*, p. 61.

Maria letere dey, B. 169. 18., is 8 September, vgl. Calendarium.... von Weidenbach, p. 193; *Tijdschr. v. Nederl. Letterk.* VIII. 70.

Nâth, *nêth*, gewoonlijk plur., rust, gemak, bescherming, vgl. On. *náð*. De sing. „*nâth, nêth* (sterk subst., blijkens gen. *nêthe*, dat. *nêde*); *nâthe, nâd*, (misschien zwak wegens acc. *nâtha*) is, als het On. enkelvoud *náð*, genade". *Taalk. Bijdr.* II. 180.

Nâd, Fr. Rq. 183. 7, „nood", subst. als adj. praedicatief gebruikt, vgl. van Hasselt op Kiliaen, 419: On. *nauðr*, Oxf. Dict. 446. *Taalk. Bijdr.* II. 181.

Nâthelic, *nâdelic, nêthelic* „gracieux, graceful"; *netlyc*, Fr. Rq. 435. 30, „betamelijk", het tegendeel van 't Eng. *disgraceful*. *Taalk. Bijdr.* II. 181.

Nuxwere, lees „uvrwere, bovenlip", *Taalk. Bijdr.* II. 197.

Oenhlest, oen en hlest, vgl. Germ. *hlust, hliud*, „toejuiching, toejubeling", *Taalk. Bijdr.* II. 205.

Onmust, Fr. Rq. 445, 34. lees „onmist", „samenstelling opmerkelijk, het onzekere Ohd. *underpi*, vacuus (Graff Spr. V, 221,) durf ik niet te vergelijken", *Taalk. Bijdr.* II. 181.

Reddera, H. 81, 9. lees „teddera", vgl. ook het Afr. Wrtb. *Taalk. Bijdr.* II. 175.

Renna heeft von Richthofen verkeerdelijk in tweeën gesplitst, in 't Friesch geen bewijzen voor een zwak verbum. Bij het tweede artikel is E. 230. 17, te schrappen, daar is *ârenth*, aanrandt; ook H. 335. 5: *tuarent*, in tweeën gescheurd; beide hooren bij *renda*, Ags. *rendan*, *to rend; Taalk. Bijdr.* II. 176.

Ronne, Fr. Rq. 472. 21 is 3. s prt. conj. van *renna*, On. *renna*, Engl. *to run. Taalk. Bijdr.* II. 175 In Fr. Rq. 447. 30. te lezen: „hit newere buta z. w. scien", en Fr. Rq. 456. 3 evenzoo! *Taalk. Bijdr.* II. 176.

Ruda, scheuren, trekken, vgl. On. *rûdr*, spoliatus, Ohd. rûton,

in: al rûtontemo (verheerend) nordwinde. KERN, *Gloss. Lex Salica.* 169.

Rueka, Fr. Rq. 163. 9, voor „*wreka*", het Nederl. *wraken* vgl. *ruald* (wrald) *ruôgia* (wrôgia) *ruist* (wrist), *Taalk. Bijdr.* II. 177.

Siama, *sima*, „verletzung", van sia = sehôn, KERN, *Gloss. Lex Salica*, 101.

Snaynde, *sneynde*, zondag, *Tijdschr. v. Ned. Letterk.* VIII. 69, noot.

Sneuwendis, *sniowndes*, *snyewnd*, *sniond*, *sniun*, zaterdag, *Tijdschr. v. Ned. Letterk.* VIII. 69, noot.

Sniandt, lees *snaindt*, Ch. 1478, Schw. 675 zondag, *Tijdschr. v. Ned. Letterk.* VIII. 69, noot.

Sunna ewende, B. 169, 18, is zaterdag, *Tijdschr. v. Ned. Letterk.* VIII. 68.

Thêr, *thier*, eest, droogoven, „darre". *Tijdschr. v. Ned. Letterk.* VI. 1.

Urbranga, Afr. Wrtb. „komt niet op de door (von Richthofen) aangehaalde plaatsen.... voor," *Tijdschr. v. Ned. Letterk.* VIII. 73.

Warst, concio, private samenkomst van buren, tegenover „warve", *Taalk. Bijdr.* II. 189.

Werda, niet in het Afr. Wrtb.; p. prt. *(e)wert*, *wart* staat onder *wera*, wehren, vertheidigen! — De grondvorm is wardian, Ohd. *wartian*, Ags. (zie wyrdan, werdan, Grein Gl. 762), *Taalk. Bijdr.* II. 178.

Werde, d. s., Fr. Rq. 334. 22 „levenseind". Vgl. Ags. *wyrd*, noodlot, beschikte levenstermijn, vgl. Beowulf 2419. Os. *wurt*, *wurd*, fatum. *Taalk. Bijdr.* II. 179.

Werdene, kwetsing, van een stam *werd*, vgl. Got. *fravardjan*, Ohd. *wartian*, vulnerari, Ags. *vyrdan*, *verdan*, kwetsen, en Ags. *ungevyrded*, ongekwetst; KERN, *Gloss. Lex Salica* p. 61.

Wigg, *wegke*, *widz*, „paard, ros". Os. wigg, Ags. *wicg*, On. *vigg*. *Taalk. Bijdr.* II. 184.

W i t h e t h, medeëed, vgl. het oudere Frankische *widereed;* „wyteed" alleen daar, waar medezweerders moeten zijn, KERN, *Gloss. Lex Salica*, p. 136—138.

W r e t s a, „rukken, breken", te scheiden van *wreka* (Afr. Wrtb.) *Taalk. Bijdr.* II. 178.

Wrbroedt, W. 23. 13. lees *wrbrocht*, onrechtmatig vervreemden, *Tijdschr. v. Ned. Letterk.* VIII. 71.

Zal een woordenboek een juist denkbeeld geven van den woordenschat eener taal en van haren vormenrijkdom, dan is, behalve volledigheid, evenzeer eisch dat de tekstuitgaven, waarop het gegrond is, alleszins betrouwbaar zijn.

Volledig zijn de Friesche woordenboeken niet, boven werd hierover gesproken; er blijft nog over na te gaan of de uitgaven der Friesche teksten den bewerker van een Lexicon als zekeren grondslag voor zijn arbeid kunnen dienen. Hierbij zal ik mij bepalen tot die teksten, waarvan zich èn von Richthofen èn de Haan Hettema bediend hebben.

Voor een groot deel hebben zij zelf de stukken uitgegeven, hetzij de oudste stukken afdrukkend, hetzij gebruik makend van het werk van anderen; voor een ander deel vonden zij de stof voor hunne woordenboeken voornamelijk in het Groot Placaat en Charterboek van Friesland... verzamelt door G. F. Baron thoe Schwartzenberg en Hohenlansberg, I (1768), II (1773).

Van de oude stukken bestaan sommige verzamelhandschriften: opteekeningen of afschriften van ouder recht. Vervolgens behoort daartoe een incunabel, waarvan eveneens een ouder handschrift ontbreekt. En dan zijn tal van charters te noemen, die nog in het oorspronkelijke bewaard zijn gebleven.

In von Richthofens Friesische Rechtsquellen zijn in de eerste plaats naar de oudste teksten uitgegeven:

De wetten en rechten der Riustringers, Fr. Rq., Einleitung p. XIII.

Die der Broekmannen. Einleit. XV. In de noten daarbij de varianten uit Wiarda, Willküren der Brockmänner (1820), die een ander, beter handschrift „Wichts Perk. MS., nachlässig" uitgaf, Einleit. XVI.

Die der Eemsgoërs, naar 2 handschriften uit de bibliotheek van Pro Excolendo te Groningen. Van een derde handschrift gebruikt hij de uitgave van de Haan Hettema (1830).

Die der Hunsingoërs naar 2 handschriften, Wicht en Scaliger. Beide werden naar de mededeeling van von Richthofen, Einleit. XXIII, slechts een avond tot den volgenden morgen hem, toen hij in Leeuwarden was, ten gebruike afgestaan. „Froh wenigstens dies erreicht zu haben, widmete (er) ihnen die ganze nacht, so ist es (ihm) möglich gewesen alle in den beiden handschriften enthaltenen stücke, nicht aber stets beide handschriften derselben zu vergleichen".

„Von Richthofen heeft ze echter ten gebruike gehad" — zegt de Haan Hettema in de Voorrede voor de Oude Friesche Wetten (1846) p. VII — „zoolang hij, gedurende zijn verblijf alhier, zulks noodig achtte. Dat hij er nu niet langer dan van den avond tot den morgen gebruik van maakte, zooals hij in zijne voorrede zegt, is.... zijne schuld. Was het om zich te verschoonen met betrekking tot zijne onnauwkeurigheid?" Onvolledig toch, gaat de Haan Hettema voort p. XIII, heeft hij het Hunsingoër HS. gegeven!

Die der Westerlauwersche Friezen, naar een Incunabel, gewoonlijk de Oude Druk genoemd, Einleit. XXIV. Andere Westerlauwersche stukken werden uit Schwartzenberg, Friesch Charterboek, en de Haan Hettema, Iurisprudentia Frisica, overgenomen.

In de tweede plaats heeft hij naar gedrukte werken van andere uitgevers, dateerend na 1500, opgenomen:

De wetten en rechten der Broekmannen, naar Wiarda, Willküren des Brockmänner, boven reeds vermeld.

Die der Eemsgoërs naar het Emsiger Landregt (1830) van de Haan Hettema, boven reeds vermeld.

Die der Fivelgoërs, naar de fragmenten, hier en daar in de Friesche Wetten van Wierdsma (1782), en in het 2e deel der Werken van Pro Exc. voorkomend, Einleit. XX.

Die der Westerlauwersche Friezen, verschillende stukken uit Schwartzenberg, Friesch Charterboek en de Haan Hettema, Iurisprudentia Frisica, Einleit. XXVI, boven reeds vermeld.

De gelegenheid heeft mij ontbroken om al de stukken der eerste groep, met von Richthofen's afdruk te vergelijken. Te oordeelen naar eene collatie van de beide Eemsgoër handschriften kunnen deze, op enkele onjuistheden na, voor vrij zuiver worden gehouden.

In hoeverre dit ook voor de Hunsingoër gedeelten geldt, welke de Hettema onvolledig noemt, kan ik om later te melden redenen niet uitmaken.

Over zijn afdruk evenwel van den Westerlauwerschen Ouden Druk dien ik in bijzonderheden te komen.

Deze Incunabel werd vroeger reeds uitgegeven door Schotanus in zijne Beschryvinge van de Heerlyckheydt van Frieslandt, tusschen 't Flie end de Lauwers (1664), p. 36—136, en ook, maar gedeeltelijk, door Wierdsma (en Brandsma) in de Oude Friesche Wetten (1782). Deze laatstgenoemde uitgave, waarvan het derde stuk niet verscheen, munt uit door haren schat van kostbare aanteekeningen en verklaringen.

Naar von Richthofen nu in zijne Friesische Rechtsquellen herhaaldelijk beweert, heeft hij de stukken uit dezen Ouden Druk zelven overgenomen. Of de uitgever hierin de waarheid getrouw is, zal uit de volgende lijst kunnen blijken.

Ik stel hier eenige plaatsen uit zijn afdruk, welke ik vergeleek met de lezing van den Ouden Druk, naast elkaar. Hetzelfde exemplaar, thans in de Prov. Bibl te Leeuwarden, vroeger aan den heer J. W. Keyser toebehoorend, gebruikte von Richthofen (Inleid. XXIV).

De O. D. heeft: Hyr biginnet da saunteen kesta, in Fr. Rq. 3. ontbreekt dit, zoowel als het opschrift van de 2e dezer keuren: „Uan frede alle goedes huesem."

Fr. Rq. 15. 19. dio fyaerde is da Ryn.	O. D. dioe fiaerde is dat rijn.
17. 7. da Fresen hiara	dae fresen hira.
19. 17. toe da Flee (= Sch.)	to dat flee (= Fw.)
25. 7. Iof hy	Iof hyt.
37. 27. Ief ma (= Sch.)	ieftma (= Fw.)
39. 24. deda (= Fw.)	keda (= Sch.)
43. 1. needschyn	nedschiī.
43. 8. dwe hy, als syn aesga	dwe hy, als him syn aesga.
45. 4. iefta birawet	iefta birawe.
51. 17. ladest	ladeste (= Sch. = Fw.)
61. 31. onwittenda (= Sch.)	onwitenda (= Fw.)
65. 17. sonnendeis	sonēdeis.
65. 27. hwerso lawiget verdet	hw'so lawa lawiget v'rdet.
69. 26. nyogentiensta (= Fw.)	nyoghenteensta (= Sch.)
77. 28. barnt	baernt.
103. 11. mordenaer	moerdenaer.
104. 16. een riuchter onriuchte riucht fynde	riuchter onriuchte riucht, ief fynde (= Sch.)
105. 7. swyrd sida, waarbij v. R. de noot plaatst: Sch. für „swyrd" stets „swerd"!	sw'd sida.
386. 1. Wondensera	Woudensera.
386. 31. in de 2e kolom na „dio merck is tueer schielden" ontbreekt: dat is to gara XLiiii schielden.	
388. 2. myt breue ende insigel	myt breue ende myt insigel
388. 10. ayn oen synre wer (= Fw.)	ayn aen synre wer.
388. 18. deer um sana wil (= Fw.)	deer um sanna wil (= Sch.)

388. 29. mit aesgha doeme	mit aesegha doeme.
389. 8. Fan tzerkweghum	Fan tzierkueghū.
389. 25. aller ieerlykes (= Fw.)	aller ieerkis (= Sch.)
412. 8. an ferthe ner an fulliste (= Fw.)	an ferste ner an fulliste (= Sch.) .
418. 9. hingia ner binda (= Fw.)	hīgia ner blīda (= Sch.)
427. 2. naet tosamen brocht	en na tosamen brocht.
428. 18. mogen biholda	mogen bihoda.

Vele dezer onjuistheden komen reeds in de Friesche Wetten of bij Schotanus voor. Uit wat tusschen haakjes bijgevoegd werd, blijkt dat von Richthofen, naar hem het best voorkwam, de lezing of van gene of van deze volgde. Dit is nog duidelijker in de volgende plaatsen:

Fr. Rq. 13. 23: „fyower leetslachta maen." Als noot plaatst von Richthofen bij het tweede woord: „Fw. leekslachta, Sch. gar: leeckslachta; dennoch bin ich überzeugt dass in den MSS. „leetslachta" steht, und „c" stat „t", wie so oft verlesen, und dann dafür „k" und „ck" gedruckt worden ist." De Incunabel heeft echter: „leeckslachta".

Fr. Rq. 23. 12: „wrseth ief wrbroedt;" in de noot: „wrbroedt" im alten Druck und Sch.. De eerste heeft „wrbroedt"!

Fr. Rq. 106. 9. „disse ienselschipinga", waarbij de noot: „Sch. ienselschippinga, der alte Druck „ienschipinga" . . Deze heeft: ienselschipinga!

Vgl. verder nog: Fr. Rq. 43. n. 12; O. D. heeft dadet! — 51. n. 18! 53 n. 3. en n. 11! 55. n. 6, waar de O. D. „emes" heeft, enz.

En toch beweert von Richthofen, o. a. op p. 102. n. 4. „ich folge dem s. g. alten Drucke (des Westerlauwerschen Landrechtes) und gebe Varianten aus den Abdrücken in Sch. (und Fw.)"

Slechts een enkele maal raadpleegde hij den ouden Incunabel, zoo in de Fr. Rq. 105. n. 12; 106. n. 4. Hij moest zich wel geheel aan dezen 15e eeuwschen druk houden, toen hij de Oude

Friesche Wetten, waarvan het 3e stuk niet verschenen is, niet meer kon raadplegen. vgl. Fr. Rq. 421 noot *.

Ik wil niet spreken over kleinere fouten, als nevil Fr. Rq. 47. 2 voor neuil; stocknaken W. 46. 31 voor stocnaken; sikringa W. 106 32 voor sikringha; goede W. 23, 14 voor gode; da W. 5. 4 voor dae; syn, passim voor siī, fyr W. 75. 21 voor fiir, himelryck W. 77. 12 voor -riick, fyfte W. 9. 7 voor fiifte, hly W. 47. 7 voor hlii, bynt W. 65. 16 voor biīt; biteyckenet W. 7. 12 voor biteykenet; xxiv W. 25. 4 voor xxiiii, evenmin hoe von Richthofen de Romeinsche cijfers in woorden teruggeeft, o. a.: saunde W. 55, 6 voor vii, en twintig passim voor xx, enz. Evenmin over het niet vermelden van baarblijkelijke feilen in den O. D. zelf als riuchrerē W. 103. 4, wat inderdaad niet overbodig ware geweest.

Bewijzen zijn hiermede genoeg geleverd om aan zijn beweren geloof te ontzeggen.

Hoe staat het ten opzichte der betrouwbaarheid met die stukken, welke von Richthofen uit vroegere uitgaven in zijne Friesische rechtsquellen inlaschte?

Om later te noemen redenen moet ik mij dan tot de Westerlauwersch Friesche stukken bepalen. Ik spreek dus niet over de Fivelgoër fragmenten, noch over Wiarda's afdruk van den Broekmannenbrief, noch over den tekst van MS. Emsg. III, naar de Haan Hettema.

Wat het Westerlauwersch betreft, was, zooals reeds boven is gezegd, voor von Richthofen de groote bron het Charterboek van Schwartzenberg; voor enkele stukken gebruikt hij ook de Iurisprudentia Frisica van de Haan Hettema.

Ook deze echter hadden bij anderen, ouderen, geleend. Zoo treft men in eerstgenoemd werk stukken aan, overgenomen 1° uit Gabbema, historie van Friesland (enz.) 1703; 2° uit Schotanus, Geschied. van Friesland (enz.) 1658, en Beschrijvinge van Frieslandt (enz.) 1664; 3° uit Winsemius, Chro-

nique van Vrieslandt (enz.) 1622. Maar van geen dezer kan men zeggen dat zij nauwkeurig hunne oorspronkelijke stukken weergeven; hier en daar blijkt zelfs dat zij niet alles konden ontcijferen. Toch blijft hun, en met name Schotanus, de verdienste van menig oud stuk bewaard te hebben, dat zonder hun foutieven afdruk ons geheel onbekend zou zijn gebleven.

Ik laat hier een origineel volgen; ook met geringe afwijkingen, welke ik niet aanteeken, in het Charterboek gedrukt; in de noten voeg ik er de varianten bij uit Winsemius, Schotanus en Gabbema.

Accoord op welke die van Oldehoef met de stad Leeuwarden zijn vereenigt tot een stad.

Den 21 January 1435.

In den nama Goedis Amen. In da jere vses Herens, da ma screef thusent CCCC ende XXXV, vp Sunte Agneta dey, worden ferenighet ende vergaderet dio Sted van Liowert ende Aldahowestra, myth hiara tobiheer, myt bischeede, als hier ney scriowen steet. Int aerste thet thio Sted ende Aldahowestra schillet wessa onder een Stedriucht, ney inhald der Sted wilkeren, der nw synt, iefta deerma hier ney, vm marra netticheet, makia mochte, ende dyt in thet ioghe tho duriane.

VARIANTEN uit: *S(chotanus, Geschied. van Friesland* 1658 p. 292 — *W(insemius, Chron. van Vriesland* 1622 fol. 253 — *G(abbema, Verhaal van Leeuwarden* (ed. 1703 p. 37), zonder nadere aanwijzing geciteerd.

S da — G S namme, W name — S W Godes, G Godis — S W uws, G wz — S W Heren —

S me — S W M IV en G MCCCC — W Sinte — S Agnete —

S waerden — S W forenighet, G foreniget — S W G forgadert — S stedt — S Liouwerd, W G Liouwert —

S A elde hovestra, W Alda hovestra — S W mit — W G thobiheer — S W G mit — S W beschede — G az —

S hyr, W G hijr — S W scrioun, G scriown — S W stiet — S G In 't — W io — S stedt — S Aeldahovestra, W Aldahovestra —

S schillet — S wesse — S jen, W G en — S W G stedriucht — S W inhaldt —

S W G deer nu — S sine — S iefte, G jefta — S hyr, W G hijr —

S W nutticheydt — S W mackya, G mackia — S W mochta — S W G thit — S ywighe, W ijoghe, G joghe — S W G to — S durjenne, W G duriene —

Item so schil dio Sted van Liowerd alle sacka om tiaen, der hia vp leyd habbeth, oer datum thissis brewis, ende Alda howestra des ghelika, elkerlick buta oders schaada. Item so schilleth Aldahoustra scadeloes wessa van brek iefta fellighem, derma hiarem ofaeskia mochte, thet hia naet eer in thet buer riuchte ghynzen synd. Item wert ther enigh burgher wt thisse forsc. Stedriucht birawet, iefta misdeen, buta syner schild, thet schil dio heele meente kera bynna fiowerteen nachtem, iefta den haena schilma siin goet een schet bitalia van der forsc. meente Item so schilma neen koyt haghera bruka twiska Helligha missa, ende Maya dey des Winters den inbrowen biaer, by pena van ener merk, ende bida biare. Item neen

---

G ontbr.: Item — S W soo — S W G dy — G fan — W Liouwerdt. G Liouwert — S secka — S G tjaen —

G. hja — S opleydt, W opleyd, G opleid — S habbit — S thieses, W G thisses — S Briewen, W G briewis — S Alda-havestra, W Aldahovestra —

S desghe., W G desgelycka — S W G elckerlijck — S ohres, W ohers, G others — S schaede, W G schaeda — G ontbr.: Item — S W soo schillet Aldahovestra —

W Aldahowestra — S W schadeloos, W schaedelos — S W G bick — S G jefta, W ieffa — S follinghan, W fellinghan —

S W G deerma — S hjarem — S af aeschia, W offaschia, G of aschja — S W G mochta — S G hja — S buur-riouchte, W G buur-riuchte —

S W ginzen, G ghinzen — S sine — G ontbr. Item — S W wirter, G Wirtter — S W G enig — S G burger — S unt, W vut —

S voorschrioun, W voorscrioun, G forscriown — S stedrioucht — S beront, W biront, G birowt — S W ofte, G jefte — S misdaen — S W yner, G zyner — S schield, W schill —

S W dy, G die — S W G hela meenta — S W hera binnen — S W G fiouwertheen nachten —

S G jefta, W ieffa — S W G dy ena — S W sijn, G zijn — S gueden schaedt, W gued ende schaed, G gued ende schaet — S W bitaelia, G bitaelja —

S W voorsz, G forss — S W G meenta — G ontbr.: Item — S W G ontbr.: so — S W G nen S W hagera, G haeghera — S W G bruha — S W twischa, G twiscka —

S heyliga, W heyligha, G helliga — S W G en — S dan — S W G in brouwen —

G bjaer — S W poena — S ontbr.: van — S W merck — S W en — S W G by da — S Bjaera, W biaere, G bjaere — G ontbr.: Item — S W G nen.

Hollandera schilma ontfaen foer een burgher, neen riucht to ferane ende neen Alderman mey to tziazane. Thisse forsc. punten schilma halda bida Gaerlegher. In een orkund der weerheit so had dio Sted van Leowerd thit breef bisighelat myt des stedden sighel; ende om marra festicheet, so had her Jonka, ws Persona to Aldahowe, ende her Johannes Decken, dyt breef meede bisighelat myt hiara sighelem, vm Alda houstra beeda willa. In da jere vses Heren als vorsc. is.

Uit den origineelen geschreven op perkament en bevestigt met drie uithangende Segelen wordende bewaard in de Archiv-kast te Leeuwarden. Laad 20. N° 29.

Schw. I. 511.

Hoewel over het geheel nauwer zich aan den oorspronkelijken tekst der voor hem liggende stukken houdende, laat ook Schwartzenberg's Friesch Charterboek in vele opzichten te wenschen over. Men vergelijke slechts die gedeelten, welke uit het MS. Ius Municipale Frisonum zijn overgenomen, met den afdruk daarvan in de Oude Friesche Wetten van de Haan Hettema, II deel (2e stuk); welke laatste tekst klaarblijkelijk menige betere lezing van het handschrift geeft dan gene. Evenzoo moet de Franeker Buurbrief vergeleken met de uitgave

---

S W foor, G for — W G en — S W G nen — S rioucht — S te, G tho — S en nin, W G nen — S W G ontbr.: mey — G tho — S tziasene — S voorschrioun — W voorsz, G forss —

S W G byda — G gaerleger — S In orkondt, W In orckond, G In orkond —

S wierheydt, W wierheyt, G weerheyd — S soo — W hadt — S W G dy — S stedt — S fen, G fan — S Liouwerdt, W Lieuwerdt, G Liouwert — S W ontbr. breef — S besigelet, W bisigelath — G bisighelath —

S Stedts, W G steds — S zigel, W zighel — S W festicheydt, G festicheit — S W soo — S W heer —

W G Joucka, S Joucke — S W uws, G wz — S W G personna — S G tho, W thoe — S Aldahovestra — S W heer — S W deken, G dekken —

G dith — S W breeff — S W G mede — S besighelet, W besigelath, G bisigelath — S G hjara — S W zighelen, G sighelen — S W om Aldahovestra, G om Aldahowestra —

S W G beda — S W G dat — S W uws, G wz — S Heere, G Herens — G az — S voorschrioun, W voorschreun — G forss —

door Mr A. Telting, in de Oudfriesche Stadrechten, p. 1 gegeven.

Bovendien zijn van vele stukken, waarvan Schwartzenberg slechts latere kopieën — en dan nog niet altijd de beste — onder de oogen had, later de origineelen of betere oudere afschriften teruggevonden. Alleen deze hebben nog waarde, en hoever zij den afdruk, tot nog toe naar gene alleen in het Charterboek bekend, vaak overtreffen, kan blijken uit de volgende Leowerdera Merckit-ferd, welken ik dank aan de welwillendheid van den heer Mr. A. Telting. De lezing van het Charterboek I. p. 547, is naast den tekst geplaatst.

Varianten bij SCHWARTZENBERG 547.	LEOWERDERA MERCKIT FERD.
Det — en	Der meenth end alle dy jen, deer hyr
commen — hiet byfellen	kommen is, siet bifellen, datze toe
moeghen jemmer — aldus ontbr.	hlest hald, soe moghen jemmet aldus
foerstaen — user steed	forstaen, datter is in wser sted toe
Leowerd — -mercket. Ende — stae	Liowrd een fry jeermerket, end soe staed
wy — myt — ende myt	wy hyr mith dae delisriucht end met
dae — ende — ende keedet	ta stedriucht, end biedet end kedet elck
festen — lyf ende	man een fryen festen ferd in lyff end
Leowerd ende	in gued in der sted toe Liowrth end
Leowerd — merkt ende	buta Liowrth, toe dae market end fan
da merkt	dae market, al soe fyr als ws delis-
gheet	riucht gheed, fan aesta toe westa, fan
swä — deghe — farra	swd toe noerda, acht deghen toe ferra
mercket, ende — da	dae merket end acht deghen ney dae
mercket, ende — haegste fel-	merket, end dat by dae haegsta fellingha,
linghe — leeda moeghen — ende	deer wy leda moghen end jaen moghen
moeghen — ende — deer — ende	fan dae deel end fan der sted end by
xiv. beeten.	dae XIIII beeth.
Ende — forbyeda	End al deer ney soe foerbieda wy
raef ende — en	roeff end reynd, breck end brand,
stynswynst, hwswynst, fangen-	stenswinst, huuswenst, fanghenschip

Hollandera schilma ontfaen foer een burgher, neen riucht to ferane ende neen Alderman mey to tziazane. Thisse forsc. punten schilma halda bida Gaerlegher. In een orkund der weerheit so had dio Sted van Leowerd thit breef bisighelat myt des stedden sighel; ende om marra festicheet, so had her Jonka, ws Persona to Aldahowe, ende her Johannes Decken, dyt breef meede bisighelat myt hiara sighelem, vm Alda houstra beeda willa. In da jere vses Heren als vorsc. is.

Uit den origineelen geschreven op perkament en bevestigt met drie uithangende Segelen wordende bewaard in de Archiv-kast te Leeuwarden. Laad 20. N⁰ 29.

Schw. I. 511.

Hoewel over het geheel nauwer zich aan den oorspronkelijken tekst der voor hem liggende stukken houdende, laat ook Schwartzenberg's Friesch Charterboek in vele opzichten te wenschen over. Men vergelijke slechts die gedeelten, welke uit het MS. Ius Municipale Frisonum zijn overgenomen, met den afdruk daarvan in de Oude Friesche Wetten van de Haan Hettema, II deel (2e stuk); welke laatste tekst klaarblijkelijk menige betere lezing van het handschrift geeft dan gene. Evenzoo moet de Francker Buurbrief vergeleken met de uitgave

---

S W foor, G for — W G en — S W G nen — S rioucht — S te, G tho — S en nin, W G nen — S W G ontbr.: mey — G tho — S tziasene — S voorschrioun — W voorsz, G forss —

S W G byda — G gaerleger — S In orkondt, W In orckond, G In orkond —

S wierheydt, W wierheyt, G weerheyd — S soo — W hadt — S W G dy — S stedt — S fen, G fan — S Liouwerdt, W Lieuwerdt, G Liouwert — S W ontbr. breef — S besigelet, W bisigelath — G bisighelath —

S Stedts, W G steds — S zigel, W zighel — S W festicheydt, G festicheit — S W soo — S W heer —

W G Joucka, S Joucke — S W uws, G wz — S W G personna — S G tho, W thoe — S Aldahovestra — S W heer — S W deken, G dekken —

G dith — S W breeff — S W G mede — S besighelet, W besigelath, G bisigelath — S G hjara — S W zighelen, G sighelen — S W om Aldahovestra, G om Aldahowestra —

S W G beda — S W G dat — S W uws, G wz — S Heere, G Herens — G az — S voorschrioun, W voorschreun — G forss —

ende wt dae — en — koenedes	end wth der sted by een merck kronedis
joeld — der om — elk	joeld; al deerom sie elck man toe, datter
kaepe — gueda lyoedena — mit	kapie by guede lioeden ende mith guede
foerwirden, op dattir — kyf — kyw	forwerda, up datter nen kyff noch kib
	fan en kum.
foerd ontbr.	Ende foerd, soe moeghet aldus foer-
ende	staen, dat al man schil dissen ferd end
ende brwcka — alsoe 't wtkeeth	fryheed habba end bruka alser wthketh
ende — deen jeen — wser Deel ende	end seyd is, wtseyd den jen, deer wser
Sted fan Leewerd oppenberra—synt	sted fen Liowerth oppenbera fynden sint,
ferdoreteren, -scheynderen, tyeven,	ferdbreckeren, streetscheinderen, tyeuen,
moerderen, ende — jeen, der — lyf	morderen, end dae jen, deer herra lyff
habba — dissen	foerberd habbeth; alle dissem ferra
	naemd mey nen fryheed noch ferd in
mercketh — baetthya.	dae merket helpa noch bathia.
Ende — settit	End foerd meer, soe settet wy dat
gund en geef	payment alst gung end gheeff is, in
Leowerd en	wser sted fan Liowrd, end in dae deel;
Ende — sywch	end elck man siuch toe, datter syn
ende	schaed byschwd, end datter naet mis-
doerret — bettrye.	dwe, soe doeret naet bettria.

Schwartzenbergh nam zijn tekst uit een kopieënboek van S. A. Gabbema. Vergelijkt men hem met de hiervoren staande lezing naar het oudere stuk, misschien het origineel, dan komt tevens uit, hoe voorzichtig men de stukken van laatstgenoemden, vooral om op het gebied der taalkunde iets te bewijzen, moet citeeren.

Uit het bovenstaande blijkt, dat slechts die stukken uit von Richthofen's Friesische Rechtsquellen betrouwbare afdrukken van de oudste stukken zijn, waar de bewerker zelve de handschriften vergeleek. De overige teksten zijn minder onnauwkeurig.

Mr. Montanus de Haan Hettema was een vruchtbaar schrijver

en uitgever. Van zijn vele werken over allerlei onderwerpen noem ik hier alleen zijne tekstuitgaven. Deze zijn 1° Het Emsiger Landregt van 1312, door hem uitgegeven naar een handschrift van den heer P. Wierdsma te Leeuwarden, bekend als MS. Emsg. III. 2° De Iurisprudentia Frisica, die in 1834/35 naar een HS. van denzelfden eigenaar werd gedrukt. (Ten onrechte liet de uitgever de glossen uit Kanoniek en Romeinsch recht weg; evenzoo maakte hij geen gebruik van de groote menigte variante teksten, nog in Excerpta Legum, als anderszins, in verschillende bibliotheken bewaard.) 3° Liet hij in 1841 Het Fivelgoër en Oldampster Landregt volgen. En ten slotte gaf hij in de Werken van het Friesch Genootschap een bundel Oude Friesche Wetten uit (1846—1852). Het eerste deel hiervan bevat Het Hunsingoër Regt; „het was om het gebrekkige in (de) uitgave (van von Richthofen) dat ik mij opgewekt gevoelde — zegt de bewerker in zijne Voorrede p. VII — om een vollediger geheel te geven". Verder komen daarin voor het Rustringer regt, het Broekmer regt, en Emsiger regt, welke ook in von Richthofen's Friesische Rechtsquellen te vinden zijn. Den tekst der Eemsgo'sche handschriften heb ik vergeleken, maar weinig onnauwkeurigheden gevonden. De Haan Hettema schrijft trouwens zelf over dezen tekst: „toen ik (mijne handschriften, in 1835 reeds genomen), met den tekst van Richthofen vergeleek, ontdekte ik, dat of hij, of ik misstellingen moest hebben", en zoo „begreep ik niets beters te kunnen doen, dan die opnieuw na te zien, om mij te overtuigen, wie het best gelezen had. Ik heb dus hier den tekst volgens mijne lezing gegeven...."

In het tweede deel van dezen bundel drukte hij voor het eerst in zijn geheel het MS. Ius Municipale Frisonum af; een gedeelte, bij f° 115 beginnend, was reeds in het Friesch Charterboek opgenomen. Nog nam de Haan Hettema in het tweede stuk van deel II zijner Oude Friesche Wetten enkele kleinere stukken op, waarvan het meerendeel ook in genoemd

Charterboek voorkomt; vaak blijkt echter niet, of hij den tekst naar de oude stukken overnam of slechts de lezing van Schwartzenberg volgde. Zoo staan in de Oude Friesche Wetten II. p. 264 de Statuten van Bolswerdera deckenye van 1277 gedrukt. „Uit een MS. 4to, blz. 44 in het Burgerweeshuis te Leeuwarden, gecollationeerd naar een van Bolsward. Chartb. I. blz. 549", zoo luidt het aan het hoofd daarvan. Dit HS., een van Gabbema, berust thans in de Bibliotheek van het Friesch Genootschap. Het origineel schijnt verloren. Bij eene vergelijking met den uitgegeven tekst van de Haan Hettema teekende ik het volgende aan, waarin gespatieerd is, wat in den afdruk anders of in het geheel niet voorkomt. De cijfers der versregels zijn door mij er bijgevoegd.

p. 264. In het MS. staat onder het opschrift: In Nomine Domini |Amen|, aan den rechter bovenkant met zwarter inkt: vide meum MS. in folio ubi haec uberius explicantur ad an. CIↃCCCCIV. vs. 3. sae sint wy san. 4. Hictum. 5. ende dae fan Dedighen staat in marg. met dezelfde hand (van Gabbema?), als boven het „vide meum MS." enz. 6. dier habbet. 10. syne bannen. — I. Symonye verbooden in marg. p. 266. vs. 2. Friesch. — II. Locus Bolswaart in marg. 3. Dy lettera. datme. 4. boven frymsin met zwarter inkt: Freensende. oftersin met *e* boven de *o*, terwijl rechts boven sin staat: de. 6. jette, dan volgt in het MS. doorgeschrapt: thoe Bolswaert. 7. lidzana, aldier. — III. Wat tyd riucht halden wirdt in marg. 9. Datter. 10. dyo. 12 ijae. — IV. Van den Ban, in marg. 13. sel. 14. laedit, met monet in marg. geglosseerd. 15. dier. 16. hy ontbr. in MS. — V. Van den broeken. 17. nenna. — VI. Van viochten in der Tjerka in marg. 22. also swierlik. p. 268. vs. 3. dan ban. — VII. Fauxfangen, in marg. 5. lichtlik. 6. onder dwistslekkum met zwarter inkt: dus-slekum. ijo. 12. twier schilden. p. 270. vs. 3. haal pund. p. 271. IX. Van der

Dekma in marg. vs. 2. jaen anc halling thoe deknye. 3. een hael. — X. Van excusatio in marg. 4. eniga man, is ontbr., dier. 8. tijdt, synd. 12 dij. — XI. Dy Persinne ende Voegden zulle wroegje in marg. 16. scel. 18. van syne foegden. 22. MS. heeft na „is" de komma p. 274. vs. 1. aldier. 8. maara. folija. 20. Nije jeers dey, dis hilliga, „Grata Kruys" later op de eerst opengelaten plaats in het MS. ingevoegd. 21. Scriftuijren. 22. dis heyligen. 24. Tzjerk missa. dae ban. 18. fijra XV. Fan wroegingain marg. 24. dier. boven fouden met zwarter inkt foogden. 27. dier. p. 276. vs. 6. hwierom. 12. tredde jeers. 16. MS. oͤra-hora, met boven de *o* geplaatste *e*, en tusschen *o* en *ra* eene aanwijzing tot inlassching van deze *e*. Onder ora-hora met zwarter inkt: wrhoere 21. wr een. hijo. 26. forma dat det. p. 278. vs. 3. Djo. 6. hiara menschip. 7. MS: hoerdoen. graete onkuysigheyt. 11. dys bannis. 12. der oen te begaan alst riucht seit later met zwarter inkt op de opengelaten plaats in het MS. ingevuld. Dan volgt met dezelfde hand als het geheele MS.: „'t Volgende, tot aan 't XXV pont ontbreekt in mijn Exemplaar, dat ik voor het oudste houde; Het ander vervolgt aldus: [1]) deer oen tij bijgaane. 13. vorss. 20. afte uallet. sceea. 21. sceea. 24. to gader jeff. 31. meeneeth. p. 280. vs. 5. anne man. 6. openbere. 14. doed slagt, de *o* met zwarter inkt verbeterd, evenwel niet uit *a*. 20. en. 21. inbritzen. 22. Hwasoe. p. 282. vs. 2. gaestlyka. 3. dae tzierke. 4. sel hy. 16. meij sijne buren. 17. sijne foechden, dan volgt in het MS., echter met puntjes als teeken om het weg te laten

---

[1]) Deze voorgaande Aanteekening is later doorgeschrapt. Het „oudste" Ex. heeft het cijfer der Ponten met Romeinsche cijfer, het „ander" voluit geschreven, zooals ook uit de Haan Hettema's afdruk blijkt. Ik vermoed dat ook de in het Gabbema-HS. aangebrachte verbeteringen zijn overgenomen uit dat „ander" exemplaar.

voorzien: dith! 13. boven dier hem met zwarter inkt: hem zelue. 15. riochte, dier in. 16. riuchtis. p. 284. vs. 2. jefte. 5. enige. 6. tho hilda. 11. ionfrouw. 20. scapelaer. oentiocht 21. soe dier. 26. dijo clagha sellesa. p. 286. 3. bygerije. oentaeka. 8. dier. tzierka. 10. aefte schijnt uit aefta verbeterd. 11. ende dan van. 12. scillingen. 13. onmoedelijk. 16. sillet, 18. Het soe. 23. voorss. 28. my om beden, dat ick dier ontbr. in het MS., er is een cM. ruimte voor opengelaten. p. 288 vs. 1. ende ban nemma op, ontbr. in het MS., er is bijna een regel plaats voor opengelaten. 3. lioden dan. 4. van Deddinghum ontbr. in het MS., er is plaats voor deze woorden opengelaten. 5. dier ney. 9. festicheed ontbr. in het MS.; dera, in het MS. staat de *d* boven de doorgeschrapte th. 11. sigel ontbr. in het MS. 14. Bernardi. 18. sellet. an da. —

„Onze uitgave is .... niet een herdruk der (oude) stukken, want hiervoor zou ik dezelve ongaarne aangezien hebben, maar eene verbeterde lezing der handschriften," zegt de Haan Hettema in de Voorrede voor het eerste deel zijner Oude Friesche Wetten. Misschien vormt daarop eene uitzondering het vroeger genoemde Emsiger Regt, overigens geldt dit ongetwijfeld ook van het andere deel. Men mag hiertoe op grond van bovenstaande collatie besluiten, al vermeldt de bewerker dit niet in het bizonder.

In elk geval is eene vergelijking van de teksten, door hem voor het eerst of opnieuw naar de handschriften uitgegeven, zeer noodig.

Het is mij niet mogelijk geweest dit te doen. Het Emsg. HS. III, dat van Fivelgo en Oldampt, de beide van Hunsingo, het MS. van de Iurisprudentia Frisica, en dat van het Ius Municipale Frisonum zijn na den dood van P. Wierdsma in 1858 door von Richthofen aangekocht.

Op een schrijven om deze belangrijke handschriften te mogen vergelijken, drie jaar geleden verzonden, is geenerlei antwoord ontvangen; Mr. A. Telting, eenigen tijd later, was in een dergelijk verzoek niet gelukkiger.

Omtrent het Ius Mun. Frisonum moet de volgende opmerking gemaakt worden. Of de fout reeds in het HS., dan wel in de kopie van den afschrijver is gemaakt, kan ik thans niet uitmaken, maar zeker is het dat een fol. omgelegd is, waardoor verso recto, en omgekeerd recto verso werd. Een tweetal bladzijden moeten derhalve verwisseld worden. Van den druk in de Haan Hettema's Oude Friesche Wetten staan deze op de pag. 118 tot 122. Nog blijkt, zoo men de verwisselde bladzijden terechtschikt, dat het cijfer, waarmede de foliumzijde in het Ius Mun. Fris. is aangegeven, in den druk achter in plaats van voor het eerste woord van de foliumzijde is geplaatst; ik vermoed dat de afschrijver van het handschrift in margine van zijne kopie plaatste: „bij „alsoe" begint f° 64" [vgl. O. F. W. II. p. 118. i. f.] en zich bij het drukken niet meer herinnerde of dit begin vóór dan nà het woord „alsoe" geweest was. Hoe dit zij, het gedeelte van pag. 118 tot 122 moet aldus luiden: Na het slot der 2e (Wende op p. 118:) „omdat hi mey falscheed bighensen is ende," late men volgen het gedeelte, dat op p. 120 staat in Fan dae gretenum, en wel regel 3: „[65] dat zynre manna lic — deze woorden te scheiden! — hoeda schil," enz. tot op pag. 121 regel 8 van onder: „so hu so hit (= hi't) hede." Dan volge van de tweede Wende het slot op pag. 118: „[64] alsoe fyr soe hy 't riochtelike hede", enz. tot op pag. 120, het begin Fan dae gretenum: „Nv sprect ioe disse man toe, dat i him fri oenfenghin an da fria filda one frana wald, also onriochte wr riocht, ende i", waarna men op pag. 121 regel 7 van onder verder ga met: „[66] [1]) him nomen oen iowe wald ende oen sine onwald" enz. Beide

[1]) Niet 67. Zie pag. 123 regel 3 van boven.

laatste citaten komen geheel overeen met de volgende aanhaling uit den Ouden Druk (Fr. Rq. 413, 20. vv.): „Io spreckt dis man toe, dat y hine fri oen fingen oenda fria fielda oen dis frana wald, ende y him nomen an iwe wald ende oen sines seluis onwald", welke overeenstemming onze verschikking rechtvaardigt. Voor de lezing van het MS. der 2e Wende, pag. 118 en 120 regel 9, 10 van boven moet de tekst der 5e en 6e Wende in het Hunsingoër en het Eemsgoër dialect vergeleken; O F. W. I. p. 70 en 241.

Uit hetgeen boven werd meegedeeld, volgt dat geen der bestaande uitgaven, noch die van de Haan Hettema, noch die van von Richthofen — een klein gedeelte uitgezonderd — noch die van Schwartzenberg de nauwkeurigheid en betrouwbaarheid bezitten, welke men voor het gebruik bij taalkundige studiën mag eischen. In zeker opzicht zal een collatie hun deze kunnen verzekeren. Beter zal echter in vele, zoo niet in alle gevallen eene geheel nieuwe uitgave der oude stukken doel treffen. Eene uitgave, waarin naar eisch het reeds in het licht gegevene herdrukt wordt, maar waarin tegelijkertijd de belangrijke handschriften, die tot heden zoo goed als onbekend gebleven zijn, te hunner plaatse worden opgenomen. Van deze uitgave zullen ook de juristen mogen verlangen dat de orde, waarin de stukken in de manuscripten elkaar volgen, bewaard wordt en de codices niet versnipperd worden, zij het dan ook met het doel om de gelijksoortige stukken in de verschillende dialecten naast elkaar te kunnen vergelijken. In de Friesche Rechtsquellen toch is dit, om slechts een paar voorbeelden te noemen, het geval met de Eemsgoër codices en den Westerlauwerschen incunabel. Reeds de Haan Hettema sprak bij zijne uitgave tegen deze wijze van bijeenvoegen: „Ik beschouw het noodzakelijk dat ieder stuk op zich zelven blijft, omdat het op zich zelven een geheel uitmaakt, en ons daardoor de gesteldheid van de verscheidene districten, ten

aanzien der wetgeving, beter doet kennen." In hoofdzaak is dit ongetwijfeld juist gezien.

Een dergelijke compleete uitgave, nauwkeurig naar de oudste codices en afzonderlijke stukken uitgegeven, zal ten grondslag kunnen gelegd worden aan een Oudfriesch Woordenboek, waarin zooveel mogelijk de geheele taalschat der Oude Friezen moet verzameld wezen, waarin de verscheiden vormen der dialecten te vinden zijn, waarin de beteekenissen naar hunne historische volgorde worden uiteengezet. Dit werk eerst zal een juist denkbeeld geven van den woorden- en vormenrijkdom der geheele Oudfriesche taal.

Men verbetere op bl. 58:

onder *Thawen,* in.... onder *Thawem;* en voege bl. 63 laatste regel na *table* in: Het Friesch moet *tewel*, *tewl* gehad hebben; terwijl men op bladz. 75, 5de regel van beneden, in: Zoo noemt de beteekenis variant.... het woord *beteekenis* schrappe.

Cetera corrigat benevolus lector.

---

laatste citaten komen geheel overeen met de volgende aanhaling uit den Ouden Druk (Fr. Rq. 413, 20. vv.): „Io spreckt dis man toe, dat y hine fri oen fingen oenda fria fielda oen dis frana wald, ende y him nomen an iwe wald ende oen sines seluis onwald", welke overeenstemming onze verschikking rechtvaardigt. Voor de lezing van het MS. der 2e Wende, pag. 118 en 120 regel 9, 10 van boven moet de tekst der 5e en 6e Wende in het Hunsingoër en het Eemsgoër dialect vergeleken; O F. W. I. p. 70 en 241.

Uit hetgeen boven werd meegedeeld, volgt dat geen der bestaande uitgaven, noch die van de Haan Hettema, noch die van von Richthofen — een klein gedeelte uitgezonderd — noch die van Schwartzenberg de nauwkeurigheid en betrouwbaarheid bezitten, welke men voor het gebruik bij taalkundige studiën mag eischen. In zeker opzicht zal een collatie hun deze kunnen verzekeren. Beter zal echter in vele, zoo niet in alle gevallen eene geheel nieuwe uitgave der oude stukken doel treffen. Eene uitgave, waarin naar eisch het reeds in het licht gegevene herdrukt wordt, maar waarin tegelijkertijd de belangrijke handschriften, die tot heden zoo goed als onbekend gebleven zijn, te hunner plaatse worden opgenomen. Van deze uitgave zullen ook de juristen mogen verlangen dat de orde, waarin de stukken in de manuscripten elkaar volgen, bewaard wordt en de codices niet versnipperd worden, zij het dan ook met het doel om de gelijksoortige stukken in de verschillende dialecten naast elkaar te kunnen vergelijken. In de Friesche Rechtsquellen toch is dit, om slechts een paar voorbeelden te noemen, het geval met de Eemsgoër codices en den Westerlauwerschen incunabel. Reeds de Haan Hettema sprak bij zijne uitgave tegen deze wijze van bijeenvoegen: „Ik beschouw het noodzakelijk dat ieder stuk op zich zelven blijft, omdat het op zich zelven een geheel uitmaakt, en ons daardoor de gesteldheid van de verscheidene districten, ten

aanzien der wetgeving, beter doet kennen." In hoofdzaak is dit ongetwijfeld juist gezien.

Een dergelijke compleete uitgave, nauwkeurig naar de oudste codices en afzonderlijke stukken uitgegeven, zal ten grondslag kunnen gelegd worden aan een Oudfriesch Woordenboek, waarin zooveel mogelijk de geheele taalschat der Oude Friezen moet verzameld wezen, waarin de verscheiden vormen der dialecten te vinden zijn, waarin de beteekenissen naar hunne historische volgorde worden uiteengezet. Dit werk eerst zal een juist denkbeeld geven van den woorden- en vormenrijkdom der geheele Oudfriesche taal.

Men verbetere op bl. 58:

onder *Thawen,* in.... onder *Thawem;* en voege bl. 63 laatste regel na *table* in: Het Friesch moet *tewel*, *tewl* gehad hebben; terwijl men op bladz. 75, 5de regel van beneden, in: Zoo noemt de beteekenis variant.... het woord *beteekenis* schrappe.

Cetera corrigat benevolus lector.

Alinga. — Terecht wil von Richthofen in zijn Altfriesisches Wörterbuch, p. 599[b] twee voorzetsels alinga onderscheiden. Het een beteekent langs; zoo in „ief dat dulgh geet alinga der wirsena, ende hit naet tokoren se" (d. i. indien de wond loopt langs het litteeken van een vroeger bekomen kwetsuur, en dit niet gekorven is); en evenzoo in de andere citaten, welke uit den Ouden Druk en uit het MS. Ius Municipale Frisonum in het Afr. Wrtb. zijn aangehaald. Dit voorzetsel is eene samenstelling van de praepos. a — die ook in a-befta, a-twiska, en dergelijke voorkomt — en het subst. *linga (lengte), en beteekent oorspronkelijk: over de lengte, over lang, langs. Linga zelve komt niet in het Friesch voor, alleen het Eemsgoër dialect kent: lentze (Fr. Rq. 223, 2.)

Het andere alinga citeert von Richthofen uit een tweetal charters. .... „wy hlyet ende bykannit mit disse jenwirdighe compromiss dat wy al wze schylingha, der wy ende wz ondersetten habbit op mankorum, klaaklos ende alinga habbit byspritzen op dae arwirdiga Heren en mannen neyscroun", Ch. 1481[a], Schw. 702, en uit een ander van hetzelfde jaar: „welke schylinge dizze twyn iggen (twee partijen) klaeklos en alinge byspreken op wz fiouwren forsz.... (Schw. 704[a].) De bewerker van het Afr. Wrtb. voelde zelf, dat de beteekenis van „mit ein ander" niet met de afkomst van het woord strookte, noch den zin duidelijk maakte; vandaar dat hij een vraagteeken achter zijne vertaling plaatste (Wrtb. l. l.). Raadpleegt men het Middelnederlandsch, zoo treft men daar het adverbium alinge aan met de beteekenis van: geheel, volkomen, volstrekt; vgl. Verdam, Mndl. Wrdb. In dien zin moet ook het Westerlauwersch woord worden opgevat; boven-

staand citaat, Schw. 702, is dus te vertalen: „wij belijden en bekennen met deze tegenwoordige overeenkomst, dat wij al onze geschillen, welke wij en onze onderhoorigen met elkander hebben, zonder bijbedoeling en *volstrekt* (ter bijlegging) besproken hebben aan de eerwaarde heeren en mannen naschreven"....

En wordt het Mndl. adverb. met „ende al" en met „gans" versterkt, ook in een charter van 1493, Schw. 760a kan men vinden: „clagloos, *alinghe ende alheel* habbet (wy) bilouwet." Nog haal ik aan: „habbet blyoun *alinge ende al* claclos op Andrioes" Ch. 1472, Schw. 650a (Franeker Priv.-Boek) en: „*claeclos ende alinghe*", Ch. 1491, Schw. 751a; terwijl twee Nederduitsche charters lezen: „clackloos *allinge ende alheel*", Ch. 1481, Schw. 697b, en: „hebben dese saken *alinghe ende heel* ghebleuen aen desse voirsz. personen vri ende quyt", Ch. 1467, Schw. 619a.

Alinge is eene afleiding van „*al* met den volkomen *a*-klank, evenals in.... aeleigen, en het nog heden bekende *aaloud*", aldus Verdam, Wrdb. i. v. aline Dit Mndl. adj. is het Westerlauwersch Friesche *alanch*, *alagne*, Eemsgoër *alonga*, welke vormen in het Ohd. *alanc*, en Ags. *eallunga*, *eallinga* hun verwanten vinden.

Onder één hoofd met bovenbehandeld *alinge* plaatst von Richthofen klakloos weg: *mit ellinghe*, alsof ook dit de beteekenis had van „mit ein ander". En de Haan Hettema vertaalt het in zijn Idioticon Frisicum evenzeer met: onder elkander. Hoe men het etymologisch verklaren moet, geeft geen der beide glossaria op.

Slechts ééns wordt deze uitdrukking, voor zoover mij bekend, in het Friesch gevonden. Het charter van Febr. 1440, Schw. 519a, naar een MS. van Gabbema, begint: „Prelaten, Recht ende Reed der Landen ende Steden van Oestergo ende Westergo dwath kwth, ende openbeer myth disse jenwerdiga brewe dat wy saamlyc wreendregen sint wr al use land, steden ende fest toe halden *mit ellinghe*".

In andere stukken is bij dergelijke overeenkomsten het werkw. halden vergezeld van de bepaling: „mit ganser trouue gelooff", Ch. 1444, Schw. 524_a, of „mit alre nairsticheyt", Ch. 1421, Schw. 424_a, of: „mit gansen vlyten", Ch. 1422, Schw. 450_a.

Hiermede moet m. i. mit ellinghe synoniem gesteld worden; en het geheel dus vertaald: P., R., en R. der Landen en Steden van O. en W. doen kond en openbaar met dezen tegenwoordigen brief, dat wij gezamenlijk zijn overeengekomen voor geheel ons land stede en vast te houden met (goeden) ijver....

Dit ellinghe is met het suffix -inghe afgeleid van een tot nog toe in het Friesch niet gevonden *elle, dat een zwak Fem. moet zijn, gelijk het Ysl. elja, ijver (vgl. Schade, Althd. Wrtb. i. v. elljan). Graff I. 203 geeft voor het Ohd. uit glossen: ellinunga, elnunga; beide dienen ter vertaling van æmulatio = ijver, wedijver, eene beteekenis die ten zeerste past voor het Westerlauwersch Friesche: „mit ellinghe." In het Ohd. bestaat een stN. alljan, ellan, ellen, = zelus, ijver; dezen zin heeft ook het Mhd. ellen, zoowel als Os. elläan, elljen, ellan, ellen, Ags. ellen, On. eljan, eljun, Got. aljan. Het Friesche ellinghe kan niet van een stN. *ellen afgeleid, dus voor „elninghe" staan, daar een overgang van *ln* tot *ll* tusschen geaccentueerde syllaben in het Friesch bij mijn weten niet voorkomt.

Aljowns. — In Titel XLVI van de Iurisprudentia Frisica § 45 geldt, volgens recht, een testament „fan wralsche seecken, ende aeck fen lawen ende eerffscip, deer sint netreffich sawn orkenen to da Prester, jeffta Keysers orkenen, deer aldeer aljowns to ropen wirdeth...." Voor dit Romeinsch Recht verwijs ik naar Mr. I. Telting in Themis 1880 (4e st.) p. 20 van den overdruk.

Naast den Frieschen tekst plaatste de Haan Hettema in zijne uitgave, waarnaar de boven aangehaalde plaats geciteerd

is, de Hollandsche vertaling. Daarin geeft hij aljowns terug met: opzettelijk; in zijn Idioticon Frisicum echter met: vrijwillig.

Een enkel woord ter verklaring dezer twee uiteenloopende beteekenissen er aan toe te voegen, schijnt hij overbodig te hebben gevonden.

Noch de een noch de andere beteekenis is juist.

In het Nederduitsche Stadrecht van Leeuwarden (Mr. A. Telting, Oudfriesche Stadrechten, p. 245.) wordt in art. 90 bepaald, dat zij, die rogge en tarwe in de stad brengen, eerst elken burger, „nae byriuinge" moeten laten koopen, vóór zij het verder mogen verhandelen. En „oft een borger oft inwoener meer dan één last op een tyt alleffens kofte, sullen anderen borgeren ende inwoeners, dyent mede belieft, mede moeghen parten nae hoere geryff." Duidelijk blijkt hier de beteekenis: gelijkelijk, te gelijk, dezelfde welke aan het niet samengestelde „effens" ook in het Mndl. eigen is. Vgl. Verdam, Mndl. Wrdb. Van dit alleffens, of eigenlijk van „al ewens" — een adverb. van ewen, gelijk „effens" van effen — is aljowns de Friesche vorm.

Hoe verhoudt zich echter jowns tot ewens?

In een charter van 1479, Schw. 692*a*, zijn getuigen o. a. gedagvaard „op sente Margareta jownd." Elders vindt men jound en jond. Alle zijn jongere Westerlauwersche vormen voor ewend in het Fivelingoër dialect, en awende in het oudere Westerlauwersch Schoutenreglement naar den tekst van het MS. Ius Mun. Fris. (O. F. W. II. 138).

Is jownd = ewend (Ohd. aband, Os. âband) dan is ook jown-s = ewens (Ohd. ëban, Os. eban) met adverbiale *s*. Dezelfde verhouding in klank heeft het Westerlauwersch scryowen, part. prt., Holl. geschreven, en tallooze andere. Een vorm als jond ontstond, doordat de *w* voor cons. vaak uitviel. M. i. moet op deze wijze ook allyons verklaard, dat in denzelfden zin van „tegelijk", Schw. 500 *a* i. f. en

b i. i., tweemaal voorkomt. Dit allyons kan niet als vervorming van alleens worden beschouwd, daar noch die beteekenis past, noch van „een" vormen bekend zijn, die op „yon-s" gelijken. Het Nieuwfr. heeft ien (î), Mfr. yen, Ofr. een, en-, enegia = overeenkomen S. W.; eninghe Franeker Marktrecht; eens W.; eenfaldger Iur.; enich passim; ienig Franeker Buurbrief; eenschet W.; eentale W. Alle Oudwesterlauwersche stukken hebben „een", met uitzondering van den Fr. Bb., nergens evenwel treft men „yon" aan.

Alleens, met de beteekenis van „hetzelfde, eveneens", kent de Iurispr. Fris. II. p. 42. § 7: „Hwaso orem schylda qwyt leet, dat is alleens, off hij hym alzo fule joe....

Allyons = tegelijk, vgl. boven, onder Aljowns.

Andert. — Vgl. bladz. 69, onder „Wanandert".

Awane. — Behalve den infinitief awa, ostendere, den dat. gerund. to auwande, het part. prt. auwed en awed wijst von Richthofen in zijn Wörterbuch ook als dat. gerund. ti awane aan.

Men vindt dit awane in het Westerlauwersche „Vom Wergelde", zooals de uitgever der Friesische Rechtsquellen het Schoutenreglement betitelt. Wanneer iemand — zoo heet het daar — niet ten dinge verschijnt, nadat hij „nyoghen hwara bodeth is," dan „aegh aller scheltena lyc thi awane binna sine banne dae branden toe baernane, ende dae kedingha toe dwaen. An moerne aeghma hyne toe sekane thi houwe ende toe huse, alsma dis koninghes fyand schil, hyne schima (!) dan toe brand ende toe breck dwaen." Aldus de tekst naar den Ouden Druk, Fr. Rq. 413.

Wat nu die „branden toe baernane" betreft, de Hunsingoër Sogen Kerren verduidelijken wat hieronder te verstaan is: hoc hira sa erest thene londgong nome, thet hia ene pic-

tunna bernde, end tha otherum thermithe kethe, thet hia londgung nimen hede." (O. F. W. I, 60).

Thi awane, dit blijkt uit den zin, moet tegenstelling zijn van „An moerne". 's Avonds toch — zoo luidt het — heeft elk der schouten binnen zijn rechtsban vuurbakens te branden, en (allen, die daartoe geroepen waren) kond te doen zich voor den volgenden morgen te verzamelen. Dan heeft men den gedaagde in zijn huis en hiem op te zoeken, zooals men des konings vijand zal doen, en hem zal men dan branden en breken. Voor deze laatste uitdrukking „branden en breken" verwijs ik naar Fruin, Verslag. en Mededeel. Koninkl. Acad. Afd. Lett. (1887.) 3e Reeks IV, p. 86.

In de overeenkomende plaats heeft het MS. Ius Mun. Fris. zeer nauwkeurig: „dis awendis". Voor den Ouden Druk blijft ons niets over dan aan te nemen dat „awane" een drukfout voor awande = awende in het MS. Ius Mun. Fris.; of nog liever dat het een stadfriesche vorm is; nog hoort men in de Friesche steden wel: van aven(e).

Den infinitief awa kent ook het Westerlauwersch. In het Landrecht wordt bepaald: „Ief dyo frouwe queth dat hio dat her seld habbe, mei hioet awa anda buirscip, deer hioet haet, so schilmet her forfulla," (d. i. Indien de vrouw zegt dat zij zich dat gekocht hebbe, kan zij het toonen, bewijzen, aan de buurt, waar zij het bezit, dan zal men het haar vergoeden.) Dit werkwoord maakt geen bezwaar. De Haan Hettema evenwel wil in het Idioticon Frisicum kol. 481 hiervoor tawa lezen, een vorm, die ook voorkomt, en hierachter behandeld is. Hetzij men echter de *t* hechte aan „hioe", hetzij aan „awa", anders dan als het voornaamwoord kan deze niet worden opgevat, en daarmede valt de Haan Hettema's voorslag ter verbetering.

Be. — Tegen het recht op een derde der erfenis kan de vrouw haren man „half be ende half bodil" verkoopen, zoo

blijkt uit § 33 van het Schoutenreglement (O. F. W. II. 134 en naar den jongeren tekst Fr. Rq. 419, 2. 15.). „Half we en half boedel" heeft voor die zinsnede de Nederduitsche bewerking (Fr. Rq. 368, 32). Be, niet we, is de ware lezing; deze vorm komt ook in de Haan Hettema, Fivelingoër en Oldamptster Landregt (1841.) p. 116, § 7, voor. De copiist of de uitgever van den Nederduitschen tekst las waarschijnlijk we voor b be. Analoge plaatsen als: so oichsy dann halff boedell end halff koeplandt (Fr. Rq. 305, 23; 376, 20,) geven min of meer aan, wat met be bedoeld is: het onroerend goed.

In den Gött. Gelehrt. Anzeiger 1831, p. 71 wees Grimm als etymologisch met bovengenoemd woord verwant het Nederlandsche bouw aan; de stam zou dan bu zijn.

Als ouder vorm zou men een naast bouw te plaatsen bêw- moeten aannemen. De *w* was in den eindklank afgesleten zooals in ta voor taw-, in ae naast Got. aiw, en andere. In de verbogen naamvallen bleef de *w*.

Hoort daarom niet bij dit woord be den dat. sing. bewe, welke in het Fivelingoër-Oldamptster 3e Landrecht voorkomt?

Dit artikel bepaalt, zoo iemand door den Noorman gevangen wordt, en uit het land gevoerd, en in dien tusschentijd zijn erve door een ander wordt gekocht, dat hij bij zijn terugkomst zijn eigen erve kan nemen. Wie hem dan bevecht of daarvan berooven wil, die breekt „thian liud merc witha luide, and thria pund with thene Frana."

Nu bracht de gewoonte mee, indien ter betaling der schuld of boete de bezittingen werden aangegrepen, dat wel „executie tegen het onroerend goed (was) toegelaten....; in de eerste plaats (was zij echter) gericht tegen het roerend goed, en wel eerst tegen de levende have; dan volgt de executie tegen het onroerend goed, eerst tegen de vruchten, daarna tegen het goed zelf". Wegens invordering van stedelijke belasting en boeten echter, en ook wegens storing van den stadsvrede mocht de executie alleen op roerend goed toegepast. Aldus betoogt

Mr. I. Telting in Themis 1878 (1e st.) p. 20 en 50 van den overdruk. Bij dit 3e Landrecht in Fivelingo en Oldampt schijnt van dezen regel afgeweken. Immers er volgt onmiddellijk op het „thria pund with thene Frana" als slot: „Scriue alsa fort to bewe," welke zinsnede wel niet anders te verklaren is dan: dat men wijders den „bouw", het onroerend goed, ook bij bovengemelde boete mocht aantasten.

Deze geheele zin schijnt mij een kantteekening toe, na het opstellen van den tekst in de ons overgeleverde lezing bijgevoegd, of die werkelijk nog in margine van het HS. staat, en dan door den uitgever van het „Landregt" zonder meer in den tekst gedrukt is. Zoo verklaart zich ook de losse samenhang met het voorgaande.

Indien er verband bestaat tusschen het Oudfriesche be, d. s. bewe, en den Os. g. pl. beuuo = segetum, zooals Grimm l. l. aanneemt, dan heeft het woord oorspronkelijke korte *e*, en niet *ê*, den umlaut van *û*; vgl. voor het Saksisch: Kögel, Paul en Braune, Beiträge, IX. 537. Men zou in dit geval echter voor het Friesch beuwe als d. s. verwachten, daar het Osk. woord *w*[1] had; de acc. (= nom.) blijft be, daar ook na korte *e* de *w*[1] in den eindklank afviel, vgl. kne. Aangezien de Fivelingoër-Oldamptster vorm in een tekst voorkomt, welke volgens von Richthofen, Unters. z. Fries. Rechtsgesch. in alle opzichten onnauwkeurig werd uitgegeven, is in deze de beslissing moeielijk, zoolang door collatie van het MS. de overgeleverde tekst niet met zekerheid is vastgesteld.

Bede = huwelijk, vgl. beneden onder Toe beithe dwaen.

Bedelns = huwelijksgift, vgl. bladz. 23, onder Birns.

Bedels = huwelijksgift, vgl. bladz. 23, onder Birns.

Toe beithe dwaen. — In matrimonium dare wordt in het Friesch o. a. uitgedrukt met „ti bede iaen." Daar nu bed,

Got. badi in het Oudfr., even als in andere talen, de beteekenis heeft van huwelijk — blijkens Iurispr. Fris. II, p. 308, § 9: „Alsolangh als deer meer kynden sint fan da aersta bed", — zoo is het niet te verwonderen dat de uitdrukking: „ti bede iaen" in de woordenboeken als bij „bed" behoorend wordt opgegeven.

De regelmatige datief sing. moet bedde zijn, die dan ook overal, waar van lectus sprake is, voorkomt. Vreemd is dus bede. Bovendien luidt in het MS. Ius Mun. Fris. deze zinsnede als „toe beithe (dwaen)" (O. F. W. II, 165). Vanwaar deze ei? Staat zij voor oudere ē, die identisch werd geacht met *ê*, en dan ook in bede kan voorkomen? Eér ontstaat omgekeerd uit ei de ê. Maar dan, hoe de th nog te verklaren? Bedde had alleen de dd, deze letters worden tusschen vocalen nooit th; daarentegen is omgekeerd de overgang van th in d genoeg bekend. Eér zal dus „beithe" de oorspronkelijke vorm zijn van „bede". Over het algemeen geeft het MS. Ius Mun. Fris. een ouderen tekst dan de Oude Druk. Ook dit pleit voor „beithe" als oorspronkelijke vorm. Maar dan is aan geen verband met bed, lectus, te denken, al blijft de beteekenis van huwelijk.

Een synoniem van „beithe, bede" is flet. De Eemsgoër tekst van het 4de der 24 Landrechten zegt: „alder feder and moder hira dochter a flet ieuath, and hia vtbeldath (uitboedelen) mit afte gode, and mith riuchte gode" (Wrtb. i. v.). Weinig verschilt daarvan het Fivelingoër en Oldamptster Landrecht p. 26: „Feder ieftha moder, ther hiara dochter an flette geuat, sa iewat se hira aijn erue". Flet(te), (Os. fletti, flet, aula, coenaculum, domus; Ags. flet, atrium; On. flet, domus propria) heeft in het Oudfriesch zijne beteekenis gewijzigd. Slechts in de samenstelling faraflet, waarover hier beneden op bladz. 27, komt m. i. de oudere beteekenis nog uit. Het enkelvoudige woord is „huwelijk" gaan aanduiden, zoowel bij de Eems- en Fivelingoër als Westerlauwersche Friezen

(vgl. Fr. Rq. 49, 25) [1]). De Haan Hettema, Idioticon Frisicum i. v. houdt het voor „dos", en wil vertalen „een huwelijksgift geven". Maar hiervoor gebruikte men de samenstelling flet-*ieue*, waarvan het Afr. Wrtb. voorbeelden levert. Behalve dat geen enkele plaats bekend is waar flet in dien zin voorkomt, maakt bovendien het Westerlauwersche voorzetsel oen in „oen flette iaen", uit het boven aangehaalde citaat, Fr. Rq. 49, 25 — 'twelk met het Eemsgoër *a* (flet) overeenkomt — deze verklaring onmogelijk. Het reeds genoemde fletieue = dos, waarin het eerste lid moeielijk anders dan met „huwelijk" kan weergegeven, is een bewijs te meer voor den overgang van beteekenis, die voor flet moet vastgesteld worden.

In gelijken zin als flet-ieue gebruiken de Broekmannen en Eemsgoërs het woord boldbreng en boldschet. Bold is in het Ags. = domus, atrium; in het On. = praedium, villa. Ook hier dus was de oorspronkelijke beteekenis van „huis" in die van „huwelijk" overgegaan.

Evenzoo kan „beithe" in ouderen tijd: woning hebben aangeduid. Eene ê in het Ofr. is meermalen umlaut van ô, û; *bêthe (bede) of beithe gaat op een vroegeren vorm terug, die beantwoordt aan een On. bûþ, stF. = woning, hut, tent, huis; Mhd. bûde, zwF., Got. *bôþô, hüt, waarover Kluge, Etym. Wrtb. [4] i. v. Bude te vergelijken is. De lengte der *e* van het woord blijkt uit haar wisseling met *ei*. Daar een volgende *i* umlaut veroorzaakt heeft, is het woord niet een zwak Fem. op *-n*, (= Got. bôþo, Mhd. bûde) geweest; maar moet identisch wezen met On. bûþ, st. bûthi. Voor den stamvocaal *u* pleit ook de ei in het Friesche woord: ei = ê komt bij mijn

---

[1]) Flet(te) heeft nog eene tweede beteekenis. Bij het huwelijk ging de vrouw uit hare familie over in die des mans; dit heette: „ina enne otherne liudgarda fara"; of ook: „in ene fremethe fleth (cumma)", aldus Fivel-Oldampt. Landregt p. 142. En evenzoo in Iurispr. Fris. II, 122, § 38, 39; „flethe" in de eerste § zal eene druk- of leesfout voor flette zijn; fletta staat in § 39. Alleen uit deze plaats is mij de eerstgenoemde vorm bekend.

weten alleen van de *û* (met i-umlaut), niet van de *ô* voor. Zoo is beil, Holl. buil, Got. *bûljô, Ohd. *bûlia, Kluge. Etym. Wörterb.; breid, Holl. bruid, Got. brûþs (st. brûdi-).

Naast beithe en flet komt in gelijken zin bij de Westerlauwersche Friezen ook bosta voor. Waar de tekst der Upstalsboomsche Wetten naar den Ouden Druk (Fr. Rq. 104, 32.) *ti bede* heeft, vindt men in de gelijkluidende plaats uit het MS. Roorda: to bosta (Fr. Rq. 533, 36.). In zijn Wörterbuch nam von Richthofen dit laatste op, en voegde er het werkwoord „boestigia" bij, hem uit de Iurispr. Fris. bekend. Zoo zou dus „bosta" slechts ééns „belegt" zijn. En toch; in de door hem uitgegeven Fries. Rechtsq en wel in het Rudolfsboek leest men: „Ief di mond da kinden to bosta iout eer hia to hiara ierem commen sint, buta rede der moder"... (Fr. Rq. 429, 12.). De uitgever wist, toen hij dit afdrukte, blijkbaar met het woord geen weg, noot 3 op de aangehaalde plaats luidt „der alte Druck: bosta, offenbar verdruckt für aefta, das Ommel. Landr.: to der echte". — En deze zijne conjectuur „aefta" staat in den tekst: en is ook, ondanks dat hem later uit het Roorda-MS. het substantief, en uit de Iurispr. het verbum meermalen onder de oogen kwam, door hem behouden.

Aan het door von Richthofen opgenomen aantal plaatsen is nog toe te voegen: „Goffa.... deer toe Zyaerda boestigath hede", Ch. 1433, Schw. I. 500a, en boestighet, 3. s. prs., Ius Mun. Fris. Reg. 92.

Naast booste, en boostgje heeft het Middelfriesch ook vormen als: boosk en booskje. Enkele plaatsen haal ik ten voorbeeld aan, genomen uit de Bloemlezing uit Mfr. Geschriften; andere vindt men bij Epkema, Woordenboek op de Gedichten van G. Japicx.

Het substantief kent Gijsbert Japicx, ed. 1668: „Docken (zulk een) Booste' iz my lock-sillig" (Bloeml. N°. XIII. vs. 76) en daarnaast: boasck, ed. Epkema, I. 120. Symon Gabbema, 1734: „Dij.... het Hem trog boosck forboun" (Bloeml.

N°. XXIV, 6.). — Het werkwoord vindt men bij Gijsbert Japicx: „Swiet, ja swiet iz't, oere miette, 't Boaskien fore jonge Lie" (VIII, 2.); „O, dat Boaschjen buwtte rie" (X, 30.), en „booschje' oon mijn Bern (XIII, 41.). In Waatze Gribberts Brulloft (1701.) zegt Wobbel: nu habbe wy saan wijcke boostge west (XIX, 178.); terwijl in de Togift bij dat stuk meermalen booskje(n) voorkomt.

Langzamerhand heeft zich een tweede beteekenis naast de eerste gesteld. In Ien aad Friesk Deuntje (1702) wordt over vrijerij gesproken: „Do Antje oppe Keeamer kaam.... Strax Sijbbe her yn sijn eearmen naam; Hy pattes also zwiet; Do miend jo, datse booske hie" (Bloeml. XX. vs. 19), waar het verbum „verloven" beduidt. En evenzoo in Het jonge lieuws Boosk (1780), waar Oelk met haar minnaar thuis komend, zegt: „Ik haf juster ta Beltzum booske" (XXXIV, 57.); vs. 81 citeert echter in datzelfde stukje Tiette, op trouwen doelend, het spreekwoord: „het booskjen is dogs mar forre Wrâd, zei de man!" — Die beteekenis van „zich verloven" is in het hedendaagsche Friesch de eenige, welke het woord toekomt; voor de oorspronkelijke gebruikt men „trouwe".

Halbertsma, Lexicon Frisicum kolom 415 wil het als „se despondere" in de Oudfriesche citaten opvatten. Ten onrechte, zooals blijkt uit het verbum „boestigia", door hem ook alleen met: nubere viro vertaald. Zelfs G. Japicx gebruikt nog èn het subst. èn het verbum enkel in deze beteekenis.

Hoe verhoudt zich nu de *k* van boask tot de *t* van bos*t*a? Op de aangehaalde plaats zegt Halbertsma: Pro *k* antiquitus valebat *t*", een opheldering, die weinig licht geeft.

De werkwoordelijke uitgang -i-gia in het Oudfr. klinkt thans als (e)gje: (bi)schadigia, van schade, is nu besceadegje — (by)hlestgia van hlest, nu belæstegje — pinnigia, van pijn, nog: pinegje. Een vorm hlestgia, en dergelijke, in verband met de Nieuwfr. uitspraak van belæstegje duidt aan, dat men aldus moet accentueeren: pínegjè.

Waarschijnlijk ging -gia na dentalen en labialen in -kje over en werd tot een tweeden werkwoordelijken uitgang, in het Oudfr. onbekend. Analogie-formatie werkte bij dezen zeer sterk. Het Oudfr. tiuftigia heeft in het Nieuwfr. den vorm diefkje; nu nog staat naast noasegje, noasgje, placere, van noas (neus), het algemeener gebruikte noaskje. Ik wijs nog op flypkje van flybe, speechsel; buórkje van boer; huórkje van hoer [1]); gluorkje van glûre, werkw. Holl. gluren; sl(i)úrkje van sl(i)ure, Holl. slieren; roaskje van roast Holl. roest; foeskje van foest, Holl. vuist.

En evenzoo kan van boeste: boeskje gevormd zijn, met verlies van de *t* als bij roaskje en foeskje. Evenwel neme men voor boestkje geen analogie-formatie aan, maar eerder eene ontwikkeling uit boestigia, boestgia, *boestkje, boeskje. Het praet. hierbij is boeske, als roaske van roaskje. Wijst niet tevens op deze ontwikkeling een Mfr. vorm als boas*ch*je naast boastge (part. praet.) en boaskje (inf.)?

Het zelfst. nw., dat men bij dit werkw. veronderstelde te behooren, moest „boask" zijn. Zoo plaatst men naast het Nieuwfr. kroaskje = met pak en zak heenzwalken, rondsjouwen, het subst. kroaske, nagenoeg gelijk aan het Holl. als concretum opgevatte sjouw (goed). Dit verbum zelve is gevormd met skje, van „kroade", vgl. kruden, de Vries, Mndl. Wrdb. Afl. 1. p. 27.: welk verbaalsuffix ook in sjouskje van sjouwe, en tal van andere voorkomt. De substantiva „boask" en „kroaske" zijn beide neutra.

In het Mfr. wordt naast het eerste bij G. Japicx nog boaste gevonden. In het Nieuwfr. is dit mij nergens voorgekomen.

Een MS. uit de XVIIIe eeuw, te Leeuwarden in de Provinciale Bibl. zich bevindend, bevat tal van spreekwoorden; daarin wordt ook aangetroffen: „Fiere boestgen klinne,

[1]) Vgl. van het adj. smóarch (Holl. smerig): smoárkje, zoo kan van het adj. huorch (hoerig) ook huórkje gevormd zijn; dan is *ch* (+ je) in *k* overgegaan.

Hijne da winne" (Bloeml. N⁰. 40). Halbertsma verklaart dit in zijn Lexicon: matrimonia dissita sonant, i. e. amant Frisii potius e loco remoto quam sede domicilii ducere uxorem.

Is dit een oud spreekwoord, wat men wegens „klinne" niet betwijfelen zou, dan komt hier een subst. „boestge" voor, in formatie gelijk aan „boask"; naar analogie toch afgeleid van het verbum boestgje.

Nog blijft ons over de etymologie van het woord op te sporen. Halbertsma zegt daaromtrent, Lexicon Frisicum, kol. 414, i. v.: „Ex boest (boost) fit boestigia, et boaskje ex boask" en onder boestge: Isl. ast, f. amor. Unde biastja, per syncopen bâstja....

Zóo zou dus de oudste beteekenis „beminnen" zijn; deze is evenwel nergens bewezen.

Het subst. bosta is m. i. afgeleid met het suffix. sta, vgl. Kluge. Beitr. IX. 195. Van denzelfden stam komt ook in het Mhd. buode, Nhd. bude, Engl. booth, Got. *bôþo. vgl. Kluge, Etym. Wörterb. [4] i. v. Bude. Wat zijne beteekenis betreft, is het te vergelijken met het Nieuwfr. wente, met het „wonte, wonst" in de Graafschap = (ter) woon, woning; later werd het abstractum concreet, en duidde: huis, woon, aan, gelijk ook het tegenwoordige „wente".

En is bij flet en beithe de overgang van „huis" tot „huwelijk" aan te nemen, zoo werd ook: bôsta in de beteekenis van „echt" gebruikt. Van het subst. vormde men het verbum boestigia, geheel gelijk aan ons huwen, dat een echt, een huis maken beduidt; de stam van hîwen (Mndl. voor ons huwen), leverde in het Got. heiwa = huis, in het Ohd. hîwî, echt, huwelijk.

Boosk en booskje heeft langzamerhand den zin van verloving en verloven gekregen. Daarmede is het Duitsche Braut op een lijn te plaatsen. Thans „verloofde", was bij de Germanen Braut de pas-gehuwde vrouw; welke beteekenis door de etymologie, heim-geführte = *par-ūdhís = brūdis, be-

vestigd wordt, welke Bugge, in de Beitr. XIII. p. 184/5 heeft voorgesteld.

Beclemet = beschuldigd, vgl. bladz. 76, onder Wanandert.

Bewe = onroerend goed, vgl. bladz. 7, onder be.

Byclamd = beschuldigd, vgl. bladz. 76, onder Wanandert.

Birawed = bepakt, beladen, vgl. beneden, onder Bireweda.

Bireweda. — „Dit is en schackraef", zoo leert het stuk uit het MS. Ius Mun. Fris. (O. F. W. II. p. 146): „Hwaesoe faert ti ene bireweda schipe, onebiraedeth ende mit onriochter wald, aldeer di man leyt omme riochta neringha, ende nimth him zyn goed of, deer hi sculde zyn lyf fan feda ende dere ziele fan reda, soe brinct hi him in dera scakera riocht". Het Inhoudsregister op het geheele HS. betitelt dit artikel: „hwae een byrouwede scep byrauweth." Behalve de Iurispr. Fris. — welke (dl. II. p. 170) in andere bewoordingen deze, en de hierop volgende en hieraan voorafgaande bepalingen uitwerkt — geeft de Oude Druk een parallellen, maar jongeren tekst van dit citaat, waarin voor „bireweda": birawed wordt gelezen.

De wisseling nu van *e* en *a* maakt weinig bezwaar; men vindt deze ook in misdadich en -dedich; kraemer en kremer; lata en leta; pundmata en -meta; genade en nede; schara en schera, wara en weer; raed en reed, van welke woorden het Afr. Wrtb. de citaten aangeeft. In het MS. Ius Mun. Fris. komen veel woorden voor, die *o* in plaats van de te wachten *e* vertoonen; deze kunnen wijzen op de streek, waar het MS. werd geschreven: den Zuid-Westhoek van Friesland; daar toch worden nog vele *o*'s voor *e*'s gehoord. Of het zijn fouten in den tekstafdruk, 'tgeen

een collatie moet uitmaken. Is nu b y r *ou* w e d juist, en behoeft het niet in „byr*eu*wed" verbeterd, dan is dit „b y r o u-w e d" naast birawed, een jongere nevenvorm, overeenkomend met n o (u) w e t naast na(u)wet; s c o u w e r a, g. pl. naast skawiath (verbum); s t o u w a t naast stawad-ne; t o w naast tauwe, terwijl de voor de *w* ontwikkelde *u* met die in g r i e u w a (naast griewa, grêwa), en in r a u w a (naast rawe, raef) te vergelijken is.

Alle zijn dus vormen van eenzelfde woord. Treffend is hun overeenkomst met b i r a w e d, het part. prt. van b i r a w i a = berooven. In het bovenaangehaalde citaat echter „scheint kaum ein beraubtes, geplündertes schiff gemeint sein zu können; vielleicht ein abgetakeltes?" zoo vraagt von Richthofen, Afr. Wrtb.

De Haan Hettema verklaart het daarentegen in zijn Idioticon Frisicum zonder nader betoog als g e r e e d.

Dit opstel wil een andere beteekenis trachten vast te stellen.

Het Nieuwfriesch kent het woord r e a u. Alles, wat met uitzondering der behuizing en der landerijen, tot de boerderij behoort, wordt met b o e r e *reau* aangeduid: eigenlijk dus h e t r o e r e n d g o e d.

Een fraai gerij = paard, wagen, toomen en zeelen, kortom het geheel, heet evenzeer: in tîge moai r e a u. Ja, ook den veestapel van den boer, noemt men soms r e a u; zelfs wel het g e r e e d s c h a p, het t u i g wordt zoo geheeten, eerstens dat den boer dient, dan in het algemeen.

De Taalkundige Bijdragen van Wassenbergh bevatten een Idioticon Frisicum. Ook daarin kan men het woord als r e e u w gespeld vinden, in dezelfde beteekenissen, welke evenwel in omgekeerde volgorde genoemd worden.

In klank komt r e a u of r e e u w overeen met t r e a u, s k r e a u en andere Nfr. woorden. Genoemde zijn de praeterita van triőue en skriőue (d. i. *i* cons., *ou* diphthong, waarvan de o door umlaut gewijzigd is). Een ouder of liever een nevenvorm van s k r e a u is een Ofr. s c r i o u w e, o. a. O. F. W. II, 26,

28; waarmede een Ofr. scriouwen, part. prt. naast Nfr. skreaun (Holl. ge-schreven) te vergelijken is. De verleden tijd is ontstaan uit een skrêwe, evenals lyouwen uit lewyn; liouweden, O. F. W. II, 94, naast lewa, en meer andere. Voor *w* + voc. ontwikkelt zich een klinker, welke dan met de *w* tweeklank vormt (ouw); het accent verplaatst zich na korten of kort geworden klinker; *e* wordt *i* (y), later j; vgl. de vormen van sneuwende in het Tijdschr. voor Ned. Letterkunde VIII, p. 69. Was en bleef de vocaal voor de *w* lang, dan versprong het accent niet, men vergelijke greuwa naast grêwa. Zoo gaat ook skreau, anders gespeld skreuw, op skrêwe terug, en is derhalve naast scryouwe een oude vorm.

Op dezelfde wijze is voor reau een ouder rêwe aan te nemen. Vormt men hiervan een adjectief, in vorm gelijk aan een part. praet., dan luidt dit: birêwed, dat de beteekenis moet hebben: „voorzien van rewe." Met uitzondering van het vaartuig wordt alles wat aan roerend goed zich aan boord bevindt onder dit woord verstaan; zoo kent men nog m. m. boere-reau.

Het Hollandsch „bepakt" komt het naaste bij het Friesche woord in ons citaat.

Uit de beteekenis van roerend goed, welke bereids ook in het Oudfriesch als de oudste blijkt, volgt die van: wat iemand dient, dan die van gereedschap, tuig.

Den oorsprong van het woord doet ons de nevenvorm birawed aan de hand. Deze wijst op rawe = roof.

Onder de invallen der Noormannen van het noorden „wr hef", en der Franko-Saksers van het zuiden „wr birgh", zoowel als onder de bijkans onafgebroken twist en tweedracht onderling binnenslands, werd veel geroofd en vaak geplunderd; roerend goed was roof, Oudfriesch rawe; de rest, die niet mee te nemen was, de onroerende zaken, werden verbrand en verwoest.

Birlenze = huwelijksgift, vgl. beneden, onder Birns.

Birlns = huwelijksgift, vgl. beneden, onder Birns.

Birns. — Titel LXXXII van de Iurispr. Fris. (dl. II. p. 280) handelt: „de iure dotium". De huwelijksgift heet daar herhaalde malen birns. Deze kon door de ouders, na eenmaal beloofd te zijn, niet teruggenomen; door den echtgenoot mag zij niet „verbrocht"; slechts in enkele gevallen zou de vrouw haar voor haars mans schulden kunnen verkoopen. In hoeverre dit als recht in Friesland gold, blijkt niet uit de Iurispr. Fris., en staat elders te onderzoeken.

Het woord, dat ook Iurispr. Fris. I. p. 80, 84, 184, 218, II, 297, 304, en Ius Mun. Fris. Reg. 43, voorkomt, is door de Haan Hettema in zijn Idiot. Fris. alleen aangeteekend; door von Richthofen is het niet opgenomen. Over de beteekenis kan geen verschil bestaan. Welke is echter de etymologie van het woord?

De uitgang *ns* deelt het met vele andere substantiva. Dit suffix is van verschillenden oorsprong. In de eerste plaats ontstond het uit -nissu, waarvan een Ofr. -nese meermalen voorkomt, ik noem slechts: blatnese, pauperies; heftnese, captivitas. Over dit Westgermaansch suffix nissu vergelijke men Kluge, Nomin. Stammbild. § 138 en 137.

Een vorm nu als bischirmense (defensio) in den Ouden Druk (Fr. Rq. 429, 1.) naast beschyrmnisse in het MS. Ius Mun. Fris. (O. F. W. II, 165, § 16) wijst voor den eerste op syncope der *e* van het suffix nese. Evenzoo wrheergens in genen (Fr. Rq. 397, 1) naast wrheerghenisse in O. F. W. II, 53, § 60.

Nog op eene andere wijze kan *ns* ontstaan. Het suffix -enge kan na palataliseering overgaan in ense, 't welk met syncope der *e* tot nse, en met afval der slot-e tot *ns* wordt. Bij vele zelfst. naamw. is evenwel door gebrek aan oudere

vormen niet uit te maken of zij dit suffix hebben dan wel ns(e), uit nese geworden. Sprekense, vocatio (e)ergense, peioratio, zijn ongetwijfeld met -enge gevormd. Zóo tohengenze, consensus, Ch. 1392, Schw. 252_a, naast tohinsinghe in Iurispr. Fris. II. 188, § 3, waar in dit laatste woord de *g* van den stam tot *s* overging.

Ook eigennamen en wel plaatsnamen vertoonen *ns* als uitgang. Johan Winkler houdt deze voor uit nesse, landtong, ontstaan. Maar bij weinige dezer plaatsnamen kan feitelijk aangetoond, bij andere is zelfs onwaarschijnlijk en onaannemelijk, dat zij ooit op een nesse gelegen zouden hebben. Integendeel leveren sommige dezer nomina geographica overgangsvormen, welke *ns* terug voeren op ense, uit enge, dikwijls zelfs op lense met verlies van de vroeger aan ense, (enge) voorafgaande *l*.

Enkele er van voer ik aan. Uit de gevonden vormen van den een mag men tot de ontbrekende van den ander besluiten.

Harlingen heet bij de Friezen Harns. Deze dubbelnaam is op verscheiden wijzen verklaard. Twee vijandige edelen, Harliga en Harns, woonden in elkaars nabijheid; de naar hen genoemde en om hun stinsen gebouwde wijken liepen later ineen, en werden tot één plaats, welke in 1234 stedelijke voorrechten bekwam. Hun vijandschap zou deze stad bij de Hollanders Harlingen, bij beider stam- en landgenooten Harns hebben doen noemen. Zoo luidt de traditie, welke men uitvoeriger vindt meegedeeld in den Frieschen Volksalmanak 1886. p. 186 en Vrije Fries XIII. 294. Of volgens anderen is misschien Harns uit Harre-nes ontstaan, daar het op een landtong kon gelegen hebben. Zoo ontstond Grins, de Friesche naam voor Groningen, zeker wel uit Grinnenes, daar het gebouwd is op een vooruitspringende landpunt, op het uiteinde van den Hondsrug, die uit Drente komt; aldus Vrije Fries l. l.

Toch zijn beide m. i. Friesche vervormingen van het oor-

spronkelijke Harlingen en Groningen. Voor het eerste geldt als vorm tusschen den oudsten en jongsten naam: Harlinze, en elders Herlinze. Hier was de palataal reeds in den sibilans overgegaan. Hoewel niet aangetroffen, mag als verdere overgangsvorm *Herlnse, *Harlnse gesteld om te komen tot Harnse, in twee Friesche Charters van 1471 en 1472, Schw. 645 en 650, of Harnze, in een Friesch Charter van 1456, Schw. 565.

Een zelfde verloop moet het woord Groningen gehad hebben om tot Grins te worden. De umlaut der *o* tot *e*, en de wijziging vóór *n* van *e* tot *i* kan vergeleken met sinna, Fr. Rq. 478, 13, Nfr. sinne naast Ohd. sonna; Nfr. thin = Ohd. thunni. Over de vorming en het verloop van deze en andere plaatsnamen hoop ik elders uitvoeriger te kunnen spreken. Alleen hier nog het volgende.

In 1270 vindt men Weldinge, Wyldinghen vermeld (Vrije Fries II, 11, 25). Blijkens de daarin opgenoemde plaatsen is in een Charter van 1379, Schw. 242*a* „de ghae fan Wildinghe" ongeveer het tegenwoordige Wonseradeel. Daar in eenzelfde charter Weld- en Wyld- naast elkaar voorkomen, en weld- door umlaut uit wold- is ontstaan, zal Woldinge in een Charter van 25 Mei 1313, Colmjon, Register van Oorkonden, p. 39, i. f. de oudere vorm zijn.

Wanneer langzamerhand de naam der plaats of streek zich wijzigt, dan blijft bij de verder afwonenden en buitenlanders vooral zijn oorspronkelijke vorm bewaard. Eerst later wordt soms de jongere door hen overgenomen. Zoo heeten nog Liourt en Snits bij de niet-Friezen met hun ouden naam Leeuwarden en Sneek. Zoo is daarentegen Wolderchem thans algemeen als Workum bekend.

Was de plaats of streek naar buiten weinig bekend, dan teekende de vreemdeling, vooral hij, die niet geregeld met de streek in betrekking stond, meermalen den toen reeds algemeen in de spreektaal gebruikten jongeren vorm op, waar de conser-

vatieve inlandsche schrijftaal nog later de oudere schreef naast den jongere.

Zoo bevreemdt het dan niet in een Geldersche oorkonde van 1298, Nijhoff, Gedenkwaard. I. 61, reeds Weldenzie te vinden, waar de *g* gepalataliseerd is in *zi*, eer een schrijfwijze voor de klank *sj*, dan van den later daaruit „assibilierten", d. i. tot *s* overgeganen palataal.

De vorm zonder umlaut wijzigde zich tot Woldens, in een charter van 1374, Schw. 240. Met overgang der *ol* tot *ou* wordt in de „Muntberekening" (XIVe eeuw) Woudensera deel gevonden, waaruit von Richthofen, Fr. Rq. 386, 1: Wondensera deel las.

Daarnaast kan nog bijna een vijftig jaar later een Hollandsch charter van 1421, Schw. 430*a*, wel Woldenresdele schrijven; waarnaast in datzelfde stuk „Wagenbrugdele" voor Wagenbruggera, Friesch Weinbrenzeradele, staat.

Tot één lettergreep saamgetrokken luidt deze plaatsnaam thans Wôuns of Wûwns, waar de *ô* bijna als û klinkt, als Wons geschreven, en zóo door de Friesche stedelingen en Hollanders uitgesproken.

Hoe de naam der streek — later ook die der grietenij — tot plaatsnaam werd, laat zich verklaren uit het ontstaan der dorpsgemeenten in Friesland, waarover men zie Mr. Ph. van Blom, Vrije Vries XIV, 337 vv.

De naam zelve duidt op de gesteldheid der streek. Woldingeradeel is het „deel" der Woldingers, der woudbewoners, der „wâldsjers", zooals de Friezen thans de bewoners van de Oost- en Zuid-Oosthoek noemen. Dat vroeger de Zuid-Westhoek met bosch bedekt was, deelen nog de oude historici mede; men herinnere zich tevens de namen van plaatsen als Workum, ouder Wolderkum, en Waldricheim (vgl. Vrije Fries XIV, 246.), d. i. woldra (g. pl.) ic, hoek, heim, woon. Als ook Wâldsein, het Holl. Woudsend.

Na al deze uitweidingen kom ik op birns terug. Men heeft

het in vorenstaande genoegzaam voorbeelden gevonden, om bij birns als voorvormen te mogen opstellen: birns uit birlnse, birlens(e), birlenge. Het uitvallen der *l* tusschen *r* en *n* trof men ook bij den plaatsnaam Harns aan, dit ligt voor de hand tusschen deze consonanten.

Met de *e* wisselt meermalen *i*; naast birlns kan men dus berlnse verwachten. In berlnse moet wel verbeterd het bernlse, dat in de meermalen aangehaalde Iurispr. Fris. (I. p. 80. § 7.) voorkomt, en huwelijksgoed der vrouw aanduidt.

Birlenze leest men in de XVII[e] Keur, welke mede het oudste Friesche Recht inhoudt, naar luid van het MS. Ius Mun. Fris. (O. F. W. II. 79.): alle sidza, dat hia deer oen anderde (presentia) were, dae di Fresa dat gued, deer ma deerom thingath, aegh, iefta iowe, iefta oen kaepe sielde, iefta mey bote sette, ief wt ti birlenze ioewe, iefta handiefta iouwen ende wither weddane, iefta mey wantale oen d..e riochte wrlerre."

De palataal gaat vaak over in den sibilans. Sterk komt dit uit in den tongval van den Zuidhoek van Friesland, langs de westelijke zeekust.

Voor den eindklank geldt dit voor geheel Friesland. Bij de plaatsnamen Harns en Wons blijkt dit. Evenzeer in Stiens, ouder Steninge; Lauwes-ee [1]) uit Laveke.

Zoo is dan de z in birlenze de palataal, welke in den s-klank overging. Wat de etymologie betreft, is het aannemelijkst dat berlenge met den uitgang lenge van een stam ber is afgeleid. Kluge handelt Nomin. Stammbild. § 100*b* over dit l-enge. In het Friesch — en dit is een bezwaar tegen de gestelde afleiding — ontmoet men dezen uitgang zelden bij zaaknamen; ik ken slechts Nfr. bekkeling, rugleuning van

---

[1]) In het volgend gedeelte der Nomina Geographica Neerlandica hoop ik de redenen op te geven waarom dit woord met meer recht zonder *r* gespeld wordt.

een stoel; misschien vindt men hem ook in Ofr. wedling, vgl. Wrtb., beide zijn echter van subst. gevormd.

De stam ber hoort bij bera, dragen, brengen. Wat ten huwelijk meegebracht wordt, kan berlenge genoemd zijn. Dit begrip ligt ook aan fereth E. 101, 13, ten grondslag; ook dit is dos, afgeleid van fera, stam fer = voeren, dragen, brengen. Ten onrechte vertaalt von Richthofen het in zijn Wörterbuch met: „vermögen?"

Van een anderen stam en met het suffix inge, gepalataliseerd en daarna door assibilatie in inze overgegaan, werd met deze beide synoniem het woord bedlinze gebruikt. In het Fivel.-Oldampt. Landr. p. 116, § 7, leest men bedlinze, dat de gesyncopeerde vorm van bedelinze is, evenals bedle een dat. sing. van bedele, Holl. buidel. Afgeleid werd het van bedel, den stam ook van het verbum utbedla, part. praet. wthbedlet in de Iurispr. Fris. II, p. 78, § 68, waarnaast zonder umlaut wthboedlya, Iurispr. Fris. II, p. 118. § 31. In ditzelfde werk treft men I. p. 236. § 19, bedelns en zelfs zonder *n*: bedels aan (II, p. 78. 80. § 68), ofschoon dit laatste mogelijk met eenigszins andere beteekenis, geheel duidelijk toch is de zin daar niet.

Een paar andere synoniemen mogen hier nog aangewezen. Bij de Eemgoërs en Broekmannen heette wat door de vrouw in het bold (huis) gebracht werd, boldbreng, of (E. 198, 36): boldbrensze. De eerste hebben ook boldschet, dat in vorming overeenkomt met fletieue; schet toch is schat; terwijl men over de gewijzigde beteekenis van bold, eig. huis, deze Bijdragen vergelijke op p. 10 onder „Toe beithe dwaen". Het verbum bij bold is belda, ook in samenstellingen voorkomend, vgl. Wrtb., welk werkwoord met bedla niet mag worden verward.

Bewesten de Lauwers was de gewone naam voor de echtgenoot: lyaw, lyacf; krachtens den laatsten wil des mans geschonken giften noemde men lyaef-iefte. Wel zijn deze

te onderscheiden van de birns, zooals uit Tit. LXXXVII der Iurispr. Fris. blijkt, het laatste artikel bepaalt: „Haet dat dij man syn wyff to leyt" — waaronder volgens de voorafgaande bepalingen de „lyaefiefte" behoort — „buppa her birns.... schel weerom comma to da kynden dis aersta beddis."

Het oude Friesche XXIIste Landrecht luidt volgens het MS. Ius Mun. Fris.: „Een edelis wiuis wetma, dat sint achte pund, ende achte enza, ende achte pannyngen" (O. F. W. II. p. 94.). In het op dit geheele MS. in later tijd vervaardigde Register staat deze bepaling aangegeven als 22 Landriucht: En edelis wiuis liafiefta ney hier mannis daed" (O. F. W. II. p. 9.). Hier is dus wetma met lyafiefta synoniem.

Het Schoutenreglement, 'twelk uit later tijd dan de 24 Landrechten dateert, kent in § 33 ook dit woord [1]) (O. F. W. II. p. 134.), daar wordt er mede aangeduid „thremen (⅓) syn ayn", waarop de vrouw na haars mans dood aanspraak maakte, had zij „half be ende half bodil" aan hem verkocht. De jongere en minder richtige tekst uit den Ouden Druk, door von Richthofen Vom Wergelde genoemd, heeft hier eerwe. Fr. Rq. 419, 23.

Volgens het Fivel.-Oldampt. Landr., p. 116, kan de bruid, zoo haar bruidegom onder den huwelijksoptocht wordt gedood, „here drechtspund and thene wetma" in zekere gevallen winnen. Ook hier is wetma in de gegeven beteekenis = liafiefta te nemen.

Nog wordt ons synoniemstellen dezer beide woorden bevestigd door het Inhoudsregister van den Latijnschen tekst van het

---

[1]) Het eind dezer § moet aldus gelezen en verstaan: ....dat hy dae wirde sidzie dat dis man (de eerste der eedzweerders) riochte seide, nv, thare here seide omme dine wetma", d. i.: nu, terwijl hij hier spreekt om het vidualitium.

het XXIIste Landrecht, het heet daar: „de consolatione nobilis feminae post mortem mariti" [1]).

Terecht nam dus Wierdsma, Friesche Wetten, ed. 1781, p. 176. wetma als vidualitium. Von Richthofen houdt het voor gelijk-beduidend met „mondsket, die summe für welche der mann eine frau zur gattin von ihrem bisherigen vormund erkauft", vgl. zijn Afr. Wrtb. i. v. wetma, en i. v. werthmond. Wetma is hetzelfde woord als het Ags. weotuma, Ohd. Widamo, Mhd. wideme. In de Lex Burgond. ontmoet men wittimon. Voor de etymologie verwijs ik naar Schade, Althochd. Wörterb. i. v. „widamo", en naar Kluge, Etym. Wrtb. i. v. Wittum.

Bij de Bourgondiërs duidt het, evenals bij de Angelsaksen den koopprijs der bruid aan. In het Ohd. zijn het de geschenken, die de bruidegom der bruid geeft, zooals nog het Nhd. Wittum.

Ook in het Oudfr. zal de oorspronkelijke beteekenis „koopprijs der bruid" zijn geweest. Deze beteekenis is m. i. nergens in deze taal meer bewaard; uit de plaatsen, bovengemeld, bleek eene andere.

Deze koopprijs toch werd later aan de bruid geschonken, werd Brautgabe, en als weduwengeld bewaard. Deze tweede beteekenis, vidualitium, bleef in wezen. De som was eerst op een vast bedrag bepaald, zooals blijkt uit het XXIIste Landrecht (XIe eeuw); waarvan de veel jongere tekst van het Westerlauwersch Recht naar den Ouden Druk leest: „Elkes wiues weetma dat is acht po*n*d acht ei*n*sa en*d*e acht peni*n*ge. Enis edel*en* wiues weetme is c. po*n*d, Fr. Rq. 75*b*.

---

[1]) Vgl. de werken, aangehaald bij Mr. I. Telting, Themis 1871 (2 st.) p. 8 v d. overdr. Hij zegt daar: „De gift van den kant des bruidegoms of diens ouders aan de bruid gegeven, ten behoeve van haren weduwenstaat, was in het Friesche recht niet bekend, want wat in de Lat. teksten dos wordt genoemd, is blijkbaar niets anders dan de „fletieue" en de zin van het 22 Landrecht is te onzeker om daarin de aanduiding van een vidualitium te vinden." Onder de plaatsen in Themis 1869 (4 st.) p. 30, waarheen verwezen wordt, aangehaald, vind ik niet die uit het MS. Ius Mun. Fris.

In later tijd werd het bedrag hier en daar in zekere verhouding gebracht met de geheele erfenis, of met de bezittingen der echtgenooten.

In het boven aangehaalde Schoutenreglement werd de **wetma** aan „thremen syn (des mans) ayn" gelijk gesteld; terwijl het Stadboek van Bolsward (1455), ed. Telting, p. 42, cap. 115, bepaalt dat slechts $\frac{1}{6}$ van het gezamenlijke vermogen „to jouwen off toe lyffgiftinghe" mag gegeven aan den overlevende(n) echtgenoot. Over dit recht handelde ook Mr. I. Telting in Themis, 1871 (2 st), p. 43 van den overdruk.

De koopsom der bruid vertegenwoordigde haar waarde. Daaruit vloeit de beteekenis van weergeld voort. Dit schemert nog door in het XXIIIste Landrecht, Eemsgoër dialect. Daar is sprake van een misdrijf, begaan jegens eene zwangere „ac ief hiu ef liue werth, sa achma te ieldane mit soghen ieldem and achta pund, and achta enza and achta scillengar and achta pennengar, thet is hire riuchta witma," Fr. Rq. 76. In den Westerlauwerschen tekst ontbreekt deze zinsnede, terwijl de Riustringer daar in plaats van witma: werthma (waarde) leest. Ook is in den eerste and (achta pund) door „iefta" vervangen; in den laatste ook overigens niet geheel duidelijk, is zelfs and weggelaten. Uit deze beide schijnt te volgen dat het weergeld geheel aan de wetma gelijk was; uit den Eemsgoër, dat het slechts voor een gedeelte uit haar „witma" bestond. In ieder geval beduidt in dezen tekst hier witma: werthma, weergeld.

Birouwede = bepakt, beladen, vgl. bladz. 15, onder Bireweda.

Blata = arme, vgl. bladz. 47, onder Ofledene.

Boask, Mfr. = huwelijk, verloving, vgl. bladz. 11, onder Toe beithe dwaen.

Bodthingh = vierjaarlijksch ding, vgl. bladz. 36, onder Fimelthingh.

Deitingh = termijn, vgl. bladz. 34, onder Fimelthingh.

Mit ellinghe = met (goeden) ijver, vgl. bladz. 2, onder Alinga.

Fara flette. — Het „Landriocht der Fresena" § 68 handelt „fan bodele". De tekst naar het MS. Ius Mun. Fris. verschilt weinig van dien in den O. D. (§ 67). De eerste heeft: „Iefter en man oen en bodel thinghia wille ende deer en sibbra binna is, soe schel hi dae fiouwer thingh alle thinghia bi afta deitinghe; ende etta fyfta thinghe aegh hi dae inferd, ief hi moet. [1]) Ende ief hi naet moet, soe aegh di scelta den hela waegh in toe breckane, ende him deerin toe brengane, ief hi moet; alle dae deer dat werret mey wige ende mey wepene, dera is aller lyck dae greuwa twa pund sciuldich. Ende ief hi deer in moet, soe scel hi an fara flette thyngia, ende ief haet dae ta heth (?) [2]), soe haet hi deer mey bihalden zyn bodel ende zyn goed; ief him dera ta brect, soe aegh di onthingere enen ferde oen dae goede, dat him emma wald iefta onriocht dwee" (O. F. W. II. 57/58).

Den tekst naar den O. D. vindt men in Fr. Rq. 398*b*, en in Wierdsma Fr. W. (1782) p. 88. De laatste zegt in zijne Aant. aldaar: „Flette. .. komt in deeze wetten dikwijls voor in de betekenis van roerlijke goederen, stammende af van 't A. S. fleotan, bij ons vloten, vlotten, vletten, natare, fluctuare, Benson. en Kilian. 't Zijn dan eigentlijk vlottende goederen." Terwijl hij in de vertaling naast zijn tekstafdruk

[1]) Moet = kan, vgl. ook Rq. 392, 16.
[2]) De O. D. heeft: „ief di ora haet dat awa".
Vgl. voor het recht Mr. I. Telting, Themis 1873 (2) Overdruk p. 29.

den zin met: „zal hij op alle voorhanden zijnde losse goederen dingen", teruggeeft.

Flette beduidt nooit goed, of roerend goed, zie p. 9; en voor fara zou men farane (voor farande part. prs.) verwachten.

Zoo kent de Eemsgoër: „vmbe farand gud", tegenover „lidzende erwa", waar de parallelle tekst „replick god" heeft, Fr. Rq. 201, 13 en 14.

Bovendien is er van geen roerende, noch van losse goederen sprake, maar van eene erfenis, welke èn roerend èn onroerend goed betreft, zooals ook uit de beide volgende paragrafen, met name uit § 70, kan blijken.

Von Richthofen laat deze verklaring ook rusten, en geeft in zijn Wörterbuch p. 633*b* s. v. bifara: „vor dem hause" als de beteekenis aan. Onder „flette", p. 746*a*, drukt hij hetzelfde citaat af, maar voegt dan een vraagteeken aan zijne vertaling toe. [1])

Ook met die beteekenis kan ik mij niet vereenigen.

Wat kan an (of bi) fara flette dan zijn?

Wanneer geen der beide partijen, welke aanspraak maakten op de erfenis, in het bezit daarvan waren, — welk geval in den 69sten § wordt besproken — dan kwam „ti dae huse" de naaste erfgenaam, en dan had „di aesga (rechter) den allersibsta (naastverwanten) in ti delane etta forme thinghe, als hi inkommen is, soe aegh hi enen ferde an da guede [2]), al ont dattet bitinghet is, hoeckra hiara aftera eerua (de naaste gerechtigde) is." Hij, die definitief als zoodanig wordt aangewezen, krijgt dan een „vrede" aan het goed, dan moet dit de voorloopige boedelhouder ruimen.

---

[1]) „So schil hi alle bi fara flette tinga" (vor dem hause anklagen?) W. 398, 13. — Dit citaat uit den O. D. is analoog met het boven in den tekst afgedrukte uit MS. Ius Mun. Fris.

[2]) Hierbij voegt de O. D. ook, evenwel onjuist, zooals beneden zal blijken: „an fara flette". Fr. Rq. 398, 31.

Was echter in het bezit der erfenis „en sibbra" — en dit behandelt § 68, in het begin aangehaald — dan moest hij, die aanspraak maakte, viermaal, bij rechten termijn, recht vragen; kwam de bezitter niet, dan kreeg hij den vijfden den „invaart". Hij kon het huis in bezit nemen, dit binnengaan, kwaadschiks, als hij niet kon, met hulp van den schout door den wand; goedschiks, „ief hi deerin moet", door den ingang; dan echter had de bezitter nog gelegenheid zijne eigendomsrechten te bewijzen, de eischer moest dus „an fara flette", in het voorhuis nogmaals zijn recht vorderen.

In § 69, waar de aesga den „aller sibsta" voorloopig als boedelbewaarder aanwijst, en deze zoolang „enen ferde an dae goede" krijgt, komt ook in de lezing naar den O. D. — men vergelijke noot [2]) op de vorige bladz. — an fara flette voor. Ten onrechte. De bewaarder moet een vrede hebben aan de nalatenschap, totdat de rechter den „aftera eerue" heeft aangewezen. Wat had hij aan een vrede „in het vorig huis", zooals von Richthofen (Wrtb. l. l.) „enen ferde an dae goede [1]) an fara flette" hier interpreteert, en hoe rijmt deze vertaling met die van dezelfde woorden in § 68: „vor dem Hause"? [2])

In de lezing van het MS. Ius Mun. Fris., boven reeds in het oorspronkelijke meegedeeld, komt deze zinsnede niet voor. Men kan ook wel „an fara flette" dingen, maar moeielijk „in het voorhuis" — naar mijne vertaling — een vrede aan het goed hebben, en wat heeft men nog daaraan?

„An fara flette" wordt nog eens gevonden. Het meermalen genoemde MS. bevat eene bepaling, waarvan in den O. D. eene over het geheel verschillende lezing voorkomt. Nogmaals ten koste der duidelijkheid en juistheid. In het „Merked Riocht", waarschijnlijk de voorganger der latere

---

[1]) Vgl. in elk dezer drie bepalingen „enen ferde an dae goede"!

[2]) Voorziet hij beide hierom van een vraagteeken?

stadrechten, komt een § voor: Fan Merketh Lawen. Zij luidt volgens het Ius Mun. Fris.: „Fan merkethlawen, deer in dae merkede laugath wirdat, soe aegh di eerfnama dyn scelta ti dae fordele ti ledane, ende bidda him, dat hi him riochtis biholpe; ende deth hyt naet, ende di scelta dat wraeskie omme dat bodeldeel, soe aegh hi sine bannere ti dae fordeele ti sendane, dat ma him, an fara flette, wtachte fyf scillingen; iefta ayder [2]) wrberith weer den schelta dweers wr nacht, fyf schillinghen, hwant hiaen a raef haldath; soe aegh di scelta dis fiarda deis ti dae fordele selua ti comane, ende sines riochtis deer ti moniane; wernath hiaes him, soe aegh di aesga ti delane dat hi mit sine ferra hand zyn riocht wtachte; ende wereth him emma deer mit wald, di wrberth twa pund", O. F. W. II. 143/144.

Mr. I. Telting in Themis 1882, (1) p. 18 en 20 zegt, als hij den minder duidelijken Ouden Druk citeert, dat hier van boeten wegens eigen-richting, gesproken wordt. [3]) Nog te duidelijker blijkt dit uit de boven afgedrukte lezing naar het Ius Mun. Fris.

Het eerste gedeelte is duidelijk. De erfgenaam moet den

---

[1]) De O. D. heeft: Om lauwa deer inda merked lauwiget wirdet, soe aegh die eerfnama dine schetta (!) to da huus to haliane dat hi him riuchtes helpe; det hy dat naet, ende di schelta dat wraeschie om dat bodel, so aeg hi sine bannere to da fordel to seynden, datma him a fara wt achtie fyff schillinghen, wantse hit him an raef haldet. Nu aegh di schelta dis fyarda deys thi dae fordele to commen, ende sines riuchtes te monien; werwet (!) hiase him, so aegh di aesga to delen dat hi infare, ende mit synre fora hand syn riucht wt achtia schil; wert him immen mit wald, di aech to iowane II. pond.

[2]) Ayder. Wie zijn dit? Elk der huisgenooten? Het komt meer voor, dat men voor elk der familie boete moet geven.

[3]) Wiarda, Asegabuch S. 138 Note i. en 139; en Krom, Oudnederl. Erfhuisrecht (1878) 119, beweren dat de naaste erfgenamen (de zoogen. zes handen) zonder gerechtelijke hulp in den boedel mogen treden, de meer verwijderde bloedverwanten met den rechter moesten opkomen tegen den boedelhouder. Uit de bij hen aangehaalde plaatsen kan Mr. I. Telting l. l., en terecht, dit niet lezen. M. i. wijst § 68 Landr. met zijn „schelta" eer op het tegendeel, in verband met deze § uit het Merketh Riucht.

schout tot het „hiem" leiden, en vragen hem rechtens het eigendom te bezorgen. Doet hij dit niet — d. i. stelt hij zich in het bezit met voorbijgang van den schout — en de schout eischt dat wegens het boedeldeelen, dan moet deze zijn „deurwaarder" daarheen zenden.

Nu heeft de O. D. „an fara flette" in „a fara", adv., veranderd; bovendien den zin met „iefta" beginnend, weggelaten, welke onmisbaar is. Wat heeft men met „te voren" te maken? De „bannere" wordt heengezonden, dat men van den bezitter, in het voorhuis, vijf schelling gerechtelijk inne. [1]) Geeft men ze niet, dan verbeurt ieder den volgenden dag 5 schelling, want zij (de bezitters) houden de erfenis qua roof, d. i. onwettig. In dit geval moet de schout zelf komen om zijn recht (de vijf schelling) daar te eischen. Weigeren zij hem dit te geven, dan heeft de aesga te vonnissen, dat de schout met zijn rechter hand zijn recht gerechtelijk inne; en weert hem iemand daar met geweld, die verbeurt twee pond.

De O. D. heeft, als de aesga vonnist, ingelascht „dat hi infare"; m. i. is deze zinsnede vrij overtollig, en zoo niet, dan wijst zij er nog te meer op dat de schout, zoo goed als de bannere, „an faraflette" zijn boete ontving. Alleen de schout kan „mit sine ferra hand zyn riocht wtachte", gerechtelijk innen.

Flette, huwelijk, had als oudere beteekenis die van huis, vgl. bladz. 9. Ik beschouw Faraflette als samengesteld uit dit woord met fara, en vergelijk het met faradele in de teksten der Broekmannen en Eemsgoërs; met farahafde (voorhoofd) bij de Riustringers, Eems- en Hunsingoërs. In de Westerlauwersche gouwspraak komt, behalve in de saamgestelde praeposities en adverbia *a-*, *bi-* to-*fara*, de vorm fara niet voor, zij is tot fo(o)r geworden, Mfr. en Nfr. foär, of for. Blijkens de saamgestelde praepp. en advv. was fara

---

[1]) Aldus is wtachte te vertalen, 't welk ten duidelijkste blijkt uit Fr. Rq. 396, 22. en 414, 4.

aan de Westerlauwerschen niet onbekend, in faraflette levert zij dus geen bezwaar, al staat zij aan deze zijde der Lauwers in samenstelling met subst. alleen.

Men zou kunnen beweren dat an (of bi) fara flette = vor dem hause is, zooals von Richthofen doet, mits men deze uitdrukking in § 69 schrappe. Maar eerstens wordt elders in dien zin altijd òf van „ti dae fordele”, òf van „to dae huse” gesproken. Welk „fordele” door von Richthofen terecht in tegenstelling met Wierdsma Fr. W. p. 40, door „grundstück” vertaald wordt. Het is het Nfr. hiem. In de rechtspleging komt dit herhaaldelijk als dingplaats voor, men vgl. Wrtb. i. v. fordele. Daarop stond „dae huse”, waarvan het faraflette deel uitmaakte. Tweedens komt wel afara, maar niet an fara als praep. elders voor. Derdens is het onwaarschijnlijk, dat het Ofr. flette op deze onduidelijke plaatsen als huis is op te vatten, terwijl dit woord nergens, in geen der Friesche dialecten, meer in dezen zin voorkomt, overal is zij in die van „huwelijk”, zelfs van „huisgezin, familia” overgegaan; in de samenstelling kon de oudere beteekenis van het woord langer bewaard blijven.

Het lidwoord mist men. Indien het een bezwaar mag heeten, geldt dit evenzeer als men an- (bi-)fara flette leest.

Van meer gewicht is, dat mij nergens elders is voorgekomen, of in het voorhuis recht gedaan werd. Beoefenaars van historisch recht zullen moeten beslissen of hierdoor mijne stelling onhoudbaar wordt.

Recapituleerend komt dus an (of bi) fara flette op een viertal plaatsen voor. Zeer juist in § 68 (of Fr. Rq. § 67) van het Landriocht der Fresena; ten onrechte in de lezing van den O. D. van § 69 uit genoemd Landriocht, waar men haar naar alle waarschijnlijkheid aan den bewerker hiervan verschuldigd is; en ten slotte tot onduidelijkheid toe in bifara misvormd in de § Fan merketh Lawen van het Marktrecht naar den O. D., waarvan het I. M. F. met zijn ongeschonden „an fara flette”

en zijn grootere volledigheid en duidelijkheid den oorspronkelijken tekst levert. De alleen passende beteekenis kan m. i. slechts die van „voorhuis" zijn. Omtrent den bouw der woningen vergelijke men: Rud. Henning, Das Deutsche Haus, p. 132; 152.

Fimelthingh. — Het door von Richthofen verkeerdelijk als Schoutenrecht herdoopte „Landrecht der Friezen" (Fr. Rq. 387—401, O. F. W. II. p. 30—63.) bevat allerlei bepalingen; eenige raken de gedingen, in Friesland te houden.

„Ief di fria Fresa" — zoo luidt § 53: Fan dis Fresa thinghe — „tria afte ting socht habbe binna dae iere, so ne mey him di frana nyaer komma, dan hyt op dae hollighum wita moet her hi dae oera socht hebbe, soe naet." En de volgende paragraaf. „Fan thinghum onesocht: Ief di scelta en man bitigath dat hi syn aefta thinghe alsoe socht habbe, als hy mey riochte sculde, soe aegh hi hem aldes bitigades twirasum op dae helligum toe ontswerrane."

Er waren reeds bij de capitularia van Karel den Grooten „tria placita legitima" ingesteld, en in het 1e der 24 Landrechten worden deze nog gehouden; daarbij wordt bepaald dat ieder zijn eigendom vrij bezitte, tenzij o. a., „hy tria aefte thinghe wrsitte" (O. F. W. II. p. 82.) Het eerste is „nioghen nachten efter toulifta dei" (6 Jan.); het tweede „nioghen nachten eer pingestrum"; het derde „nioghen nachten ef sinte Johannes dei" (24 Juni); soe moet ma afta ban leda a vmbe sauwen nacht, al toe sinte Bauonis ende Remigius dey (1 Oct.) Deerefter aegh ma nen ban to ledane sonder nede, hit ne se dat man oen huse sle, ief dat ma wiue oen nede nyme, iefta om bodeldeel", (ibid. p. 83.)

Naast de „tria afta thinghe" dus buitengewone; ditzelfde bestaat ook nog onder het Landrecht [1]); beide boven aange-

---

[1]) Ook de deken hield drie seenden. Seendr. § 1. i. f. (O. F. W. II. p. 98); hij kan evenzeer ban laten boeten, zoo „anne man.... sine sinneth soe

haalde paragrafen hooren bij elkaar en kunnen moeielijk anders verklaard dan: heeft de vrije Fries zijne drie „afte thing" in het jaar bezocht, dan moet hij, zoo de frana hem beschuldigt, met een eed op de heiligen het weten of hij de andere (buitengewone) bezocht heeft, of niet.

Dat toch onder de „oera" buitengewone bedoeld worden, en niet de overige van de echte dingen, welke in dit geval meer dan drie in getal zouden wezen, volgt m. i. ook uit de tweede paragraaf, daar, zoo de Schelta iemand beschuldigt van zijn „aefte thinghe" niet zóo gehouden te hebben, als hij rechtens verplicht is, deze zich van al het beschuldigde, met twee anderen — eedhelpers, buren — op de heiligen moet vrij zweren. Was bedoeld, dat de vrije Fries, van een zeker tal echte dingen drie behoefde te houden, en zich met eigen eed voor de overige moest verantwoorden, dan zou de andere paragraaf geen zin hebben, of daarin moest gezegd zijn, dat hij twee eedhelpers noodig had, indien hij minder dan drie thinghe bijwoonde.

In het „Landrecht der Friezen", bovenaangehaald en het „Schoutenreglement" — door von Richthofen „Vom Wergelde" genoemd — wordt nog enkele malen over „aefte thing" gesproken.

W. 415, 34 heeft: „hweerso een lyckwey an wanwirke is, deer ti da godeshuse gheet, datma deer mei fyf aefta tingh binna fyf daghem om tingia truch da need." In den gelijkluidenden tekst van het MS. Ius Mun. Fris. staat alleen „tingh" en men heeft hier blijkbaar met „buitengewone dingen" te doen, welke hier dag op dag volgen. Behoort men, wat het vijftal dingen betreft, tevens niet te letten op de sage

---

socht nabbe, als hi mey riochta sculde (ibid. § 11. p. 101). Volgens het Leeuw. Seendrecht 1412 (O. F. W. II. 315): da frumsind. .. eer sinte Johannis Baptistae dei (24 Juni) ende den eftersind naet eer sinte Aegidius dey (1 Sept.); tre riochtdagen to halden eta froemsinde ende den eeftersind; ende aldeer efter tre riochtdagen to halden, ende naet meer eer midwintera; hit ne ze, datter swere sakka falla, ther naet onbiriochta stande moghe, da mey di dekken biriochta tho aller tyt.

van Karel en Radboud, welke O. F. W. II, 64, en Fr. Rq. 439, 7 vv. is meegedeeld? Anders waren de termijnen grooter. In W. 392, 12 worden „fyf thingh om saun nachta" genoemd (vgl. Fr. Rq. 391, 37, 391, 27; 392, 1.); op een dergelijken termijn wordt m. i. ook gedoeld in W. 393, 30; 394, 28; 414, 36 vv.; 416, 9 vv.; 398, 6, en 474. § 11. Nog is een charter van Aug. 1398, Schw. 285 te vergelijken.

Wat er van deze termijnen dan moge zijn, ook hier — en hierop komt het aan — heeft men niet met „aefta thing" in den zin van de vroegere placita legitima te doen.

Of bij deze buitengewone dingen a l l e „huismanne" moeten opkomen, is mij niet gebleken; naar het schijnt, waren soms enkele der buren reeds voldoende.

Het meegedeelde levert geene bezwaren tegen de stelling, dat ook in den tijd van het Landrecht drie echte dingen jaarlijks werden gehouden. Men vindt daar niet vermeld, hoe lang het ding moest duren. Naar het schijnt evenwel van Maandag tot Vrijdag of Zaterdag, blijkens § 45 en § 10; dat hierin de aefta thing wordt bedoeld, blijkt uit: „an stride with staen", waarmede § 42 vv. te vergelijken is. Zoo geeft ook Karel in bovengenoemde sage den Friezen vijf dagen, en valt de uitvoering van het vonnis op den 6den, vgl. O. F. W. II. 64.

Sohm, Althd. Rechts- u. Gerichtsverf. p. 397, zegt dat om de 6 weken echt ding in de gouw werd gehouden; in de kleinere onderdistricten 3 maal per jaar. Om iemand een vol jaar tijd te geven, ook al viel het thing, waarin hij berecht moest worden, niet op den 365sten dag, stelde men deze berechting op het dan eerstvolgende ding vast, en kreeg dus als termijn een jaar en 6 weken; en daar men tijd had tot op den laatsten dag van het ding en dit elke keer 3 dagen duurde: een jaar, zes weken en drie dagen!

Voor Friesland heb ik nergens meer dan 3 — de buitengewone niet gerekend — aangetroffen. De termijn „jeer ende dey" vindt men ook in het Landrecht. Het thingh duurde ongetwijfeld

langer en werd niet om de 6 weken gehouden. Vgl. echter von Richthofen (Wrtb. 845^{a} i. v. ier [4]).

Deze drie „aefta thingh" vindt men ook later nog vermeld. De Willekeuren van Utingeradeel van 1450 bepalen, dat, indien iemand „blyft wrherich, soe schel dy gretman mit dae riocht ende mitter meenthe toe dae huuse gaen, ... dyn ferdlaza schel (-ma) biriochta . . . . toe trim tyden . . . . Dy arsta peyndeldei is toe Sinte Michielsdey; dy lettera dey is Sinte Mariadey Liuchtmissa, ende dy lesta dis Snayndes toe farra Pinxteren" (Fr. Rq. 513^{b}. O. F. W. II. 324. i. f.; vgl. 319, regel 7.)

Jaarlijks hield de vrije Fries „tria aefte thingh". Kwam echter de Graaf in Friesland, om recht te houden, dan bepaalde het Landrecht „dat di fria Fresa ne thoer des grewa ban tiulda, in were twisscha someres nacht (21 Juni) ende letthera euennacht (21 Sept.); deer an twiska ne thoer hi ban tiulda, in were t r e d a g h e n", en zoo „hi onebiwolled (onbevlekt — of, zooals de Oude Druk leest: „onbiclaget") thana come" dan had hij het voorrecht „soe ne thoer hi des konenges bon tiulda, eer dat ieer al omme kompt": vrijgesteld was hij dus van verder dingbezoek, door den schout te eischen (Landr. § 16, O. F. W. II. 34.); noch het „afta thingh" was voor hem meer verplichtend, noch de buitengewone.

V a a k mocht de graaf dit b o d t h i n g niet beleggen: „Dit is riocht, dat dy grewa, deer hyr ban lath, des fiaerda ieers bodthyng halda moet, ief hi wille": één in de vier jaar kon hij geboden ding houden, als hij tenminste wilde.

Vooraf echter moest in alle hoofdkerken na Kerstmorgen voor Nieuwjaar worden afgekondigd, of de graaf het houden zou — zooals ook het eerste gedeelte van paragraaf 16 bovenaangehaald, luidt — tusschen midzomer en herfstevening. „Eer mase halde", zal hij den „ban opiaen sauwen wiken eer, dae scheltum". Dan zijn deze verplicht, elk binnen zijn rechtsgebied, des Maandags aan alle deuren de oproeping rond te

zeggen, zes weken voor den rechtsdag [1]) en dùs zal men kondigen: „Bodthing keed ic ioe wr sex wiken, an disse sella dey, dis manendeys toe haldane, ende des tysdeys, des wernsdeys, des tonredeys, des fredis, des satersdeys ende des manendeys."

Ook op het bodthing hebben de schouten deze „zeven dagen" nog met 's konings ban te bannen; zij houden het bodthing, en elke huisman, die niet verschijnt, heeft aan den schout twee pond te boeten.

Den (tweeden) Maandag en Dinsdag zullen de schouten 's konings ban den graaf „opiaen, aldeer hia se oenfenghen." Dan geven zij hun gezag over, waar zij dit uitoefenden (anders Wrtb. 785*b* i. m. 1102*a*), dus elk over zijn gebied. En dan „(scel) di grewa des tysdeis, ende des wernsdeys, ende des tonredeys, disse tre degan, also riochta.... dae lioden, als ma dede oen dae bodthinghe, deer ma deer riochte ne mochte. Soe hetet dae tre degan fimelthingh.

Langer dan drie dagen — dit bleek ook uit de boven geciteerde § 16 — behoefde de Fries des graven ban niet te volgen; en nogmaals wordt hierbij in paragraaf 31 vermeld: „Dit is riocht, dat dae liode, deer dae bodthing ende dae fimelthyngh halden habbet, dat hia ne thoren efterdam des koningis ban tiulda toe dir ieertele", — „in dat jeer", volgens den O. D.

Gewichtige zaken berechtten de schouten op het bodthing.

---

[1]) Ook het Seendrecht bepaalt „dis fiaerda ieris aegh di biscop toe synnediane, ief hi int lant komt" (ibid. p. 105) en: „Als di biscop in dat land comma welle, dat hi sine sinneth keda sculde, sex wikum, eer hy komma wolde. Soe sculdere self komma ief hy mochte; ief hy naet mochte, soe sculde inkomma zijn korbiscop, mey brieue ende mey insigele ende mey ene geldena fingerline.... " (ibid. p. 106, vgl. p. 98.).

Dit gold nog in veel later tijd blijkens de Wilkerran fan Leowerdera Sindstalle 1412: „Den sind sex wikum to fara to keyene (kondigen) in dae biscopis jere, ende trim wikum in dae trim mena jerum" (O. F. W. II. 315. = Schw. 375 = Fr. Rq. 459

Reeds vroeg moeten zij beginnen, 's maandags „eer midda vndirne" — O. D.: „toe middey, eer unden — „truch dat stride, deer ma deer greta schel bi sonna opgonge"; immers de vrije Fries behoefde geen strijd aan te nemen „als dio sonne sigande is, ende dio ku dae clewen dene decht...." omdat hij „eer gret ne was," evenmin als hij „efter sonnasedle des greuwa ban tiulda ne thoer, ner des schelta" zelfs.

Vergelijkt men de bewoordingen, waarin de vierjaarlijksche seend van den bisschop wordt geregeld, met die, waarmee des graven ding wordt besproken, dan blijkt m. i. geen groote eerbied voor dezen laatste. Op het bodthing zelf bannen de schouten 's konings ban; wordt bepaald, dat de graaf in drie dagen de op het bodthing niet afgedane zaken mag berechten; aan hen, wien het gelieft deze berechting bij te wonen, wordt als privilegie vrijheid van alle konings banplicht voor het verdere gedeelte van het jaar verleend: bewijs, dat niet zonder moeite de Friezen den graaf met hunne tegenwoordigheid wilden vereeren. Terwijl de graaf het ding hield, behoefde de vrije Fries niet „an stride with staen, hit ne se dat hem syn scelta wrherich wrtioghe.[1]) (Landr. § 17. O. F. W. II. p 34.) Wanneer dus de schelta geen gehoor vindt bij den „gedaagde", en hem deswegen als contumax tuigt, moet hij in 's graven tegenwoordigheid zich „an stride" zuiveren; als dreigement kon de graaf altijd nog dienen. Of werkte men aldus op den vrijen Fries om hem liever de gehoorzaamheid aan den „scelta" te doen kiezen boven eene openlijke erkenning van 's graven gezag?

Fimelthing bleek het ding aan te duiden, waar de graaf

---

[1]) Evenzoo de Upstalsboomsche wetten § 22 (O. F. W. II. 156) „als di griewa in dat land cume, ende hij wrherigha lioeda seka schel".

Dit gold o. m. ook bij het Seendrecht, zoo de bisschop of zijn plaatsvervanger kwam, „alleraerst synnedia op dyn wrherigha, deer di decken wrherich haet brocht, tria ieer ende nioghen synneden"; O. F W II. p. 98) wrherich beteekent: niet voldoen aan de oproeping = thuis blijven = wanandert iaen, zie onder wanandert p. 69.

de door de schouten niet afgehandelde zaken kon berechten De etymologie van het woord is nog niet opgespoord. De beteekenis zou toelaten het in verband te brengen met fymel, in fymelen, femelen, waarover de Jager in Taal- en Letterb. II, 302 handelde; vgl. nog Schuermans 124, de Jager, Frequent. I, 114, Verdam, Mndl. Wrdb. Fimel is oorspronkelijk een naam voor hennip; femelen, fimelen beduidt eigenlijk hennip pluizen, kaarden, noppen (Kiliaan), daarna talmen, treuzelen, knutselen, zammelen, zeuren. De Jager citeert Hoofts Historyen 876: „de bezondre gewesten en steeden bleeven fymelen oover 't stuk van naader handeling met Anjou." 's Graven ding zou dan minachtend het onbeduidende ding, de berechting van weinig beteekenende zaken, genoemd zijn. Daartegen zijn gewichtige bezwaren. Kan deze beteekenis reeds omtrent 1200 in het Friesch voorkomen? Met het oog op het M.- en Nndl. staat dit te bewijzen. Mag men ook aannemen, dat een dergelijke minder officieele uitdrukking in wettelijke stukken kan voorkomen? Ook wordt dit laatste bezwaar niet weggenomen, als men aanneemt, dat de woorden „Soe hetet dae tre degan fimelthingh" in § 127, en „end dae fimelthingh" in § 31 kantteekeningen uit later tijd waren, welke tusschen den tekst geraakt zijn.

De etymologie aan den dag te brengen, zij aan latere nasporingen overgelaten.

Fleth = huis, huwelijk, „luidgarda", vgl. bladz. 9, onder Toe beithe dwaen.

Foerreet = met voorbedachten rade, vgl. bladz. 42, onder Mit fortochta sinne.

Foersin = opzet, vgl. bladz. 43, onder Mit fortochta sinne.

Mit foertochta sinne = met voorbedachten rade, vgl. bladz. 41, onder Mit fortochta sinne.

Mit fortochta sinne. — In het Bolswarder Seendrecht van 1404 (Fr. Rq. 486, 12; O. F. W. II, 281) leest men een drietal bepalingen omtrent doodslag. De eerste (di XXVII pont van de geheele verzameling) bepaalt, dat zoo iemand zijn huisrecht verdedigt en uit noodweer een manslag begaat [1]), hij vrij kan uitgaan, „di scel nen ban betha dyn decken".

Wel, en 't zwaarst beboet is hij — aldus luidt de derde, di XXIX pont — die „en man daedslacht wr sette soen, ende wr kesten mund ende wr swerna eden", hij, wien vrede met den anderen geboden was en aan dezen vredebreuk, ja, moord beging, tenzij de doodslager „mey zyn personna ende foechden, ende mith sex trouwa buren, bewysa moghe, dat hy, deer slayn is, him rede efter der sonna oen zyn lyf ende ledena, ende oen zyn goed, ende hi den eed ende zoen hab inbritzen," dan behoefde de dader slechts — 't was uit noodweer gehandeld — de helft der gestelde boete te betalen.

Heeft dit artikel op geboden vrede betrekking, het hieraan voorafgaande XXVIII pont zegt: Hwaesoe en man daedslacht mith fortochta synne, ende mey hem neen scild jaen, di scel di ban betha mith tria merkum; ende mey hyt bewysa in licka seckum, dat hyt to farra wrocht hede, ende dat epenbeer is, ende nath foldwaen wolde, zoe betha hi da ban mith en merck".

Waarop doelt deze bepaling? Von Richthofen verklaart de gespatieerde zinsnede met „im zorne (in verzücktem sinne)"; de Haan Hettema door: „met voorbedachten rade".

Is dit juist, dan blijft onverklaarbaar, hoe men minder boete moest betalen, in geval het opzet bewezen kon worden.

Wie — zoo zal, m. i., de vertaling luiden — een man met verdachte bedoeling doodslaat; kan hij hem (den doode) de schuld niet geven, dan zal hij den ban met drie

---

[1]) Vgl. Staverens Privilegien 1292: „Wie hem verweert noodtwers, hy en verboort niet". Schw. 127^{a}, vgl. Iurispr. Fris. II. 160, i. f. en 162; e. a.

mark boeten; kan hij echter het in rechte zaken bewijzen, dat hij (de doode) te voren iets gedaan [1]) had, (= het had uitgelokt), en dit bekend is, en hij dit niet wilde voldoen (?), dan heeft de doodslager slechts met één mark den ban te boeten.

Geen noodweer, maar ook geen strijd „wr sette soen, ende wr kesten mund, ende wr swerna eden", over geboden vrede; alleen om eigen nadeel te voorkomen, doodslag op vermoeden, in meer of mindere mate te bewijzen.

Bij het part. prt. f o r t o c h t a behoort de inf. f o r t i n k a. Wie het bij von Richthofen onder „urtinka" wil zoeken, zal het niet vinden. Toch ontbreekt dit citaat niet in zijn Wrtb., zoo men het slechts zoeke bij u r t i a, dat„ [1]) verziehen verweigern; [2]) verlassen; [3]) zurückziehen, zurückweichen" beteekent.

Het onderscheid tusschen het Hollandsche „(met) voordacht", en „verdacht" meen ik ook te mogen aannemen bij het Westerlauwersch „foertocht", dat voorkomt in een charter van 1476, Schw. 665: „.... hliet hoe dat Rippert Witia-z. Gaeman toe Yrnsum, kaem in ws jenwirdigheit m e y f o e r t o c h t a s i n ...., in Priestera reventer toe Aylsem, ende lowet my, Johannes foersz. in myn hant ende onheet, dat hi toestoed ende joe Aylsema Claester al dat riucht for ayndom jeff nyar, deer hy hat ieff hawen haed."

Wel is waar wisselen in dien tijd nog de vormen met „for" en „foer" samengesteld zonder verschil van beteekenis; het tegendeel is voor het Nfr. met tal van voorbeelden door Posthumus in de Vrije Fries I. 237. vv. aangetoond. Geen aanleiding is er evenwel om de beide behandelde woorden, die, naar ik meen, alleen in de gegeven citaten vòorkomen, aan elkaar gelijk te stellen en niet te scheiden.

In analogen zin met „mey foertochta sin" hebben neder-

---

[1]) Zie dit „wrocht" op bladz. 78.

duitsche teksten uitdrukkingen als: myt vollen voerrade hebben anghenomen tho hoelden", aldus een charter van 1453 (Schw. 544a), of: hwo ic hebbe aennomen, myt fullen voerraden, boerghe tho wesen stede ende vaste.... den conuentes" in een charter van Febr. 1457, (Schw. 592a).

Evenzoo gebruikt de bewerker van de Iurispr. Fris. het woord foerreet als hij de zaken opnoemt, „deer dij Biscop absoluerya mey fan des Paus wegena, ende deer hij hym toe joun haet". Daaronder zijn Godslastering, Onkuischheid van aanverwanten, met Joden en „Heyden lyued", Overspel, en ook: „Deer daedslachta bigeet mit foerreet, jeff mit ongeual", zoowel als „Deer een oeren fenyn jout om den daed off om oer quade secken" [1]) enz.

Moord zoowel als doodslag, zoo zou men thans bepalen, behooren ter competentie des bisschops.

Behoort genoemd „foerreed" tot rêda = raden, consulere; m. i. moet het volgende tot reda = spreken gebracht worden.

In een charter van 1392, Schw. 252, wordt aan de overheden van Leeuwarden door de bestuurders der omgevende Deelen toegestaan te rechten over alle misdaden tegen de stad:

„Wy, Siurd Menningha fan Swichum, Tiebba Ildzisma fan Berghum, Hera van Smelne, Grata Ellingha fan Eedawere, Greetman in ther Leppa yn Lyouwerdera, yn Thiatzerckera, in Smellinghera, ende yn Eedawerdera Delem ende vse metheryochteran, makiath thet kuuth ende openbere, thet wy mit gueda foerrede, ende mit to hengenze ende mith consenthe ther schira pertya ende ther fata pertya, habbet machtighet ende machtighiath mit thisse epena breue, eulike

[1]) Met deze „quade secken" schijnen bedoeld: „maleficia eorum, qui maleficiunt conjuges, ne possint coïre, vel qui procurant sterilitatem mulierum, vel abortum", zooals de Statuta Guidonis 1310 (Schw. I. 139b) ze vermelden.

Afzonderlijk genoemd volgt „Deer mit willa enen daden frucht foertbrinct, off deer aldeer reed off konsta toe deth". Iur. II. 278. = „abortum" Guidonis.

to duriane, thet dy Aulderman a Lyouwerth, ende sine Schepenan moghen ende moeten vphalden ende wrriochta alle misdeghe lyoede, ther misdwaet a Lyouwerd ...."

Na goede voorafspraak gehouden te hebben, en met toestemming der beide partijen, aldus zal men de zinsnede, boven gespatieerd, moeten vertalen.

„Met voorbedachten rade" luidt in het Westerlauwersch blijkens de Willekeuren der Vijf Deelen (Rq. 474, 26): „bi redena reed, ende bi leidera lega". Of ook, blijkens Iurispr. I, 118, § 18: „myt foersin". Nog kent het Hunsingo'sch dialect: „mit besette hei."

Hinen. — Dit woord is door von Richthofen met een vraagteeken voorzien. Uit een der jongste stukken van het ons bewaarde, uit het Rudolfsboek, citeert hij slechts éene plaats: „hwaso in een huus onder een hinen an nachta stolkens daed slacht", aldus naar den O. D.; het ná zijne Fr. Rq. uitgegeven MS. Ius Mun. Fris. leest nagenoeg gelijkluidend: „hwamso ma in ene huse vnder ene hinem [1]) an nachta scalkense daedslacht."

't Schijnt mij toe, dat in het Friesch als een sing. beschouwd werd, wat eigenlijk van oorsprong een plur. was. Er bestaat toch nog een gen. en een dat. plur., waarbij een nom. plur. *hina, of hinen behoort, met de beteekenis van huisgenooten, en ook in collectieven zin huisgezin; als zoodanig kon het naderhand als een sing. worden beschouwd en van het lidw. een voorafgegaan worden. Evenals „familia" omvat ook *hina de dienstbaren, zoowel als het eigenlijke gezin.

Behalve hinena komt in vollediger vorm nog bij de Eems-

---

[1]) HS. misschien hinē? Het Landrecht der Friezen uit het Ius Mun. Fris. (O. F. W. II. p. 57 § 65) bepaalt: „soe schel hi .... dat weerield iaen wr alle zyn hine, deer ierech sint"; voor „hine" leest de O. D. „kinden."

en Hunsingoërs h i u (nė) n a voor, eveneens een g. pl., terwijl de Riustringers den dat. plur. h i o n o n kennen in: „and tha h i o n o n hiara god misgunge". Uit den zin blijkt, dat daar echtgenooten, echtpaar bedoeld worden; bij uitbreiding = familie.

In meer of minder gewijzigden vorm, in evenveel of in minder der aangevoerde beteekenissen kennen de verwante talen dit woord: On. hjón, hjú(n), conjuges, familia, famulitium; Ags. hiwan, familia, domestici; Os. hiwa, conjux. Ohd. hiun, conjuges, domestici.

Na lange vocaal viel de *w* zoowel op het eind van, als voor cons. in het woord meermalen uit, na gevocaliseerd te zijn. Men vergelijke: s ê l e, siele naast Ags. sâwl, Os. sêola, Ohd. sêula — M.- en Nfr. d é a l e, d e e l, voor *d e w e l — r e(es)-r a (e) f, Huns. en Westerl.

Husfere = huisbraak door één persoon; vgl. bladz. 48, onder O f l e d e n e.

Jeer ende dey, vgl. bladz. 35 onder F y m e l t h i n g h.

Jeerscheer = jaarbeurt, vgl. bladz. 56, onder S c h a r i g h e n.

Klaeklos = zonder bijbedoeling, vgl. bladz. 2, onder A l i n g h e.

Clam = valsche beschuldiging, vgl. bladz. 75, onder W a n a n d e r t.

Kleem = burengerucht; beschuldiging, vgl. bladz. 74, onder W a n a n d e r t.

Lyaef-iefte = weduwengeld, vgl. bladz. 24, onder B i r n s.

Ofledene. — In von Richthofen's Wörterbuch staan de plaatsen, waar het woord voorkomt, volledig aangeteekend; zijn gevolgtrekking is: „(man) wird ofledene für eine fehde halten müssen, bei welcher der anführer für sein gefolge haftete; Wörtlich bedeutet of-ledene das ableiten, wegführen (deductio)".

Het komt mij voor dat de beteekenis in al de citaten niet dezelfde is, al blijft er onderling verband; evenzeer dat de gegeven etymologie van het woord niet geheel met de oudste beteekenis overeenkomt.

Iemand heeft een aanslag in den zin, hij wil een bende bijeenbrengen, en steekt daartoe een hoed op een staak (vgl. „hwersa thi blata enne hod stekth" R. 121. 22) of richt een „fana" op (vgl. „opriuchta fona" R. 63, 16.) Om dit veldteeken verzamelde men zich. Ongetwijfeld bestond meestentijds deze troep uit verwanten van den samenroeper [1]), al waren ook anderen welkom (vgl. R. 540. 24.). Had hij ze verzameld, dan stelde hij zich aan 't hoofd, en l e i d d e ze h e e n n a a r zijn vijand.

De aanvoerder was, althans in den oudsten tijd, aansprakelijk voor allen, wat zij ook misdreven. Dit volgt uit de verplichting dat de heer instond voor den dienaar. Zoo zegt het 20e der 24 Landrechten (XIe eeuw): Zoo de Noorman een man neemt, en zijns ondanks uit het land wegvoert, en deze schade doet, een dorp verbrandt, of een mensch doodt, of wat voor kwaad hij ook doe; komt hij terug, en verklaagt men hem, dan „naeth hi oenbritsen her scelta ban, ner aesga doem, ner koningis frede, ner lioeda frede, hwant hi dede als him syn hera baede, dae hi syn ayna scalck was. Di scalk sculde dwaen als zyn hera baed, truch syn liwes willa; soe schel hit zyn hera al beta." (O. F. W. II. 94.)

---

1) Vgl. „mit samende sidum": O. F. W. II. 152. 153 = Rq. 475, 4, 29: „saennada", l. „sae*m*nada": O. D. heeft „saēnada". Mith samenede sithen O. F. W. II. 219, 221 = Rq. 498, 16, 37. O F. W. II 222 = Rq 499, 17.

En zoo gold voor deze benden wat het Riustringer Recht (naar een MS. van 1327. Rq. 540. § 37) vaststelt: „Alle thet ma fiucht domliachta di and bi skinandere sunna under up-haldene hode, thet scil thi beta, ther thene hod dreith...." Evenzoo bepaalt het Riustringer Seendrecht, dat, waar „twa liod fiuchtath, and mit hodon to hape tiath binna tha bonnena fretha", de „hemethoga" niemand, behalven den „folkledere" aan weerszijden aan te klagen heeft (O. F. W. I. 143 = Fr. Rq. 129*a*, 27—*b*9) [1]).

Men stelde om ongevallen te voorkomen hem beboetbaar, die eene bende met boos oogmerk bijeenbracht [2]). Eigenrechtig mocht dit niet meer gebeuren; slechts waar de overheid de „ledene" had, daar was geen boete te vorderen. In Riustringen had men vier beambten „hodera"; ging iemand „mith fona tha (of) mith hode sunder tha fiower hoderon, sa brecht hi", Fr. Rq. 541. § 45. De overheid kon in zekere gevallen de hulp der bewoners inroepen om een vonnis ten uitvoer te leggen; dan waren de deelnemers zonder „breke".

Langzamerhand ontwikkelde zich uit de oorspronkelijke beteekenis: voeren naar (iemands verblijf), die van: aanval in troep; deze vindt men bij de Riustringers [3]) en Broekmannen [4]). Bij deze laatsten kon de redjeva de „ofledene" verbieden; begint de vijand dan eenigen strijd, „sa felle thit ther tha dede deth"; hier gold dus niet het „tya uppa ene ofledene" (O. F. W. I. 158 = Fr. Rq. 157. § 46.)

---

[1]) Vgl. ook B. 181. 22.

[2]) Vgl. ook E. 230 § 22: „Tha haghesta hemsecninga, huasa ferth mith hode and mit herefona and mith ene vnriuchte here to otheres monnes houue and huse" enz.

[3]) Vgl. R. 540, § 37; 541. 4; 121. 14, 15, en noot: forifongera = vorgenger zal de „folkledere" zijn!

[4]) Vgl B. 157. § 46, en 46*a* (O F. W. I 158), § 49. (O F. W. I. 159/60) § 51 (O. F. W. I. 160), § 62 (O. F. W. I. 162): „hine (die beschuldigd is) tye oppa ene ofledene, and thi wachtie-re ther mase oppa brensze" = tenzij hij tuige op een aanval in troep en (dan) sta die er voor, waarop men ze brengt — Vgl. nog Iurispr Fris. II, p. 160, § 2 vv.

Was de aanvoerder slechts gedeeltelijk in staat de bepaalde boete te betalen, dan moesten de deelgenooten aan den tocht bijspringen. In het oudste Riustringer Recht (Rq. 540. § 37), waarvan boven reeds een gedeelte der § is aangehaald, wordt daarover aldus gesproken: „Thi (skil) beta ther thene hod dreith, alsa longhe sa hi enigene pannig heth. Ac ne mi thi hodere ther nawet al beta, sa skilma thene fiuchtere seka, and thi skil mithi beta; hit ne se thet thet ken (= familie), anda liodwarue (= op de volksvergadering „tegenwoordig"), mith him to there ofledene gengen se, and thi redieua thet hlia dure, sa skil thet ken mith him beta" [1]).

Hoe stond het nu, indien de aanvoerder niet de geringste boete kon betalen, indien hij „blata" was. Daaromtrent stellen de jongere Riustringer Rechten vast: „Thet is ac frisesk riucht: sa hwersa thi blata enne hod stekth and sprekth: Ethelinga, folgiath mi! nebbe ik allera rikera frionda (bloedvrienden, familie) enoch? Alle tha, ther him folgiath and fiuchtat, thet stont opa hiara eina haua, thruch thet thi blata is lethast alra nata; hi mi allera sinera fri(*o*)nda god ouirfiuchta [2]); hi ne mi hit thach to nenere ofledene skiata"

[1]) Vgl. hierover Groninger Stadboek 1425 (ed. Mr. A. Telting) p. 22 Art. XLIX. i. f.

[2]) Wien de lust, dien de last: ontvingen de (bloed)vrienden de „meitele", zoo moesten zij ook — maakte zich een hunner aan doodslag of moord schuldig, en was deze niet bij machte te voldoen — medebetalen aan de som, voor den zoen te gelden. De Riustringer XIe Keur leert dat de „ken thene mon ielde mith twintich merkon". Fr. Rq. 116*a*. En hierbij sluit zich de VIIIste der Nieuwe Riustringer Keuren aan, Fr. Rq. 118*a*. Wie echter vecht, en dus den vrede breekt, „thi skil fiuchta opa sinne einene hals and opa sine eina haua, ibid. 117*a* — Hier gaf noch ontving de familie. — Zoo bepalen ook de in den tekst aangehaalde Riustringer Rechten: hij kan het goed zijner bloedvrienden vervechten. Evenzeer dus stond tegenover het aandeel in de „meitele", in casu het gedeelte in de boete; deze regel gold niet bij het verzamelen van een bende, eene „onriuchte here", daar vervocht hij alleen zijn eigen hals, en elk der deelnemers de zijne. Men vergelijke nog Mr. I. Telting, Themis 1869, (1 St.) pag. 5, 21, 33, 45 van den overdruk, die enkele dezer plaatsen anders opvat; is op pag. 46 wel onderscheiden tusschen vredebreuk alleen en zaken, waarbij de familie aanspraak en verplichtingen had?

(Fr. Rq. 121, 21 = O. F. W. I. 128). Von Richthofen in zijn Wrtb. p. 958a houdt het voor eene „fehde", zooals boven is gezegd; „der arme kann es nach R. 121. 25, nie zu einer ofledene bringen, war das noch im 13ten jahrh. ein vorrecht des etheling?" aldus concludeert hij uit de laatste zinsnede van het aangehaalde citaat. Juister vertaald, luidt deze echter: de arme mag het (nml. thera frionda god) niet tot een „securitas" schieten, i. e. geven, als hij tot een gezamenlijken aanval „de hod stekth".

Daar de aanvoerder aansprakelijk bleef, de verantwoordelijkheid op zich nam; daar de „folkledere" zijne volgelingen „zekerheid" gaf, gaat „ofledene" ook dit laatste aanduiden. In dien zin kennen het de Riustringers, — 't bleek reeds boven — de Eemsgoërs, Hunsingoërs en Westerlauwersche Friezen. De Latijnsche tekst van de Wenden of Bijvoegselen bij Keur XVII (Fr. Rq. 32, 13 = O. F. W. I. p. 6.) vertaalt dan ook: ubicunque.... duo exercitus congregantur, cum erecto vexillo et securitate vel ofledene...." en de Friesche Hunsingoër leest hiervoor: „ofledene weddat", d. i. voor de zekerheid pand geeft, instaat, haar waarborgt.

Resumeeren wij, dan is ofledene 1o, het leiden naar, het aanvoeren. Zoo is het synoniem met ledene in „thi ther fare an otheres wera (possessio) buta asega ledene", waar de Latijnsche tekst: sine auctoritate asega" vertaalt, of elders in: „buta sceltata ledane", waar deze „sine sculteti banno" teruggeeft. Men vergelijke Afr. Wrtb. i. v.

Ook kan het 2o, aanval in troep beteekenen, en dan staat het tegenover aanval van een enkele, dat m. i. door „husfere" bij de Broekmannen wordt aangeduid. Daar leest men: Ofledene thes huses went (gaat) etta dreppele and etta howe, and en mon mey (kan) ene [of: tha, vgl. de noot in Fr. Rq. 158*b*] husfere dua"; hiermede staan in verband de volgende paragraphen tot § 54, en ook § 46*a*, waar „husfere" tegenover „ofledene" wordt gesteld; terwijl in § 49 bij ofledene nog

eenigszins de oude beteekenis voelbaar is: voeren tot aan (het huis), waar elk voor zich op eigen hals en risico zijn daden vecht [1]).

Ofledene heeft 3⁰ de beteekenis van: securitas, waarborg, in enkele citaten, op de voorgaande bladzijde aangewezen.

In den ouderen Westerlauwerschen tekst van de bovengenoemde Bijvoegselen tot de XVIIe Keur leest men, evenals in de Riustringer, Eems- en Hunsingoër stukken: „mit en ofledena". De jongere lezing geeft daarvoor: „mit en oenledena"; toen deze werd opgesteld, voelde men, schijnt het, niet meer de beteekenis van of, waarom men dit in oen veranderde. Dat toch of en oen in overeenkomstige gevallen gelijkelijk gebruikt kan zijn, blijkt uit de vergelijking met een Os. of, On. of, Hd. ob, Lat. ob, waarover Kern handelde in de Taalk. Bijdr. I. 201, en Beckering Vinckers in het Tijdschr. voor Ned. Letterk. II, 11. vv.; het woord had den zin van be-, in Os. ofsittean = bezitten, en van toe, tot, in het Lat. ob-ire = gaan tot, bv. obire munus, een ambt aanvaarden.

Heeft de O. D. in de Wende „oenledene" voor het in het MS. Ius Mun. Fris. nog voorkomende „ofledene", het Groninger Stadrecht van 1425 [2]), dat veel Friesch recht bevat, kent het nog als „afleydinghe" = securitas, verantwoordelijkheid.

---

[1]) Vgl. oenfere = Lat. introitus vel inmissio.
Utfere is een tocht buiten 's lands, zoo bepaalt de jongere Riustr. Recht., Fr. Rq. 122. „thetter ne hach nen husmon nenne hirifona on to bindande and ana en or land to tiande mith ena hauedlasa hiri; thet is en hauedlas hiri, sa hwer sa nen greua n'i nen hertoga mithi nis; sa brekth hi. (the) thene fona andere hond ferth, to allera disthik, thritich merk, and alle tha the him folgiath en and twintich skillinga, thruch thet ther ne hach nen husmon nenne hirifona on to bindande, and ana en or lond to farande sunder sines londes rede", d.i. zonder verlof der landsoverheid.

[2]) Ed. A. Telting, Oude Vaderl. Rechtsbronnen IX dl. 1886, p. 68; dat bij Pro Exc. dl. V uitgegeven, bevat het Stadboek van 1447, (vgl. Telting, Voorrede) daarvan vergelijke men B. V. art 21.

Onhlest = wangeschreeuw, opschudding, vgl. bladz. 70 onder Wanandert.

Reau, Nfr. = roerend goed; tuig, gereedschap, vgl. bladz. 16, onder Bireweda.

Bi redena reed, met voorbedachten rade; vgl. bladz. 43, onder Mit fortochta sinne.

Mit saennada siden, vgl. bladz. 45, noot, onder Ofledene.

Drie Seenden des jaars, vgl. bladz. 33 noot, onder Fimelthingh.

Sennegath. — Door de meeste juristen, en ook philologen, die zich met oud-Friesche Rechts- en Taalstudie onledig houden, wordt tot nog toe de tekst van den Ouden Druk voor beter en ook voor ouder codificeering gehouden dan die van het MS. Ius Municipale Frisonum. Het tegendeel kan m. i. bewezen worden; ter gelegener plaatse kom ik uitvoeriger daarop terug.

Eene der vele plaatsen, waar genoëmd MS. de juiste en duidelijke lezing, de tekst uit den O. D. geen zin heeft en bedorven blijkt, is de paragraaf Fan biaris wanmeta uit het Merked Riocht (MS. Ius Mun. Fris. in O. F. W. II. p. 142; de O. D. in Fr. Rq. 422, 21). Het eerste leest: „Omme biaris wanmeta, hwaso drenct lessa soe mara, soe ne thoer hyt naet iulda, alsoefyr soe hit binna huse sennegath habbe, ende mit riochte bifulgheth; soe aegh di scelta tweer scillingen dis bannis, ende di merkede syn riocht, also als hit biwilkarath is. Sprect hi buta huse om wanmeta, soe is di tappere niaer mit ene ede ti vndgaene, dan ma him mit enighe riochte se ti wrwinnane."

Het geheel is verstaanbaar; wat wil echter sennegath zeggen? In von Richthofen's Wörterbuch komt het niet voor; de Haan Hettema in zijn Idioticon verklaart het op deze plaats met:

pacatus, gezoend. Daarentegen vertaalt hij het i. v. „sennighia" met „contradicere, non concedere, arguere de aliqua re, cum aliquo altercari, betwisten.

Evenals het werkw. sana, sannia (Wrtb.) [1]) is het van san, saen, dat strijd beteekent, afgeleid. Zoo beduidt ook sana, in W. (Wrtb.) „manen", en moet sanna, in Fivel.-Oldampt. Landr. I. § 32 met „verschil hebben" vertaald.

Ook sennigia heeft de beteekenis van strijden, twisten, aanvechten; daarvan is sennegath part. praet., terwijl het, wat formatie betreft, te vergelijken is met scherrigien en scharigia, van scheer, schaar; terwijl de en- tot an- zich verhoudt als kenna tot kanna; henda tot handa; e. a.

Onze bepaling houdt in dat hij, wien met „wanmeta" getapt wordt, niet behoeft te betalen voor zoover hij dit feit binnenshuis, d. i. binnen de tapperij, heeft opgestreden en met het gerecht vervolgd; zoo ontvangt de schout nog twee „scillingen" voor den ban, en de markt haar recht, zooals daaromtrent is verwillekeurd. Gebeurde het, dat hij, na het verlaten van het bierhuis, daar buiten er over sprak, dan kon de waard zich met een eed vrijzweren.

Vergelijkt men nu deze zelfde paragraaf met die naar de lezing van den O. D., dan zijn de meeste taalvormen jonger, terwijl de zinsnede „alsoefyr soe hit binna huse sennegath habbe ende mit riochte bifulgheth", daar luidt, onverklaarbaar en onjuist: „also fyr so hit binna da bierhuse eniged se, ende mit riuchte bifulged."

In von Richthofen's Wrtb. is dan ook deze plaats opgenomen onder: „enega, eniga, enigia (einigen, vereinbaren)", en evenzoo verklaart de Haan Hettema, Idioticon kol. 160 i. v. „enighia" dit woord op deze plaats met overeenkomen, vaststellen.

Uit hetgeen in de geciteerde paragraaf volgt, blijkt dat van

---

[1]) In Ius Mun. Fris. heeft de XIIIe Keur: „sannath hia omme dae ieer", O. F. W II. p. 77. Deze zinsnede ontbr. in O. D.

„overeenkomen" noch „vaststellen", maar alleen van „twisten over, opstrijden", sprake kan zijn.

Siath, vgl. beneden onder het woord Syatta.

Syatta. — De bewerker van het Altfr. Wrtb. was blijkbaar niet overtuigd van de waarheid zijner bewering, toen hij aan het verbum sia, naast de vaststaande eerste beteekenis suere, naaien, ook die van wonden toekende. Brengt hij voor de eerste uit verwante talen vormen bij, „keiner dieser dialecte — gaat hij voort — kennt es in der unter nr. 2 aufgeführten bedeutung; dennoch scheint sia (verwunden) das selbe wort sein zu müssen, das viell. ursprüngl. bohren, durchbohren bedeutete, vgl. ahd. siula, dän. syel (ahle, pfriemen): im goth. freilich schon siuiith wie das lat. suit gebraucht."

Om ook bij anderen deze stelling ingang te doen vinden, drukt hij in de Zusätze af: „sia (suere). Grimm. 1. 412 pflichtet meiner annahme bei, dass dies wort eigentlich stechen, einstechen, daher auch verwunden bedeutet."

Voor men zich hierbij aansluite, is een nauwkeuriger nagaan der verschillende vormen van dit woord niet overbodig. Voor de beteekenis citeer ik: „hueerso ma een man trucht lyf siuth iefta staet" uit Da birecknate Bote in den Ouden Druk; [1]) en „hwamso ma sin age ut sioet iefta utstath", dat in de Boetereeksen van 1276 (Fr. Rq. 384, 21) voorkomt. Vertaalt men dit met: waar men een man door 't lijf wondt of stoot, en: wien men zijn oog uitwondt of uitstoot, zoo levert dit minder goeden zin dan de door von Richthofen gevonden urbeteekenis „steken" daarvoor in de plaats te stellen. Hiertegen is het eenige bezwaar, dat het woord in dezen zin

[1]) De oudere lezing in het MS. Ius. Mun. Fris., hiermee te vergelijken luidt: „Hwerso ma en man truchs nith truch zyn lyf" O. F. W. II, 237 i. m., waar misschien „truchsiuth" te lezen is.

dan alleen bij de Westerlauwersche Friezen zou bewaard zijn, terwijl noch het op een veel ouderen trap staande Gotisch, noch een der andere Germaansche talen, noch ook het Latijn dit kent; zelfs het Sanskriet, Oudslavisch en Littausch kennen slechts de beteekenis: suere, naaien.

Voor zoover von Richthofen heeft nagegaan, komen slechts de vormen voor: syuth, sioth, siath, sieth. Daarbij moet echter nog gevoegd: Fivel.- Oldampt. Landrecht, p. 123: „thene kattere barnma jeft ma siuthna (eum, qui peccat contra naturam)."

Alle deze zijn 3. sing. praes. van het werkwoord. Is nu niet zeker dat *sia als inf. moet worden aangenomen, dan vervalt daarmede de veronderstelde verwantschap met sia, naaien. Gijsbert Japicx, XVII[e] eeuw, kent het woord: Hy duwckbuwgt, az yen dy wijld fuwggelt' sjiet", Epkema p. 98. Ook het Nieuwfriesch is het eigen. Zoowel dit als het Middelfriesch heeft daarbij als praeteritum skéat, het part. praet. sketten, en den infin. sjiette.

Dit helpt het spoor vinden. De Oudfriesche woordvormen zijn dan 3. s. praes. ind. van het werkwoord syatta = schieten, welke beteekenis ook uitnemend in de Oudfriesche citaten past. Dit syatta komt naast schieta voor. In een charter van Febr. 1448, naar het origineel in Schw. p. 532 afgedrukt, wordt door Grietman en Mederechters in Ferwerderadeel uitspraak gedaan dat de monniken uit het klooster Klaarkamp van al hun goederen, onder het Zijlvest gelegen, niet meer dan voor 700 (?) behoeven bij te dragen in de onderhoudskosten der Domzijl. In het Friesch luidt dit: da Schyra Munken schulde naet meer syatta to da Domsiil den foer sauwen hundert fan al hyara gode." Herinnert men zich daarbij de uitdrukking: „Scot schieldich sin": W. 416, 3. 19. en „elck pondameta in dae gae scel scildich wessa to schoeten ende toe schilden S. 413, 31. alsmede den Hollandschen rechtsterm: „schot en lot betalen", waar ook dit woord van schieten

is afgeleid, dan is het Friesche woord hier wel te verklaren. In het Franeker Schutterij-statuut van 1462, alleen in kopie bewaard in het Francker Privilegieboek, leest men: ter dola toe scietten (Fr. Rq. 557, 33) en: dyn papagay scietta (ibid. 558, 2). Voor het overige is de inf. skiata alleen in de Riustringer Rechten (Fr. Rq. 122, 3) en de prs. conj. skiate slechts in de Eemsgoër (ibid. 228, 1) en Hunsingoër Wetten (ibid. 340, 7) gevonden. Het hedendaagsche Stadfriesch in de provincie Friesland spreekt nog van skiete. Voor het Oud-Westerlauwersch is zeker de inf. syatta, daarnaast, misschien alleen als Stadfriesche vorm, ook skieta aan te nemen.

Sieth, vgl. boven, onder Syatta.

Sindslitane, vgl. blz. 73, onder Wanandert.

Sioth, vgl. boven, onder Syatta.

Syuth, vgl. boven, onder Syatta.

Scharighen. — In den Franeker Buurbrief van 1417 wordt aan de Raadslieden van dit plaatsje o. a. de zorg voor de wegen opgedragen. „.... hia moghen ende scellat den heerwey, aesteraen to Lollinghum, suderan to Medum, ende westeran to Herbaynghum, noerdan to Donynghum, biriuchta ende helen, hwam hia daerin scherigat binna buren" (Fr. Rq. 479, 29., vgl. den nauwkeuriger naar het HS. gegeven tekst in: De Friesche Stadrechten, ed. Mr. A. Telting; Oude Vaderl. Rechtsbr. V, (1883) p. 3.)

Door von Richthofen wordt i. v. scheria (Wrtb. 1028a) meegedeeld: „(es) scheint dasselbe wort mit skera (tondere) zu sein, und hier in übertragener bedeutung belästigen, plündern auszudrücken, wie dies auch Kilian 557 von scheeren angiebt. Das alts. scerian (destinare, tribuere, largiri) entspricht der bedeutung nach nicht".

Reeds Mr. A. Telting, Oudfriesch Stadrecht (1881) p. 159, merkte op dat het vervolg van het artikel: „ende maket hi dat naet by da dey, der do Redesliode daerto settet, hia hem to scriwena by twam ponden" .... niet op straatroof, maar op wegpolitie wees, en bracht het met Mnd. „scheringe" (vgl. Schiller u. Lübben, Mnd. Wrtb. IV. 78) in verband. Als beteekenis stelt hij terecht die van „toedeelen". Dit wordt bevestigd door eene bepaling als: „elc to schitzen ende to scharighen ney syn staet ende ney syn guede" in een charter van 1473, Schw. 654_a, waar geene andere beteekenis dan de gestelde kan worden aangenomen.

Andere vormen van ditzelfde woord komen nog voor in een charter van Dec. 1466, Schw. 617*b*: „elck toe schitzien en toe scherringien (l. scherrigien) ney syn staet ende ney syn gued". In een van 1473, Schw. 655[a]: „hwa dat scherziget wert thy dae mena deghen", waar ongetwijfeld „scherriget" moet gelezen worden; meermalen heeft een tweede *r* in de HSS. min of meer den vorm van eene „z". In een stuk van Aug. 1456, Schw. 590[b]: „schergien ney syn staet ende ney syn guet". — En ten slotte in een van Febr. 1479, Schw. 681[b]: „die steden toe schergen nae ryckheit huerder guederen, den rycken, ende den armen ...., dese scheeringe to doen ellick Grietman in syn Deel".

Al deze plaatsen waarborgen nader de beteekenis, door Telting reeds aan het woord toegekend.

Bij het verbum hoort een subst. skare, schere, scheer, dat met Ags. scearu in landscearu, Engl. share, portion, part, division te vergelijken is. Alleen in samenstellingen bestaat scheer, in het Ofr. hermschere, poenitentia, „qualportion", zooals von Richthofen vertaalt (Wrtb.), en meenscheer, ager publicus. Scheer kan voor de beteekenis ook vergeleken met „scara", Sloet heeft in het Oorkondenboek van Gelre en Zutfen meermalen „skara in een bosch", portio silvae, waaromtrent ik verwijs naar Kern, Taal- en Letterbode IV. 143.

Ongetwijfeld vindt men dit woord ook in koeschaar, veelvuldig in markerechten voorkomend.

Ook brengt von Richthofen in zijn Wrtb. i. v. „skere" er „wrscheer" toe; bij „wrsker" wordt als beteekenis echter: „das übermähen" opgegeven; het hoort dan ook bij „skera", snijden.

Wel hoort bij „scherigia" een woord, dat eenige malen voorkomt in een Register en Ordonnantie van Franekeradeel, „in welker voege men het gerichte aldaar zal houden, en hetzelve in dat Deel zal omgaan (Schw. 1. 499^{a}, 499^{b}. 500^{a}) [1]): „tre taemen nimet elck hiara ieerscheer", waar het jaardeel, beurt beteekent.

Naast scherigia bewesten de Lauwers ontmoet men bij de Broekmannen „scaria": „nimthma tha bota, sa skariemase anda thet ield" (B. 179, 28). Men kan het vergelijken met Ohd. scerjan, Mhd. schern, zwWw., „einstellen, einordnen, zuteilen, bestimmen." In gemeld wetsartikel heeft „scarie" volgens von Richthofen den zin van „compensiren, abrechnen; ist noch ostfriesisch. Wiarda br. p. 170." (Wrtb.)

Scheer, vgl. boven, onder Scharighen.

Scheeringe = toe-, uitdeeling, vgl. boven, onder Scharighen.

Schergen = toedeelen, vgl. boven, onder Scharighen.

Schergien = toedeelen, vgl. boven, onder Scharighen.

Scherigat = toedeelen, vgl. boven, onder Scharighen.

Scherringien, vgl. boven, onder Scharighen.

Scherziget, vgl. boven, onder Scharighen.

---

[1]) Vgl. hieromtrent vooral D. Cannegieter, Friesche Volksalm. 1887, p. 188—194.

Scouwia, scwa. — Voor de meeste citaten, in het Altfr. Wrtb. opgenomen, past uitnemend de beteekenis van „schauen", beschouwen, bezien. Of het woord als *s k a w i a, s c h o w i a, s c h o y a voorkomt, doet aan de beteekenis minder af. Op twee plaatsen echter is deze, zachtst genoemd, vreemd, terwijl in een dezer de vorm tevens afwijkt.

De Boetereeksen van Woldenseradeel, van de Vijf Deelen en van Wymbritseradeel bepalen, naar de lezing van den O. D. „dio .... wirsena (der spieren) kerf XXX penningen, ... Hweerso dio wirsen truch slain is oen dat been, endma hit naet s c w a mei, dat hit glida ne mei, so is dio .... wirsen een pond .... Ief dat dulgh geet alinga der wirsena, ende hio naet tokoren se, soe aegh hit naet meer to bote dan hit ielkers oenda felle se." (Fr. Rq. 465. 16.)

Gelijkluidend is deze bepaling in de Leeuwarder Boetereeksen, waar echter voor s c w a: „scouwia" gevonden wordt. (Fr. Rq. 452, 16.)

Men vraagt zich af, waarom men een spierwond niet zou kunnen bezien, en men zou wenschen iets te lezen, waardoor het „glijden" kon veroorzaakt. Eenigszins anders wordt de zin in den overeenkomstigen tekst dezer Boeten naar het MS. Ius Mun. Fris.: „Hwersoe thio wersene truchslayn is an thet ben, anthma hit nath scouwa en mey, and nath glida en mughe, soe is .... (enz.)", (O. F. W. II. 229).

Met „schauen" komt men hier evenmin veel verder. Neemt men als voorafgaande aan het „glijden" in het eerste citaat, het (ver-)s c h u i v e n van het vleesch, van de spier, en in het tweede als gepaard gaande met het glijden, zoo is m. i. de plaats opgehelderd.

Was de wond zoo diep, dat tot het been toe de spier was gekloofd, zóo, dat men ze niet meer kon verschuiven, dan werd de boete verzwaard.

Nog kent het Nieuwfr. s k o u e in den zin van het Holl. s c h u i v e n.

Verwant zijn On. skúfa, Ags. scûfan; de Germ. stam is skû^cb, vgl. Kluge, Etym. Wrtb. i. v. schieben.

Aan de Germ. *u* beantwoordt in het Oudfr. soms *o*. Uit de *w*, welke geregeld uit inlautend *v*, tusschen klinkers, ontstaat, ontwikkelt zich eene *u*, die met de voorgaande *o* een tweeklank vormt.

Zoo is Eemsgo'sch houwe het Ags. hûfe, On. hûfa. Het Nieuwfriesche doù, plur. dou(w)en, Mfr. (G. Japicx) duw, staat naast een Got. dûbô. De uw drukt bij G. Japicx den klank tusschen ô en û met naslag uit, vgl. zijne eigene mededeeling vóór de tweede uitgave zijner Gedichten, ook in Bloeml. uit Mfr. Geschriften, Aant. afgedrukt. Naast het Middelfr. uwle, Nieuwfr. ûle komt in eene Mfr. Prognosticatie, Bloeml. N°. XXXIII, vs. 81, ouwill voor; het Ohd. heeft ûwila. Op dezelfde wijze is ook scouwa naast On. scûfan te verklaren. Scwa in den Ouden Druk zal onjuist voor scowa gedrukt zijn. Naast de *ou* van het MS. Ius Mun. Fris. heeft meermalen de incunabel eene *o* (trouwaden naast trowaden); ook is deze niet vrij van drukfouten; zoo staat er dwels voor diwels, Fr. Rq. 431, 19; en ook urbrocdt voor urbrocht. Tijdschr. v. Nederl. Letterk. VIII, 72.

Ta(wa) = wettelijk bewijs, vgl. beneden, onder Thawen.

Thawem. — „Nv wol ic den freede mey dughede sterkia, Ende fan treflika thawem nye riucht setta", aldus heeft het MS. Ius Mun. Fris. (O. F. W. II, 24), in zijne Voorrede, waar terzelfder plaatse de Oude Druk: „treftelyka tinghen" leest. Verstond de laatste hieronder voortreffelijke zaken, de eerste had het oog op goede verordeningen.

In het Westerlauwersch worden als beginklank *th* en *t* door elkander gebruikt, vooral in de jongere stukken, waarvan het Wrtb. voorbeelden geeft. Zij zijn ontstaan uit Germ. *th* of *t*.

Schade, Althochd. Wrtb. p. 97^a i. v. [dau] stelt bij Ohd. kathau, disciplina, Os. thau, Brauch, Gewohnheit, Sitte,

Ags. theáv en Engl. thew met dezelfde beteekenis, ook het Nndl. dooi; On. theyr, warstorm; Engl. thaw; Zweedsch-Deensch tö, regelatio; Got. *thaus, gen. *thavis; „dazu auch Aŋ. thâ stF., terra egelida, thâm stN., egelida obscuritas aeris, thâmadr adj. obscurus, thâma, egelidari". — Kögel, Beitr. IX. 525. i. i. plaatst bij de Ohd., Os. en Ags. woorden alleen Oostgerm. (Got.) *þaggwa-. Met geen dezer, onderling min of meer in afkomst verschillende, woorden heeft têwa, Ofr ta(we) iets gemeen.

In „thawem" staat de *th* voor *t*; het Got. heeft têwa, stF. met dezelfde beteekenis, ordening. Een Got. *ê* = Ofr. (Westerlauwersche) *â* vindt men ook in lata, Got. lêtan; mata, Got. us-mêt; sagen, Got. sêhvun, e. a. waarnaast ook vormen met *ê* voorkomen, zooals op pag. 12 is aangetoond.

Naast den dat. plur. thawem staat een acc. sing. tawa of ta; de *w* viel in den eindklank af, evenals in Westerlauwersch ae, unquam, Got. aiw, in hae, Got. hawi.

Dit Ofr. ta geeft § 68 van het Landriocht dera Fresena naar het MS. Ius Mun. Fris.: „Ende ief haet dae ta heth, soe haet hi deermey bihalden zyn bodel ende zyn goed", in den Ouden Druk staat: „ief die ora haet da tawa; von Richthofen drukt echter: dat awa, Fr. Rq. 398, 14, evenals 16: deert awa, waar de O. D. weder „deer tawa" leest; en het genoemd MS.: ief him dera ta brect, soe aegh di onthingere enen ferde oen dae goede, dat him emma wald iefta onriocht dwee, O. F. W. II, 58.

Hier is ta een gen. Fem., dat in den sing., evenals sele, sine, onveranderd blijft.

Uit de beteekenis van verordening volgt die van wet, recht; zoo is tawa, ta hier de wet, het recht, het wettelijk bewijs. In dien zin kent het Westerlauwersch ook riucht: brecht him dan des riuchtes, so sint hia dan des moerdis alle schieldich, Fr. Rq. 426, 34.

Is de lezing van Gabbema, die zich wel eens verlas, juist,

dan komt het verbum t h a w a voor in den eenigen tekst van het Leeuwarder Seendrecht (Historie v. Friesl., en der stad Leeuwaarden, 1703, p. 27), ook daaruit afgedrukt in Schw. 375, Fr. Rq. 459, 14 [1]) en O. F. W. II. 314. „(Di decken) scil efter da kapittel syn breef t h a w a wr den hela sindstael". Al vertaalt de Haan Hettema (Lex. Fris. kol. 488) dit met „toonen", de bovengestelde etymologie eischt w e t t i g e n, en dit past ook in den zin.

Het verbum, rechtstreeks en regelmatig van t a w a afgeleid, t a e w i a, heeft het Schoutenrecht, naar het MS. Ius Mun. Fris. „Ief di man queth, dat hi zyn eerua siuld habbe, ende in dat meenbidle biwerid se, soe aeghmat him ti fulliane, ief hyt te t a e w i a n e habbe mey wirde ende mey buurscepe, deer hyt siuld habbe" (O. F. W. II, 61, § 74).

Ook hier wordt over „tot wet, tot recht maken, wettelijk bewijzen, dat men recht heeft" gesproken, de O. D. heeft dan ook b i w i s a; dit is bedoeld met t a e w i a n e.

Gelijkbeduidend daarmede, evenals naast t a w a, t a: riucht stond, heeft het Eemsgoër Landrecht (Fr. Rq. 64, 21): „hit ne se thette beseke, sa ach hi te r i u c h t a n e mith fiuwer withethum and mith ene fia-ethe", d. i. dit te bewijzen, te staven, wettelijk te bewijzen.

Taewiane = wettigen, vgl. boven, onder T h a w e m.

Teule. — Slaat men de Oude Friesche Wetten, II, p. 1, op, dan luidt de eerste regel van het Register: „Hyr beghint een t y o l a fan menigerhanda riuchten ende boten" En in de Voorreden, die daarop volgt, leest men: „Dae God Moysi twae t i o e l a iouwe.", O. F. W. II, 28

Behalve deze en de citaten, welke von Richthofen in zijn Wörterbuch uit zijne Fr. Rq. opneemt, vindt men ook O. F. W.

---

[1]) In het Wrtb. van v. Richth. ontbreekt dit woord.

II, 2: tyolen; in eene vertaling der X Geboden, „in eenre tyola,.... in dae oera tiola," p. 29; in „Hwa riocht aerst sette" is het antwoord: „Deus, God, in dae tiolum, dae hy scriouwe, eelck riocht in zijn tyola", p. 30; en in de Magnuskeuren staat, p. 68: Magnus spreket mey dae monde vter tiola.

De vertaling van dit woord is niet moeielijk; het kan niet anders zijn dan tafel, register. De vraag doet zich evenwel voor of dezelfde beteekenis past in de navolgende plaatsen: Fr. Rq. 502, 5; 503, 26, ja zelfs, of het daar wel hetzelfde woord is.

't Zijn de Papena Ponten fan Wymbritzeradeel, die ons mededeelen: „Hwaesoe orem in der tyola beclemet iefta brinct fan seckum, deer ghaet oen lyf ende oen era, soe scelmase togader scriuwa; ende mey hy hem sykria, deer ma bitighet, iefta mit riucht ienst din ora ontgaen, ende dy, deer din ora bitighet hath, meyert naeth bewysa, so beeth hi selm dae schiold. (Fr. Rq. 502, 4.)

In overeenstemming met de beteekenis „register, tafel" schijnt het beter hier dit woord met „ROL" dan met rechtbank, dat de Haan Hettema in zijn Idiot. Fris. daarnaast geeft, over te zetten.

De vertaling is dan: „Wie een ander op de „rol" beticht, of aanbrengt wegens zaken, die aan lijf en aan eere gaan, zoo zal men beide partijen te samen beschrijven, en kan hij, dien men aantijgt, zich zekeren, of rechtens den andere ontgaan; en hij, die den andere betegen heeft, kan hij het niet bewijzen, dan boete (deze) zelve de schuld".

Volgens dezelfde punten in Wymbritseradeel mag geen grietman een „landboede gaerwysa ... het sie to farra ket wr dae gae-tzercka fan da eehera, deert land in leit, ende da nammen fan dae lande in scrifte wr to iaen, ende dae eehera dat weer ti dae waer thi bringen, haert ket sie, dan naeth.... (dae) landboede to riuchten opt scheenste fan dae waer, ende naeth ien to riuchten, dae wyl ther twer waren sint, alst wel falt."

Dit was gebruikelijk; ook in eene opteekening van Recht

uit later tijd, in de Iurispr. Fris. wordt van iemand, die land verkoopen wil, geëischt, dat hij het zal „byeden wr den waer ende wr da tzercke, ende hwanneer da boed omcommen sint, so scelme den caper ende den seller gaerwisa." (I, 238. § 25.)

Geen koop dus tusschen „caper ende seller" te wettigen, dan nadat hij „geboden" was voor de kerk en voor de „volksvergadering".

Hij was dan alleen toch van waarde, wanneer binnen zekeren termijn na de afkondiging niet bleek, dat men het „nyaer"-recht had willen uitoefenen. Zij die hierop recht hadden, zouden schade geleden hebben bij een verkoop, die niet vooraf „geboden", bekend gemaakt was.

Daarom zegt zelfs de Iur. Fris. I, 244, § 13, dat eene „camercape" — eene koop die niet „boden" was op genoemde plaatsen — niet behoefde gehouden te worden, „al weert mey ferdban al bycriged in da riucht" — al had men zelfs een overigens geldend en met zegels voorzien contract voor het gerecht verkregen. Hij mocht niemand der verwanten schaden.

Vóór de grietmannen den koop dus wettigden, moest deze eerst „boden wr tzercke ende w r w a e r." Er blijkt echter uit het XXXIIste pont der Papena Ponten, dat althans in Wymbritseradeel, het meeste gewicht gehecht werd aan deze laatste afkondiging.

Dat derhalve die „w r d a t z e r c k e" slechts v o o r l o o p i g [1]) was, schijnt ook te blijken uit het vroeger meegedeelde „ket, dan naet wr dae gae-tzerke fan da eehera", in elk geval moest de eehera, een der mindere rechters, het in geschrift gestelde contract meebrengen ter ware, daar werd het, na „boden" te zijn, wanneer het meeste volk bijeen was, berecht [2]);

---

[1]) Misschien verklaart dit, zoo noodig, ook de volgorde, „wr da waer" vóór: „wr da tzercke" in de Iurispr. — Soms was de „bode" over de kerk niet geëischt. Vgl. Mr. I. Telting, Themis 1869 (1e st.) p. 81. vv.

[2]) In de steden werd geen „waer" gehouden; Schepenen oefenden het recht tot wettiging van een koop uit; in Sneek wordt dan ook a l l e e n van „boden ouer die kerck, drye Sonnendaghe achtereen" gesproken; daarop sal dat Recht eenen dach daertoe legghen in die selue weeck den koep

vandaar de bepaling dit niet te doen, als, wat wel gebeurde, twee vergaderingen tegelijker tijd werden gehouden.

In Wymbritseradeel was boete gezet op een camercape. De grietman had recht, zoodra eene dergelijke verkoop plaats had gehad en bekend werd, eene zekere som te eischen. Hij zal evenwel „nath meer .... nymma dan achte pond ...., al capet en man land, ieft wandelet, eert baden wirt toe dae waer, op dae bode; — soo fyr soo dat land deer ney baden wirt, eer dae greetmaen hiara tiola lesset, soe toer hy naet beta" (XXXII pont, O. F. W. II, 295; Fr. Rq. 503*a*.)

M. i. moet deze bepaling aldus opgevat. Voor zooverre iemand land kocht of dit verwisselde tegen ander, vóór dit ter ware „op dae bode baden" werd, kon hij boete beloopen. De koop bleef geen „kamercape", indien de verkooper vóórdat de vergadering met het aflezen der „tiola" door de grietmannen begon, zijn feil nog inzag, en het land „ten bode" aangaf; in dit geval behoefde hij geen boete te betalen.

„Tiola" is ook hier „rol", het register der te behandelen zaken.

De plaatsen, waar tio(e)la wordt aangetroffen, zijn òf aan het MS. Ius Mun. Fris., òf, in één geval, aan een MS. Gabbema ontleend. De Oude Druk geeft voor dit woord in deze citaten, voor zoover zij correspondeeren, het woord tafel in de plaats. Een bewijs te meer om aan tio(e)le dezelfde beteekenis toe te kennen.

Etymologisch staan beide woorden met elkaar in verband, zijn het slechts verscheiden vormen van één woord. Het Lat. tabula is in het Ohd. tot tavala, tabila, tavla; het M.Engl. (Chaucer) en het Nieuweng. heeft table. Evenzoo staat

---

gaer to wysen, ende wordt den koep op den seluen dach dan nyet weerseth, zoe zal men den coper ende den seller to gaer wysen; ende daernae zoe en mach niemant gheen nyaer daeran hebben". .. en: „Van kamerkoep soe wie dat die. .. nyet laet bieden ouer die kerck... , die verboert acht pondt, ende die koep zal nyet wesen." Hierbij viel natuurlijk de restrictie weg, welke in pont XXXII i. f. is gemaakt.

een Ohd. grâvjo naast een Oudfriesch grêwa, en een Os. scribhan naast het Ofr. scrîwa. Voor een cons. op het eind eener syllabe vocaliseert de *w*, men vergelijke hiunon d. pl. van *hîwa in deze Bijdr. p. 44.

Uit tewla ontstaat op deze wijze teula, dat tioela wordt. Is de *e* kort, zoo verspringt toch meermalen het accent, terwijl de *e* tot *i* (*y*) wordt, die later verder in *j* overgaat. Zoo is ook joeghe, aeternus, uit ewghe te verklaren; en sioeden, prt. pl. van siaen, uit *sewden, de zwakke verleden tijd van een *se(h)w, Got. saihwan; zoo ook M.- en Nfr. stjuwg uit een ouder *stew(i)g. Leeuwerik heet in het tegenwoordige Friesch lyürk; men mag als voorvormen *liurk = *lioerk, en *leurk, *lew(e)rk stellen. Blijkens Mhd. lêwreche, Ags. lâwerce is voor het Oudfriesch oorspronkelijk ê, â aantenemen.

Dit verspringen van het accent en het consonant worden der *i* vindt een analoog geval bij de *u*, *o*. Nieuwfr. dwaen is uit het gerundium van een Oudfr. dúa, doa ontstaan; zoo is nog van den sing. dóar de plur. doárren, waar de *o* bijna als *w* klinkt.

De vorm teule — ook von Richthofen geeft hem in zijn Wrtb. l. l. — komt voor in den Franeker Buurbrief van 1417, echter niet in den zin van: „arbeid, werk", maar in dien van: „rol, register". Aan de Raadslieden wordt opgedragen om den heerweg naar Lollum, Miedum, Herbayum en Dongjum te „biriuchta ende helen, hwam hia daerin scherigat [1]) binna buren; ende maket hi dat naet by da dey, der do Redesliode daerto settet, hia him to scriwena by twam ponden .... ende den vetbuer destolika, de daerin scheriget werd.... ende maket hy dat naet, da Redesliude hem to vrthingene in des Keysers riochte, ende dat Keysersriocht hem naet vet der teule to letene, eer da wey maket is, ende de Redesluide hor breke habbet...."

---

[1]) Zie dit woord op bladz. 54 onder Scharighen.

Ik geef hier nog een paar plaatsen, waar het woord voorkomt, en die niet in von Richthofen's Wörterbuch te vinden zijn: tevla nog Huns. Fr. Rq. 342. 31. teula in het Fivel.-Oldampt. Landr. p. 40; en p. 6: „God ief Moysi twa stenena tewla". Teula in O. F. W. II, 80, waar de O. D. weer tafela heeft.

Slaat men nu het Altfriesisches Wörterbuch, p. 1067*a* i. v. teule op, dan verklaart de bewerker het woord aldus: „teula = arbeit, Engl. toil (schwere arbeit, mühseligkeit) und bei Kilian 686, tuyl (agricultura, labor, opera)". Moge deze opheldering al niet waar zijn, in elk geval is zij goed gevonden.

Tio(e)la, teula en taefla staan dus in het Oudwesterlauwersch naast elkaar. Taefla is gebleven en luidt thans teafil, met de beteekenis van het Holl. tafel. Tioele is verloren gegaan. Dat vroeger taefla naast de gewijzigde vormen voorkwam, is niet vreemder dan dat naast M.- en Nfr. dîwel ook déale staat.

Opmerkelijk is echter, dat juist de O. D. taefel heeft, terwijl het MS. Ius Mun. Fris., dat in Friesland geschreven werd, den anderen meer inheemschen vorm vertoont. Hoogst waarschijnlijk toch is die druk in de Zuidelijke Nederlanden ter perse gelegd. Hij draagt, vergeleken met genoemd MS., meer blijken van Hollandschen, of wil men, van Frankischen invloed.

Vele woorden, die niet beantwoorden aan de vormen, welke het M.- en Nfr., zoowel als het Os., Ags., On. en andere verwante talen voor het Ofr. doen veronderstellen, vindt men juist in dezen Incunabel, waar het daarmee in vele wetsartikelen correspondeerende MS. de verwachte woordvormen heeft.

Men zou in genen druk die woorden voor archaismen uit overouden tijd willen verslijten, droeg niet het geheel bij vergelijking met de paralelle lezing, de kenmerken dat het van veel jonger datum is. Ten bewijze van dit laatste kunnen de beide lezingen der Muntorden strekken, in von Richthofen's Fr. Rq. p. 385, opgenomen, waarvan de eerste uit het MS. Ius Mun. Fris., de andere uit den O. D. is genomen. Grooter nog is het verschil

bij de beide lezingen van de Boetereeksen voor Woldenseradeel en Vijf Deelen (O. D. in Fr. Rq. 462; MS. Ius Mun. Fris. gedeeltelijk in de noten aldaar en geheel in O. F. W. II 224—246).

Maar niet alleen in dezen Incunabel der XVe eeuw, ook in stukken, in Friesland vervaardigd, vindt men dergelijke afwijkende vormen; 't meest in die uit jongeren tijd. Daarom kunnen deze alle niet aan Zuid-Nederlandschen invloed toegegeschreven worden. Vele toch moeten in het Friesch zijn ingedrongen uit het Nederduitsche dialect, dat zich reeds vrij spoedig in de ME. onder de stedelijke bevolking ontwikkelde; 't eerst onder die der grootere plaatsen; in de kleine sprak men het Friesch nog eeuwen later. Nieuwfriesche woorden, uit deze stadstaal ontstaan, geven bewijzen van deze vermenging. Ook blijkt dit uit genoemde stukken, door geestelijken, klerken e. a. opgesteld. Vanwaar anders naast zooveel zuivere Friesche charters andere met Hollandsche inmengsels?

Moeielijk is het vaak, de Friesche vormen van de vreemde te scheiden. Over vele zal het oordeel der taalbeoefenaars verschillen. Eén gegeven blijft evenwel als kenmerk over: waar de eene woordvorm blijkens de verwante Germaansche dialecten, en de overeenstemming met het later bekende Friesch, benevens door de beantwoording aan de vastgestelde taalwetten, beter Friesch is dan de andere, en deze laatste ontleend kan zijn aan het „Stèdsk", daar is het slechts mogelijk een beslist oordeel uit te spreken.

Tyoele = register; rol, vgl. bladz. 60, onder Teule.

Unhlest = wangeschreeuw, opschudding, vgl. bladz. 73, onder Wanandert.

Unklem = valsche beschuldiging, vgl. bladz. 75, onder Wanandert.

Urstonda. — Dit woord kent von Richthofen o. m. in de beteekenis van „vertreten" = zich in den weg stellen (Wrtb.); hij laat de vraag er op volgen: „Gehört hierher R. 116. 4, und R. 117. 26?"

Deze plaatsen luiden: 1°. De XIe Riustr. Keur: „therefter hwasane (nml. „tha blata", die een manslag begaan heeft) houi ieftha huse („hooft" of huist) ieftha eniga monne urstonde, hundred merka tha liodon to fretha (den volke als vredegeld), and thet urield tha friondon (overgeld aan de familie), ther thi mon hiara was", O. F. W. I. p. 124.

2°. De 5e Nieuwe Riustr. Keur: „Falt hi (nam. de rijke, die binnen zes weken een doodslag niet gezoend heeft, en dan vredeloos is) ac anna en hus, and ma hini therut sunder husbreke ne mugi nawet winna, ieftha sunder bronde (huisbraak of brand niet kan wegkrijgen,) thi ther brekth ieftha barnt, thene skatha and thet laster mith enfaldere bote to betande, alsa hit brange (beslisse) thi redieua.

Vrstonde thene bondedoga enich mon — ther is ouirhere (boetvallig) ieldis and fretha, hi se blat (arm) ieftha rike — enige monne binna husa, ieftha buta, alle thet hi het efuchten (d. i. wat voor beboetbare misdrijven hij met zijn vechten begaan heeft), thet mot hi algadur beta (aan den aanklager) and frethia (jegens den volke), O. F. W. I, 126.

In het tweede citaat „schijnt" aan de Haan Hettema (O. F. W. l. l. noot 2) „enige monne, overtollig". Daar echter in deze Keur: „Vrstonde thene bondedoga (acc.) enich mon (nom., subj.).... enige monne (dat.)" gelijk staat met hetgeen in de eerst aangehaalde Keur gelezen wordt: „hwasa (nom., subj.) -ne (acc.).... eniga monne (dat.) urstonde", moet „enige monne" niet geschrapt, maar de lezing van den tekst behouden worden.

Urstonda beteekent: staan over, voor, d. i. beschermen, helpen, en regeert den acc. en den dat.; als voorwerp staat in beide citaten de vredeloos gelegde persoon; in den dat. hij, tegen wien de hulp, de bijstand gaat: de vredelooze

toch mocht straffeloos aangetast, men mocht hem noch in hof noch in huis nemen. Wie dit deed, of „wie hem hielp tegen eenigen man" — aldus moet vertaald — is strafbaar.

Deze zelfde bepaling kwam reeds in de Riustringer Rechten (MS. van 1327) voor. Vooraf gaat een bepaling, overeenkomende met het eerste gedeelte van 2, dan volgt: „ac urstont thene blata enich mon and hini ne dure sin rediewa nawet sicure, sa skil hi alle thene skatha upriuchta, ther thi blata efuchten heth." In de vertaling, naast den tekst door de Haan Hettema gevoegd in zijne editie van Fivel.-Oldampt. Landr. p. 201, leest men: wederstonde de arme eenig man! Nu mag men over de juiste verklaring van het geheele artikel kunnen verschillen, in elk geval is urstont = hielp. Het citaat is ook in de Fr. Rq. 542_b vs 8 vv. afgedrukt; waarom nam von Richthofen deze plaats in zijn Wörterbuch s. v. niet op?

In verwante talen heeft dit woord dezelfde beteekenis. Zoo is het Ags. forstandan to defend, to aid, to help, Bosworth-Toller, i. v. Het On. kent forstata, shielding one, Vigfusson, i. v. Voor het Nederlandsch verwijs ik naar Kiliaen i. v. veurstaen, tueri, defendere. — En nog spreken, volgens ten Doornkaat Koolman, de Oostfriezen van forstân, waar de Duitscher „helfen, schützen, vertheidigen" bezigt.

Utfere = buitenlandsche tocht, vgl. bladz. 49 noot, onder Ofledene.

Wanandert. — Van vele rechtstermen in de Friesche Wetten kan niet gezegd worden dat zij bizonder doorzichtig zijn, en zoo men al de beteekenis, blijkende uit het verband, kan vaststellen, zoo hapert dikwijls de etymologie.

Vaak is dit toe te schrijven aan den bijzonderen zin, waarin het woord langzamerhand gebruikt wordt, terwijl van de oudste beteekenissen geen voorbeeld over is; vaak brengt ook het

naast elkaar stellen van verschillende zaken, waarvoor b.v. dezelfde boete gesteld wordt, op het denkbeeld, dat de woorden synoniem zijn; dit leidt tot onjuistheden.

Tot deze minder duidelijke rechtstermen hooren het 6-tal, hier te behandelen.

Als het gerecht vergaderde, als de „waer worpen" werd, de volksvergadering bijeenkwam, dan kon elk zijne klacht inbrengen en den beschuldigde laten dagen.

Vier dagen lang zou de aanklager zijn aanklacht spreken, „ende, soe scelma him dis fiarda deys anderda", aldus werd vastgesteld in de Papena Ponten fan Wymbritseradeel, A° 1404, (O. F. W. II, 296; Fr. Rq. 503, 12), „ende compt hem des fiarda deys nymment toe andert, soe achma dyn to scriwen foer en wanandert ende alsoe foerd elkis waerdeys, ont hy to andert compt. Ende ist seck dat hy trya in scrifte compt, soe achma dyn oenspreker zyn guet toe te wysen ieft een wonnen seck, des fiarda deys, ont (l. omt) di sitter trya scriuwen is, ende dyn clagher... thi helpen, hit were dat hy des fiarda deys to andert kompt, ende comt di sitter to andert, ende beseth ende meth des onsprekers pant, soe scel di onspreker op den achtenda deerney zyn oenspreke ief riucht wriaen in schrift, in dae ieen, deer dae sententia wysa scelleth ieft den scriuer bi der wonnene seeck ende dy weerman dat riucht ieft een wtscrift deer fan, hem to bireden, ende scel zyn andert mey in scrift reka, mey der onspreeck, deer hy ontfenzen hath, op den achtenda deerney weer wr to iaen den schryuer ief deer dae sententia wysa scellet by der wonnen seck."

Wanandert is dus het slecht beantwoorden, het niet beantwoorden van den eisch, van den „oenspreeck". Het niet „ten waere" verschijnen was wel het meest in het oog loopende „wanandert". Dit bevestigt ook de Iurispr. Fris. (I. 186, § 22: „Ist seck dat dij, deerop claget wirth, dis aerste deys naet jenwirdich is, so aeg men to scrioun om wanandert."

Deze wan-verantwoording, dit niet verschijnen voor de Recht-

bank stelde men in sommige gevallen strafbaar. „Wirtter eenich mensche byschrioun .... om wanandert, so schil hyt beta mey een haal pund. Om een onlest, destelijka by een hael pond".

Aldus wordt in het Bolswarder Seendrecht bepaald [1]).

Kern behandelde in de Taalk. Bijdr. II, 205 ook het woord on(h)lest; on was het Holl. on = slecht, en hlest was òf hlest, stam *hlusti, geluid, òf hlêst, te vergelijken met Ags. unhlysa. Hij stelde het synoniem met wanandert. Dit laatste „kan moeielijk iets anders uitdrukken dan een brutaal antwoord, en in gezelschap daarvan zou een scheldwoord niet misplaatst zijn".

Voor wanandert bleek die beteekenis echter niet geheel juist; voor het andere schijnt het niet overbodig alle plaatsen na te gaan.

Art. 19 van het Sneeker Stadboek van 1456 (ed. Mr. A. Telting, p 71) in het Nederduitsch dialect geschreven, handelt: „Van onlest voer Recht, en sonder oirlof te spreken. Item, soo wie dat onlest doet voer Recht, ofte die sonder oirloff sprect voer Recht, die verboert en olden Flams, zoo vaeck alst schiet ...."

Dit eerste geval heeft ook het Franeker Seendrecht (1378) even zwaar beboet: „hwaso aen onhlest makath eens, ende oersta ende a thredda tyt, dy wrberth een halff pond, ende dy scrywer aen enghilscha" (Fr. Rq. 477, 19.)

In de Papena Ponten fan Wymbritseradeel (1404) is deze boete een pond voor den grietman, en twee vlaamschen voor den dorpsrechter geworden „fan een onhleste" zoowel als „fan een wanandert," O. F. W. II. 291

Ook in het Bolswarder Seendrecht is het artikel niet vergeten:

---

[1]) O. F. W. II, 270. In den tekst van 1404: Weer emmen scriouwen. . om wanandert, zoe scel hy di banna beta mith en hala ponde, ende om een onhlest een grate. O. F W. II. 271.

Vgl. nog Papena Ponten fan Wymbr. XXXVI pont (O F. W. II. 297).

„Om een onlest destelijka (als een wanandert, nml.) by een hael pund", O. F. W. II. 270. De andere tekst van 1404 heeft de onhlest met een „grate" beboet. Terwijl in een charter van 1242, door Mr. v. Blom, Vrije Fries XIV, 437, afgedrukt, vnhlest [1]) met eene engelsche strafbaar wordt gesteld.

Maar niet alleen in Westerlauwersche Rechtsbronnen blijkt deze bepaling te bestaan; ook in Noord-Holland, in Westfriesche Stadrechten wordt boete gezet op onlust. De *e* is umlaut van *u*, vandaar dat in Holland ook -lust voor het Friesche -(h)lest [2]) gevonden wordt.

In Hoorn, Schellinkhout, Westwoude, Winkel en Burghorn is verboden „onlust te maken". In de laatste plaats heeft men het noodig geoordeeld aldus dit artikel te stellen: so wie onluste off kyvinge maeckt voer den vierscharen, als den scout mitten scepenen te recht sitten, die sullen elx gelden v. sc., also dick als sy daeroff bekoort worden ter goeder waerheyt. (Westfr. Stadr. ed. Pols, p. 399.)

„Elx" geeft de verklaring, zoowel onlust als kyvinge, elk er van zal met v. schelling beboet worden. Beide stoorden de rechtspraak; in Hoorn draagt dan ook het artikel, over „onlust voir rechte" handelend, het opschrift: „Van die vierscaer te verstoren".

Was voor de Rechtbank, terwijl de pleitredenen gehouden, en het vonnis gesproken werd, alle stoornis verboden, ook „soe sal nyemant onder tsermoen in der kercken moeten gaen kallen, of anders onlust maken of onstuer bedriven", aldus bepaalde men in Hoorn (ibid. p. 86).

Synoniem met dit woord is onrust; het overeenkomstige artikel uit het Stadboek van Sybekarspel (ald. p. 29, n. 4) wordt ook gelezen: onruste. Er wordt overlast mede aan-

---

[1]) Vgl. vnhlest, Fivel.-Oldampt. Landr. dl. 7, § 1.

[2]) Of de *e* kort of lang is, wordt hiermede nog niet bepaald, men vergel. Nfr. (un)ræst = Holl. (on)rust. Hieruit blijkt niet of hlest, st. hlusti, dan hlêst, (naast het Ags. unhlysa) bedoeld is.

geduid. Het Hoornsche Stadboek bepaalt bij art. 64: „Die ghetrout worden niet te molestieren. Item, soe wie onlust mit roepen, stoten slaen of werpen in der kercken doet an den persoen van den bruydegom of den bruyt of yemant anders, die sal verbueren thien stuvers", (ald. p. 86.).

Het woord onhlest, Noordhollandsch onlust, onglust (in Schellinkhout, Westfriesche Stadr. 288.) moet m. i. wangeschreeuw, en de daaruit voortspruitende stoornis en verwarring aanduiden. Met het voorvoegsel on afgeleid van hlest in den zin van: geroep, geschreeuw. De oorspronkelijke beteekenis van dit hlest, *hlusti- zal geweest zijn: hooren, gehoor, daarna datgene wat gehoord werd, d. i. klank, geroep, geluid.

Schade noemt eene andere ontwikkeling der beteekenis aan in zijn Althochdeutsches Wörterbuch i. v. unlust. Volgens hem zou het eigenlijk „Nichthorchen, Nichtaufhorchen" zijn, daarna „Unruhe u. Lärm." Immers het Os. hlust, Ags. hlyst is hooren, luisteren.

Daartegen is aan te voeren, dat het Os. wel hlust = „Gehör, Gehörorgan, Hören, Aufhorchen, Lauschen" kent, maar niet de samenstelling unhlust. Ook heeft noch het Ohd., noch het Mhd het enkelvoudige hlust; alleen de rechtsterm unlust in den zin van „Unruhe, Lärmen" wordt in het Mhd. gevonden. En zeker behoeft wegens een Os. hlust = gehorchen, het Mhd. unlust oorspronkelijk nog geen „nicht-horchen" te beteekenen. Evengoed kan daarvoor „wangeschreeuw" worden gesteld in overeenstemming met het Friesch. Daar wordt zoowel het saamgestelde onhlest als het niet samengestelde hlest — en dit in den zin van geroep, gejuich — aangetroffen. „Mit hleste" in Fr. Rq. 436, 11, vertaalt Kern, Taalk. Bijdr. II, 204 als: „met luider stemme", en vergelijkt het voor de beteekenis met On. hljót = klank, geluid. Daarnaast de samenstelling oenhlest, welke met toejubeling in Fr. Rq. 409 § 22 moet teruggeven, vgl. Taalk. Bijdr. l.l.

Er moet nog opgemerkt, dat geregeld unhlest voor de Rechtbank beboet wordt; wie, nadat zijn wangeschreeuw maken, zijn stoornis aanbrengen hem verboden is, wie dàn „nicht aufhorcht". wordt nog weer beboet, maar dit wordt nooit „unhlest" genoemd, wat men toch verwachten kon, indien Schade's opvatting juist was. Evenmin wordt ergens van „wrherich" gesproken, waarmee het niet luisteren, het niet gehoorzamen, toch zou overeenkomen.

Er bestaat nog een woord „wnhlest", dat Kern l.l. voorstelt in „uvrhlest" te veranderen, daar de *w* niet te verklaren is, indien „unhlest" bedoeld is. Uvrhlest = overlast past uitnemend in het verband. Voor zoover mij echter de Oude Druk bekend is, komt de koppeling uvr daarin niet voor, evenmin als de drukfout *n* voor *r*. De plaats, die over 't geheel niet te duidelijk is, luidt: „Sindslitane wrbiede ick, wnhlest wrbiede ick; alle deerwe soen wrbanne ick, efter dam dat hit toe claghe commen is". Een enkel woord ter verklaring van sindslitane vooraf. Sindslitane is het krachteloos maken van den seend, synodus, zooals (eda) slita (Fr. Rq. 397, 8) het krachteloos maken van eden, door meerder bewijs. Zoo heet het ook van het „thing", de volksvergadering, in het MS. Ius Mun. Fris. (O. F. W. II, 120): „Thingslite zonder acht, dern sona dae wrban ic datter emma oers foerspreka wirde, hit ne se myt myn orloue"; aldus wordt het thing geopend. Bij dit „slita" schijnt voornamelijk gedacht aan het wegblijven, aan he[illegible] o. a. de Iurispr. Fris. boven aangehaald, wanandert no[illegible]

Het sindslitane omvat nog iets meer, blijkens den Latij[illegible] tekst van deze seendformules, welke in hoofdzaak hetzelfde houdt, zonder dat òf deze òf de Friesche eene vertaling v[illegible] andere blijkt te zijn. Met boven geciteerde woorden komt m.i. [illegible] overeen: „Item quod nullus proponat actionem civil[illegible] sub pena quinque solidorum. Item quod nullus committ[illegible] insilentium vel tumultum sub pena quinque talenti. Rq. 401.) Meermalen wordt bij bepalingen van geestelijk

verboden het wereldlijk gerecht in de zaak te moeien. Zoo moet, dunkt mij, ook hier gedoeld zijn op het instellen van een actie voor den burgerlijken rechter, het ergste „sindslitane", erger nog dan niet-verschijnen.

In de dan volgende Latijnsche zinsnede komt „insilentium vel tumultum" op merkwaardige wijze overeen met onhlest, in de beteekenis, boven voor dit woord gevonden.

Mocht men nu maar wn = on stellen. Ongetwijfeld stelt de *w* de gerekte of lange *v*, d. i. *u*, voor Nu staat vnhlest naast onhlest. Zoo men nu kan aanwijzen dat de *o* in on verlenging onderging, en dus oen wordt, dan is er ook geen zwarigheid naast vn een wn te stellen. En meermalen stuit men in den Ouden Druk op een dergelijk verlengd on; zooals oenwaexna kynden; oenwilla; oendeeld oenforwrocht; oenweemd, welke vormen in het Afr. Wrtb. staan opgeteekend. M. i. verhoudt zich dus wnhlest: *oenhlest = vnhlest: onhlest, wangeschreeuw, opschudding. Dat naast onhlest in deze beteekenis geen oenhlest voorkomt, is mogelijk toe te schrijven aan het bestaan van een woord oenhlest in den zin van toejuiching, toejubeling. Nog wijs ik op dwmheit, Fr. Rb. 431, 10, naast domheed, O. F. W. II. 171.

In één adem wordt in het Leeuwarder Seendrecht de bepaling: „en sliocht onhlest, een hael pond" gevolgd door de vaststelling van twee pond boete voor hem, die een „kleem makket" tusschen twee partijen. Een „sliocht onhlest" nu zal een geringe stoornis, niet een eenvoudig scheldwoord zijn (Taalk. Bijdr. II, 206).

In het Sneecker Stadboek van 1456 (ed. Telting, p. 111) heeft men een afzonderlijk artikel opgenomen „Van nachtclem [1]) ende wapenrucht te doen. Item, wie des nachtis ropet wopen of moert, ofte buergeruchte maickt buyten noet-

---

[1]) Als nacht cleem" gespeld in het Bolsw. Stadb. van 1479 (Telt. 171), waar het, evenals in dat van 1455, met IV pond beboet blijft.

saicken in syn seluis huys of in eens anders huys, of opter straten, ... zoo heeft hy VIII pondt verboert den Rechte". Als opschrift heeft eenzelfde art. in het Bolswarder Stadboek van 1455 (Telting, p. 36): „Van nacht roep". Klaarblijkelijk beteekent het burengerucht, geroep bij nacht; het Latijnsche clâmor, in malam partem.

Hetzelfde woord, maar in eenigszins anderen zin hebben de Wilkerren des Deckens fan Leowerdera Sindstalle (O. F. W. II. 316) van 1412: „Hwae anne kleem [1]) makket twiska twene iggen, ayder ig twa pund nyes jeldis.

Kern l.l. vat „ánne kleem makja" op als iemand bezoedelen (tot schande maken). Kleem, adj., waarvan in het IJsl. kleima, besmeren, is afgeleid, en waarbij als subst. behoort het thans verouderde Vlaamsche en Hollandsche kleem, argilla, Ags. clâm.

Vreemd blijft dan, dat elke partij, ook de niet-besmeerde, niet tot-schande-gemaakte, twee pond moest betalen; daarenboven is „anne" m. i. niet anders dan het onbepaald lidwoord.

De zinsnede laat zich toch ook beter verklaren, wanneer er sprake is over schadevergoeding van twee partijen door een derde, wanneer de laatste door zijne mededeelingen een geding veroorzaakt had tusschen twee „iggen", en dit ten gerechte berecht was. Het woord „cleem" beantwoordt ongeveer aan het Hollandsche beschuldiging, aanklacht; zelfs had het de bijbeteekenis van valsch. Zoo noemt de beteekenis variant van het Leeuwarder Seendrecht dit: unklem. En nog duidelijker blijkt deze beteekenis uit het Bolswarder Seendrecht: „Ende weer emmen scriouwen, als di decken syn riucht iefta zind halt, om wanandert, zoe scel hy di banna beta mith

---

[1]) Voor „anne kleem" heeft de variant merkwaardig genoeg „unklem". De tekst met de varianten is alleen uit Gabbema's druk (in zijne Historie van Friesl. en Verhaal van Leeuw. (1703, ald. p. 31.) bekend

Evenzoo bepaalt het Franeker Seendrecht van 1378: **Hwaso maket aen** cleem twem igghen bytwischa, ather igh **twa pond.**

en hala ponde, en om een onhlest een grate; het en sie, dat dat clam in dae riuchte openbeer sie, dan twa pond di decken", als de valsche aanklacht, beschuldiging aan het gerecht openbaar zij, dan twee pond boete, hier aan den deken!

Een hiermee bijna overeenkomend geval van schadevergoeding bij „cleem", — van een aanklacht des eenen tegen een andere — wordt genoemd in de Iurispr. Fris.; dit stemt overeen met het XXIIIIste artikel van de Papena Ponten fan Wymbritseradeel (O. F. W. II. 294; Fr. Rq. 502. 5), hetwelk luidt:

„Hwaesoe orem in der tyola bi-clemet [1]) iefta brinct fan seckum, deer ghaet oen lyf, ende oen era, soe scelmase to gader scriuwa, ende mey hy him sykria, deer ma bitighet, iefta mit riucht ienst din ora ontgaen, ende dy, deer den ora bitighet hath, meyert nath bewysa, soe beeth hi selm da schiold". Als 3. s. prs. ind. van het verbum biclemia komt hier bi-clemet voor in den zin van: iemand beschuldigen, betichten; niet: tot schande maken. Later toch zal voor het gericht eerst kunnen blijken of deze beschuldiging geen laster is geweest, dan wel; of iemand tot schande is gemaakt, dan niet. Deze opvatting van de zaak wordt nader toegelicht door de plaats in de Iurispr. Fris. II, 202, § 1, waarop reeds gedoeld is: Hweerso dij ena menscha da orem sweer secken opslacht (optast).... hit se fan meeneden jeffta fan tyeffte off oers sweer confusinghe, deer gaed oen lyff ieff oen gued ieff oen era, alzo graet als dij ora syn schade ende dat confuus wirderia wil, alzo graet moet dij ora bytellia, deer hym dij schada fan commen is." Geen bepaalde som is hier als schadeloosstelling genoemd. Er staat ook uitdrukkelijk vermeld, dat de geleden schade moet vergoed worden.

„Betichten," is voor „biclemet" in de aangehaalde Papena Ponten de verlangde beteekenis; deze zelfde moet toegekend

---

[1]) Schw. 346^{a} i. m. evenals de daarnaar genomen tekst in Rq. l.l. „beclemet"

aan biclamd in Iurispr. Fris. II, p. 186, § 23. „Hwanneer dat een man wirth byclamd in een misdeda, ende dyo misdeda claer ende openbeer is, soe is hy ney da riucht wrwonnen, ende mey der deda neen wedriucht byeda."

Resumeerend heeft men dus voor het Friesch aan te nemen: cleem, burengerucht; aanklacht, valsche beschuldiging, nachtclem, unklem; clam, valsche beschuldiging. Bi, (be)-clemet, 3. s. prs., beschuldigen, betichten, en biclamd, part. prt., beschuldigd.

In Noord-Hollandsche Rechtsbronnen heb ik slechts eens het werkw. clammen aangetroffen in den zin van schreeuwen, roepen. In het Enkhuizensche Stadboek (Pols, 166.) wordt bepaald: „Van wyve kyven ende clammen. Waer twie wyven sceelen, die verboren elc tien scellinc, of der stien te draghen".

En van later tijd, uit de XVIIe eeuw geeft Oudemans eene plaats, in van Santens Lichte Wigger (1617) p. 36 te vinden: „Die altijd weten te clammen en te claghen".

Het subst. klám wordt ook voor het On. opgegeven, als: contumeliose dicta", wat dus onze voor het Friesch aangegeven beteekenis staaft. Het Engelsch kent to claim, to request authoritatively, to require, en het subst in dezelfde beteekenissen.

Ternauwernood behoeft nog opgemerkt dat het woord ontleend is aan het Latijnsche „clâmor" enz., in de middeleeuwen veelvuldig als rechtsterm in gebruik. Ducange geeft o. a. clameum, clamor = calumnia, waarbij verder clamare, clamor te vergelijken is.

Voor het Westerlauwersch maakt de wisseling der *â* met *ê* geen bezwaar. Voorbeelden daarvan zijn op p. 15 opgenomen.

In de Fr. Rq. zijn enkele teksten, waaruit onze citaten genomen zijn, afgedrukt; in het Wrtb. mogen wij dus de verklaring der woorden cleem, biclemet zoeken. Bij het eerste treffen wij slechts een vraagteeken; het laatste wordt

niet gevonden. De plaats, waar „beclemet" gelezen wordt, is gesteld onder beclemethe = rugverlamming, en dat, terwijl de variant „biclemet" had. Daar von Richthofen tyola voor „werk, arbeid" houdt, zal hij die zinsnede aldus willen vertalen: Wie een ander onder den „arbeid" een rugverlamming, of aanbrengt wegens zaken, die aan lijf en eere gaan .... kan hij het niet bewijzen, dan boete hij zelf de schuld!

Wetma = weduwengeld, weergeld, vgl. bladz. 24, onder Birns.

Wrocht. — Bij „mit fortochta sinne", dat op pag. 40 behandeld werd, is ook het woord „wrocht" in den daar aangehaalden tekst te vinden. Uit de vertaling — die gesteund wordt door het to „fara werket", dat in de Revisie staat van dit Seendrecht (1455) — blijkt dat het als part. prt. tot het verb. „werkia" moet gerekend worden. Daarbij moest men deze plaats geciteerd vinden, de bewerker van het Altfriesisches Wörterbuch heeft ze echter opgenomen op, pag. 1162_a i. v. wrogia = aanklagen, wroegen, en hecht derhalve aan wrocht den zin van aangeklaagd.

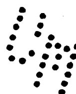
De geheele plaats luidt: „Hwasoe en man daedslacht mit fortochta synne, ende mey hem neen scild jaen, di scel di ban betha mith tria merkum; ende mey hyt bewysa in licka seckum dat hyt to farra wrocht hede, ende dat epenbeer is, ende nath foldwaen wolde, zoe betha hi da ban mith en merck."

Von Richthofen wil — men zoeke slechts de verschillende woorden in zijn Wrtb. na — dezen zin ongeveer aldus vertaald hebben: Wie een man in drift doodslaat, kan hij hem geen schuld geven, die zal den ban boeten met 3 mark; kan hij het in „gelijke" zaken bewijzen, dat hij het tevoren had aangeklaagd, en dit openbaar is, en hij het niet voldoen (?) wilde, zoo boete hij den ban met een mark.

Van onduidelijkheid is deze bepaling niet vrij te pleiten.

De onderlinge verhouding der boeten ligt naar mijn gevoelen niet in het van te voren aanklagen, maar wel daarin of de gedoode het „to farra wrocht", d. i. het uitgelokt had, en of deze kwade bedoelingen al dan niet te bewijzen waren.

Iets dergelijks wordt in Art. XL, O. F. W. II, 285, en Fr. Rq. 487, bepaald. Gaat een monnik — zoo luidt het daar — zijn „gastelika abyt ief zyn scaeplaer" verwisselen met een gewoon gewaad, en verlaat hij het klooster, dan geen ban voor hen, die hem wonden, en slechts één mark voor die hem dooden. Hier wordt stilzwijgend verondersteld, dat in dezen een monnik altijd ongeoorloofde bedoelingen had; werd hij op dien sluiptocht gewond of doodgeslagen, dan had hij het „to farra wrocht", dan moest hij het uitgelokt hebben; hiervoor werd het verwisselen van zijn pij als een voldoend bewijs geacht. In geval van manslag was derhalve ook de boete dezelfde — slechts één mark — als in het geval, waar het „to farra wrocht" van den gedoode moest worden bewezen, en „in licka seckum" bewijsbaar was.



STELLINGEN.

I.

Aan Germaansche *au*, zoowel als aan Germaansche *aw* beantwoordt eene Oudfriesche â, geen ô.

II.

De regelmatige aan Oudsaksisch *frao*, *frâ*, *frô* beantwoordende Oudfriesche vorm is niet *fro*, Fries. Rechtsq. 441, 10. Het Oudfriesch kent alleen *frey*.

III.

De Friesche naam van het riviertje de *Tsjonger* staat in etymologisch verband met het Hollandsche *Kuinder* uit een ouder *Kunre*.

IV.

Voor *banthern* in de Friesische Rechtsquellen 55, 28 is *banthere* te lezen.

V.

Stwe in het Westerlauwersch 24ste Landrecht (Fries. Rechtsq. 79, 20) moet in *sibbe* veranderd worden.

VI.

De onjuiste lezing bilyst in de Oude Friesche Wetten II, 19, is niet met de Haan Hettema (ald. noot) als eene verschrijving van bylidst op te vatten.

VII.

Voor alle noma, in de tweede Eemsgoër Keur, Fries. Rechtsq. 2, 18, is de lezing van het handschrift alsa noma te behouden.

VIII.

Passia in „Hi schil to iens syn stef passia", Fries. Rechtsq. 423, 5, is niet met de Haan Hettema, Idioticon Frisicum, als „stellen", noch met von Richthofen, Altfriesisches Wörterbuch, als „platz nehmen" te verklaren.

IX.

In „also fyr soe een scheppena ende tueer trowe buren biliugha wille", Fries. Rechtsq. 422, 15, is scheppena een gen. plur.; vgl. het Afr. Wrtb.

X.

Bij de vormen, in het Altfriesisches Wörterbuch 693_a i. v. driaga opgeteekend, past niet de infinitief driaga.

XI.

Naast den infinitief duga moet in het Oud-Westerlauwersch Friesch ook dâga worden gesteld.

XII.

Ten onrechte beweert von Richthofen in zijne Untersuch. z. Fries. Rechtsgesch. passim (o.a. I. 26; II, 335; 731) dat de Westerlauwersche zoogenoemde Oude Druk beter tekst en ouder codificatie geeft dan het MS. Ius Municipale Frisonum.

XIII.

De rangschikking der meeste, misschien van alle stukken in de verzameling Oud-Westerlauwersch Recht, bekend als de Oude Druk, dateert van nà 1417. Zij is waarschijnlijk door een geestelijke (Hildebrandus Goffredus de Doengisterp?) geordend; van Latijnsche glossen uit Kanoniek en Romeinsch Recht voorzien, en buiten Friesland gedrukt.

Zij geeft allereerst het recht van de grietenij Franekeradeel.

XIV.

De oudste tekst, zoowel wat redactie als codificatie betreft, van het Westerlauwersch Seendrecht is die in het MS. Ius Municipale Frisonum (O. F. W. II p. 97—115). Den jongeren geeft de Oude Druk (Fries. Rechtsq. 401—410.)

Van den oudste verhouden zich beide stukken (O. F. W. II. p. 97—106, en II. p. 106—115) m. m. als het Schoutenreglement (O. F. W. II. p. 118—140.) tot het Landrecht der Friezen (ald. p. 30—63.)

XV.

De „Upstallisbames wilkerren" van 1323 zijn eene „nya settingha"; de oude opteekening der Upstalsboomsche wetten wordt in het MS. Ius Municipale Frisonum (O. F. W. II, 143—156) gevonden.

XVI.

Beowulf, ed. Grein, vs. 1681 vv.

vundorsmiđa geveorc, and þâ þâs vorold ofgeaf
gromheort guma, godes andsaca
morđres scyldig and his môdor eác;
on geveald gehvearf voroldcyninga
þäm sêlestan be sæm tveónum
þâra þe on Sceden-îgge sceattas dalde.

Na vs. 1683, plaatse men eene komma, daar vs. 1886 niet, zooals Grein wil, op Hrôđgâr, maar op Beowulf slaat.

XVII.

Kudrun, ed. Symons, strophe 186. 1:

Dâ vant man under stoube
dem wirte rîten bî.

lees hûbe.

XVIII.

Kudrun, ed. Symons, strophe 196. 3:

Von sîner vorgetæne
nâhen unde verren
er hiez Vâlant aller künege:
daz mohte sînen vînden wol gewerren.

lees mit sînen argen tæten.

XIX.

Lohengrin, Bibl. der gesammten D. National-Liter., vs. 5681:

Ez was dâ nôt und arebeit.
maniger wolt im helfen ûf, daz was doch leit
dâ man gein man, der in vast wider tratte.

lees manegem.

XX.

Aan eene reconstructie van den oorspronkelijken tekst van den Reinaert is niet te denken, hoogstens aan die der ons bekende lezingen.

XXI.

Reinaert, ed. Martin, vs. 1940:

Doe sprac hi ten coninc saen
„doet Tibeert mede gaen:
hi mach clemmen, hi mach de line
up draghen sonder uwe pine".

lees te Brunen.

XXII.

Velthem, Spiegel Historiael, B. I, c. VIII, vs. 19, (p. 11.)

Die twee ioncste van den vieren
Die syn gelupt, na der manieren
Dat men Capune te vorne pleget.

lees doene.

XXIII.

Ald. c. XII, vs. 1, (p. 15.)

Arabien was wout ende metel
Doen die kinder van Israel
Daer in lagen.

lees niet el.

XXIV.

Ald. c. XLIII, vs. 58, (p. 134.)

Die honger mede, entie dier tyt
Maecte daer oec, des seker syt,
Menigen man, dat verstaet.

lees maette.



XXV.

Ald. B. IV, c. III, vs. 25, (217.)

Doen 't geruemt was van den quaden
Daden si grauen daer mit spaden
Ende met backusen stene op breken

lees haekxsen.

XXVI.

Ald. c. XLI, vs. 17, (p. 265.)

Hadden die Vlaminge vort geronnen,
Doen die wych dus was verwonnen,
Daer ne waer niet een oge bleuen
En haddem aldaer opgegeuen
Sonder stoet ende sonder slach.

lees eene gebleuen.

XXVII.

De verzen 2053 en 2054 van het tweede fragment der Lorreinen (Karel de Groote en zijne XII Pairs), ed. Jonckbloet, moeten omgezet worden.

XXVIII.

De borchgrauinne van Vergi, vs. 62,

.... Si ontsaghen dat mesnieten
Ende hadden vercoren omdat
Ene scoene heimelike stat
In enen boegaert, daer hi plach
Die te gane in den daeh
Alse ofte si hem vermeien gingen
Niemen en wiste van dien dinghen.

lees hi, ginge, dinghe.

